

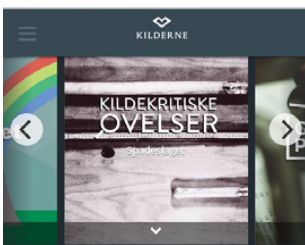
nordisk ARKIVNYT

3 • 2019

15 millioner pasientjournaler
blir tilgjengelige for forskning

122

Kilderne.dk
– En ny plattform til
undervisningstilbud

107

**S:t Michel var värd
för de nionde finska
arkivdagarna**

118

**Landsarkivet i
Östersund på tåget
med BBC**

128

**"Crazy Nights" i
Islands Nationalarkiv**

134

NORDISK ARKIVNYT
utges av Riksarkivet och utkommer
fyra gånger om året.

HUVUDREDAKTÖR
Maria Larsson Östergren
Riksarkivet
Box 12541
S-102 29 Stockholm
e-post: maria.larsson-ostergren@
riksarkivet.se
Tel.: (+46) 10 476 88 92

LOKALREDAKTÖRER
Danmark
Julie Avery
Rigsarkivet
Rigsdagsgården 9
DK-1218 København K
Tel.: (+45) 41 71 72 24
e-post: jav@sa.dk

Finland
Pertti Hakala
Riksarkivet
Box 258
FIN-00171 Helsingfors
Tel.: (+358) 22 85 21
e-post: pertti.hakala@arkisto.fi

Island
Karen Sigurkarlsdóttir
Islands Nationalarkiv, Reykjavík
Laugavegur 162
IS-105 Reykjavík
Tel.: +354 590 33 00
e-post: karen@skjalasafn.is

Norge
Ingvild Aarøe Tønnesen
Arkiverket
Postboks 4013 Ullevål Stadion
N-0806 Oslo
Tel.: (+47) 22 02 26 00
e-post: ington@arkiverket.no

Sverige
Andreas Wallgård
Riksarkivet, Landsarkivet i Vadstena
Hamngatan 4
592 30 Vadstena
Tel: 010-476 87 83
e-post: andreas.wallgard@riksarkivet.se

ANSVARIG UTGIVARE
Karin Åström Iko

LAYOUT
Wikströms Tryckeri AB, Uppsala
ISSN 2003-1378

Huvudredaktören

Kultur på recept, kultur i vården och kulturunderstödd rehabilitering. Under 2010-talet har många projekt inom kultursektorn genomförts med syfte att kultur har en positiv inverkan på människors välbefinnande och hälsa, både fysiskt och psykiskt. Även forskning har pekat på att kulturupplevelser stimulerar sinnen och ger goda effekter på hälsan. Att delta i kulturaktiviteter eller ha en uppgift ger en känsla av sammanhang och meningsfullhet. En forskare vid Köpenhamns universitet har studerat frivilligas aktiviteter vid det danska rigsarkivet. Undersökningen studerade bland annat arbetet med crowdsourcing och digitalisering. En intressant slutsats var att förutom deltagarnas positiva känsla av att ingå i ett sammanhang och känna att man bidrar med något viktigt för andra människor, var det också betydelsefullt för de frivilliga att de skapade en relation till de människor och de livsöden som finns i arkivhandlingarna.

Arkiven kan bidra till hälsa också på andra sätt. I juni invigdes Norsk helsearkiv på Tynset. "Slik skal vi bidra til en bedre folkehelse!", sa riksarkivarie Inga Bolstad i sitt öppningstal. I Norsk helsearkiv kommer 15 miljoner patientjournaler att bli tillgängliga för forskning, de ska digitaliseras och bevaras i det nya arkivet. Inte mindre än 44 medarbetare kommer att arbeta vid arkivet och genom digitaliseringen av journalerna blir Norge först i världen med ett samlat nationellt digitalt hälsoregister som kommer att underlätta för forskningen.

Ska arkivinstitutionerna erbjuda frivilliga att delta i arkivets arbete? I artikeln "Frivillig och gratis i arkivets tjänst" får vi veta mera om några amerikanska arkivinstitutioners syn på volontärarbete och varför man valt eller inte valt att arbeta med frivilliga. För några institutioner är volontärerna helt avgörande för verksamheten, exempelvis har National Archives and Record Administration (NARA) över 300 frivilliga, andra avstår på grund av bristande resurser för utbildning och handledning, och åter andra att de inte tycker att det är lämpligt med frivilliga i sin verksamhet.

Att flytta arkiv är ett omfattande arbete. Just nu pågår förberedelserna för flytt av det svenska Krigsarkivet till Arninge norr om Stockholm, ett omfattande projekt med många pusselbitar som ska falla på plats. När ombyggnad, tillbyggnad och flytt är genomförd i slutet av 2020 kommer det nya arkivet i Arninge att inrymma 23 hyllmil arkivhandlingar och närmare 1 hyllmil bibliotek.

I höstens nummer kan du också läsa om trolldomsprocesser i Norge, de finska arkivdagarna i St Michel som samlade 300 deltagare, följa med på en tågresa med BBC, om kilderne.dk som samlar det danska rigsarkivets utbud för skolan, en digital beställningsrutin till läsesalarna i Sverige och om "Crazy Nights" i Islands Nationalarkiv. Trevlig läsning!

Maria Larsson Östergren

Tipsa redaktionen

Har du synpunkter, nyhetstips eller förslag till artiklar? Välkommen att kontakta någon i redaktionen.

Material till redaktionen

Redaktionen har försökt att efterforska upphovsrätt till fotografier och illustrationer. Eventuella rättighetsinnehavare, som inte har blivit kontaktade, kan vända sig till redaktionen. Den som skickar in material till Nordisk Arkivnyt

förutsätts medge elektronisk publicering.

Webbplats

www.nordiskarkivportal.org

Nyhetsbrev

På Nordisk Arkivportal kan du teckna dig för ett nyhetsbrev för att få information om kommande nummer.

www.nordiskarkivportal.org/tilmeld-nyhedsbrev-fra-nordisk-arkivportal

Undersøgelse viser: Borgerforskning øger de frivilliges livskvalitet

Philip Blüdnikow

Amy Clotworthy er cand.mag. i anvendt kulturanalyse og ph.d. i etnologi fra Københavns Universitet. Hun blev et kendt ansigt på Rigsarkivets gange, da hun arbejdede med et etnologisk forskningsprojekt, som skulle undersøge, hvordan borgerforskningen har indvirkning på frivilliges livskvalitet. Det udmøntede sig i en forskningsartikel: "Engaging the Human in Digital Humanities Projects: How Participating in Crowdsourcing Projects Impacts Quality of Life among Volunteers at the Danish National Archives." Rigsarkivet mødte Amy Clotworthy for at høre om hendes arbejde på Rigsarkivet, og hvad der er sket siden hen.

Hej Amy, hvad lavede du på Rigsarkivet?

"Formålet var, at jeg skulle lave et etnografisk projekt om frivillige og deres aktiviteter her på Rigsarkivet. Det var lidt uklart fra starten, hvad jeg præcist kunne undersøge, men da jeg begyndte at snakke med de forskellige frivillige og ansatte stod det klart, at der var en problematik om, hvad man kunne forvente af frivillige, og hvad der sker i praksis. Mit formål blev at komme og se, hvad der sker hos de frivillige – fotografer, vejledere – og finde ud af, hvad de laver til dagligt. Jeg ville gerne undersøge deres oplevelse af at være frivillig i digitalisering, arkivering og crowdsourcing."

■ Resultaterne fra undersøgelsen kaster lys over, hvordan borgerforskning har en positiv indvirkning på frivilliges livskvalitet.

Foto: Tom Jersø, Rigsarkivet.

Hvordan fik du idéen til, at det lige skulle være på Rigsarkivet?

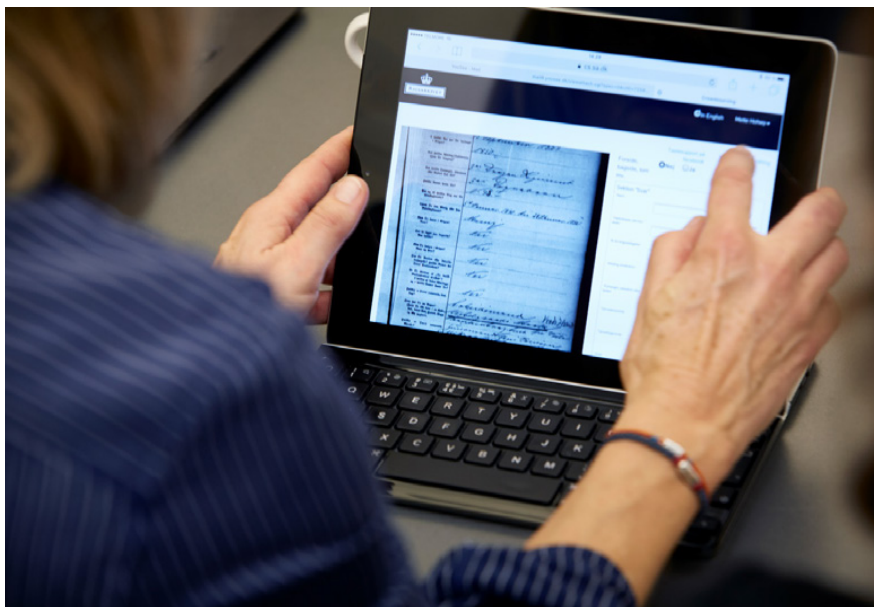
"Det var på grund af Bárbara [Revuelta-Eugercios, leder af Link-Lives-projektet, red.]. Jeg kendte Bárbara i forvejen, fordi vi var kolleger på Københavns Universitet med kontorer lige ved siden af hinanden. Jeg fik en forståelse for hendes arbejde med historie og undersøgelse af data, og det var virkelig spændende at finde ud af, at der er masser af ældre personer, der arbejder som frivillige, og vi ville gerne

have flere oplysninger om deres erfaringer. Mit ph.d.-projekt undersøgte nemlig ældre borgeres oplevelser af kommunale sundhedsprogrammer og initiativer, så jeg har god erfaring med at udføre studier af ældre personers meninger i forhold til sundhedsrelaterede praksiser og aktiviteter."

Du skriver i artiklen, at du tog udgangspunkt i forskning, der viser, at frivilligt arbejde forbedrer livskvalitet og forlænger levetiden

"Der er masser af dansk, skandinavisk og international forskning, som viser, at man kan forbedre sin livskvalitet og forlænge livet ved at arbejde som frivillig og deltage i forskellige aktiviteter uden for hjemmet, men vi ved ikke præcis hvorfor. Masser af forskning er epidemiologisk, men der er ikke så mange kvalitative undersøgelser, der spørger de frivillige: "Hvad sker der i dit hverdagsliv? Hvad tænker du? Hvordan går det med dine opgaver her?" Så når vi snakker om det gode liv og folks oplevelse af det, hvad betyder det så reelt? Så jeg gik ind til projektet for bare at spørge: "Hvad er det gode liv for dig?"

Epidemiologien beskæftiger sig med sygdom og helbred i hele befolkningsgrupper, og har på grund af den store indflydelse fra discipliner som demografi og statistik som regel en talbaseret og kvantitativ tilgang til forskningen. Amys projekt gik dog væk fra denne tilgang, og forsøgte i

■ Gennem borgerforskning kan tilgængeliggørelsen af historiske kilder fremmes digitalt og de kan i endnu højere grad stilles til rådighed for offentligheden.

Foto: Tom Jersø, Rigsarkivet.

stedet at indsamle kvalitativ empiri direkte fra de frivillige selv. Hun forklarer:

”Mine metoder plejer at være fuldstændig kvalitative. Det vil sige, at vi etnologer typisk går ind og begynder med at kigge på forskningsartikler; er der nogle lignende studier derude, jeg kan bygge på? Og jeg fandt ud af, at der ikke rigtigt var nogen forskning om livskvalitet hos frivillige. Det var interessant for mig, for jeg kunne se, at der manglede viden om frivilliges oplevelser og daglige aktiviteter – især i forhold til crowdsourcing og digitalisering. I mit projekt benyttede jeg vores grundlæggende kvalitative metoder; det vil sige deltager-observationer og semi-strukturerede interviews. I forbindelse med det første sad jeg hos de forskellige frivillige i flere dage for at se og derefter beskrive, hvad de laver. Med denne tilgang kan jeg begynde at se bestemte mønstre i deres praksisser og interaktioner, og så kan jeg forhåbentligt finde ud af, hvad er meningsfuldt til dem. Denne oplysning prøver jeg at bekræfte eller uddybe i et interview. Så lavede jeg også en interview-guide med problemformuleringen ”Hvordan påvirker deltagelse i crowdsourcing-aktiviteter og interaktion med digitale tekno-

logier livskvalitet blandt frivillige hos Rigsarkivet?”

Efterfølgende har jeg brugt måske tre uger på at aftale interviews og snakke uformelt med en masse frivillige, som jeg har haft kontakt til undervejs. I kvalitativ forskning plejer vi at begynde meget let, så samtalen bliver behagelig: ”Hvad hedder dine børn og børnebørn, hvor er du vokset op?” og den slags. Så bliver det lidt mere uddybende: ”Hvorfor er det vigtigt for dig at komme her på Rigsarkivet en gang om ugen?” eller lignende. Min interview-guide var opdelt i to forskellige dele: én om deres erfaring med deres opgaver på Rigsarkivet; den anden var deres perspektiver om eget helbred. Jeg har endelig interviewet seks personer i alt: to af hver fra de tre grupper frivillige [vejledere, fotografer og indtastere, *red.*].”

Hvilke konklusioner nåede du frem til?

”I kvalitativ forskning skal vores analyser normalt bygge på noget teori. Det var derfor vigtigt for mig at anvende et teoretisk perspektiv om, hvordan man interagerer med teknologi, og hvordan det kunne bidrage til større selvforståelse. Med andre ord kan relationen til teknologier

påvirke hverdagspraksisser, vores selvforståelser, og hvordan vi lever i og opfatter verden omkring os. I min forskningsartikel diskuterer jeg netop det gode forhold, som de frivillige hos Rigsarkivet har til dokumenterne, teknologien og også de personer, der står i dokumenterne. Det betyder ikke noget, om det er deres egne slægtninge eller forfædre, for mange frivillige har sagt til mig: ”De her personer [i arkivalierne, *red.*] er ikke fremmede.” Som min analyse har vist, beror den enkelte frivilliges livskvalitet på dennes indrulling i et kollektiv. Sådant fællesskab og relationer til andre personer er en væsentlig del af det, der gør os menneskelige, sociale aktører, der kan handle og tage beslutninger om det gode liv. Min analyse tyder på, at vi alle også har brug for en menneskelig forbindelse – men pointen er, at det ikke behøver at være med dem, der er tættest på os i dagligdagen. Det kan også være sociale relationer med personer i fortiden, det vil sige i arkivalierne.

Det var klart for mig, at det er vigtigt for de frivillige at skabe en forbindelse til disse personer – dem som står i fødselsattester, dødsattester og så videre – og dette særlige forhold virker til at bidrage til en forbedret livskvalitet og en sans for det gode liv. Men de frivillige har også en ”implicit” forbindelse til andre folk i både fortiden og fremtiden. Det er vigtigt for dem at arbejde som frivillige med de her projekter, fordi det vil give tilbage til andre. Det føles som en forpligtelse.”

I artiklen taler du netop meget om obligation – ”forpligtelse” på dansk?

”Det er de frivilliges ord. I projektet forsøgte jeg ikke at fortælle dem, hvad det gode liv er. Jeg sagde absolut heller ikke til dem, hvad deres forpligtelse er. Ordet kommer fra dem selv. For dem handler det ikke om hele samfundet Danmark. For dem er det vigtigere at give noget til andre slægtsforskere eller historikere, der kommer ind til Rigsarkivet. Med andre ord føler de sig taknemmelige overfor dem, der har gjort arbejdet

før dem og derfor føler de et ansvar til at hjælpe dem, der vil arbejde med arkivalierne i de kommende år – dvs., de ønsker at gøre forskningen lettere for andre i fremtiden. Det handler om, hvad man kan gøre for andre forskere inden for vores lille fællesskab.”

Amy afsluttede sit arbejde på Rigsarkivet i vinteren 2018, og præsenterede efterfølgende sin forskning på konferencen Digital Humanities in the Nordic Countries, som fandt sted på Københavns Universitet i marts i år. Amys forskning tyder på, at mange personer ud over de ældre kan opretholde og muligvis forbedre deres livskvalitet ved at engagere sig i frivillige aktiviteter som digitalisering og crowdsourcing-projekter, men også de ”GLAMs” (Galleries, Libraries, Archives, Museums), som de bidrager til, kan nyde godt af borgerforskningens glæder.

Det er en indsigt, der er vigtig for offentlige institutioner at overveje med hensyn til at rekruttere og fastholde frivillige i fremtiden, men især for Rigsarkivet, da organisationen gennem borgerforskning kan fremme tilgængeliggørelsen af historiske

kilder digitalt og stille dem til rådighed for offentligheden. Ved at investere i borgerforskning og ved at tage hensyn til de frivilliges perspektiver, livsvilkår og engagement kan Rigsarkivet blive endnu mere relevant, brugbart og effektivt i deres formål: At indsamle, bevare og tilgængeliggøre danskernes fælleskulturarv. Denne proces kan muligvis også føre til skabelsen af et større og mere forbundet socialt kollektiv, som endnu flere personer kan være en del af.

På det seneste har Amy givet et interview om sin forskning til forskningsprojektet PARTHENOS

(Pooling Activities, Resources and Tools for Heritage E-research Networking, Optimization and Synergies), en sammenslutning af europæiske lærestudier, der arbejder for at fremme tværfaglig forskning inden for lingvistik, kulturstudier, historie, arkæologi og lignende. Interviewet skal indgå i et læringsmodul om borgerforskning, og vil snart blive gjort tilgængeligt online.

Skribenten er studentermedhjælper, Rigsarkivet

Om Amy Clotworthy

Amy Clotworthy er cand.mag. i anvendt kulturanalyse og ph.d. i etnologi, begge fra Københavns Universitet. Her har hun specialiseret sig i kvalitative undersøgelser af bl.a. sundhedssystemer og de samfundsmæssige implikationer af visse sundhedspraksisser. I sine forskningsprojekter, anvender hun et kulturhistorisk og fænomenologisk perspektiv for at vise, hvordan folkesundhedspolitikker og -initiativer har udviklet sig og hvordan de påvirker mennesker i hverdagslivet. Hun har også interesse i at oplyse, hvordan mennesker skabe relationer til nye teknologier og digitale processer i deres dagligdag. Hendes forskning er tilknyttet Center for Sund Aldring (CESA) ved Københavns Universitet.

Et 250 års jubilæum for det danske registreringssamfund

Jørgen Mikkelsen

Den danske befolkning omtales ofte som en af verdens mest gennemregistrerede. Der henvises som regel til de kommunale folkeregistre, der eksisterede fra 1924 til 1978, og CPR-systemet, der blev indført i 1968. Men mange slægtsforskere og andre arkivbrugere ved også, at det har været påbudt at føre kirkebog i alle sogne siden 1645/46, og at der er bevaret navnelister fra 23 landsdækkende folketællinger fra 1787–1970.

Derimod er det ikke så velkendt, at Danmark allerede d. 15. august 1769, altså for 250 år siden, afholdt landets første folketælling. Når denne begivenhed er kommet til at stå i skyggen af de senere tællinger, skyldes det, at der for langt den største del af Danmark kun foreligger tabeller over antallet af personer, fordelt på alder, køn og erhverv. Men som man kan læse i Ole Degns publikation *Alle skrives i mandtal* (1991), eksisterer der også navnelister fra bl.a. Helsingør, Odense, Vejle, dele

af Horsens og en række af de byer og landsogne, som dengang hørte til hertugdømmet Slesvig. Listerne fra 1769 indeholder imidlertid ingen omtale af officerer, underofficerer og menige soldater, da myndighederne ikke ønskede at give fjendtlige stater et indtryk af Danmarks militære kapacitet. Den militære befolkning blev dog medtalt ved alle senere tællinger.

Til gengæld mangler der lister fra enkelte sogne ved stort set alle folketællinger mellem 1787 og

TABELL

Over saavel Mand- som Qvindel-Konnet ubi *Nordhavns Egen* eller *Præstegjeld* med dertil hørende *3* Annex under Bispstuel paa *Færøerne*, saaledes som dets Tal efter høers *Alter* befares at være den *15de Augusti 1769*, nemlig:

Der sigtel Hver i Egen og Annex	1 Rubrique fra 6 til 12 Åar inclusive		2 Rubrique fra 12 til 18 Åar inclusive		3 Rubrique fra 18 til 24 Åar inclusive		4 Rubrique fra 24 til 30 Åar inclusive		5 Rubrique fra 30 til 40 Åar inclusive		6 Rubrique fra 40 til 48 Åar inclusive		7 Rubrique fra 48 Åar og derover	
	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder
Summa	57	64	56	44	66	75	51	50	52	51	54	65	120	141

Recapitulatio

Af det medførte sidste Tall *496* Mandfolk og *499* Kvindestemmer, henføres til efterfølgende Nummerne, nemlig:

- (1.) Justitz og andre Kongel. Betiente, Kloster- og Embedsholdere samt detelige med Husfruer, Børn og Tjenestefolk
- (2.) Gæstligeden samt Kirke- og Skole-Betiente sine og Studenterne, med Husfruer, Børn og Tjenestefolk
- (3.) Alle andre Indbyggere med Husfruer, Børn og Tjenestefolk af alle Rubrique
- (4.) Alle usigte Personer
- (5.) Hospitallermer samt andre Bønsere, gebreftige og affindige Personer

Paul Meyer

■ Folketællingen i 1769 omfattede også Færøerne, som det ses af denne liste. Kilde: Rigsarkivet: Rentekammeret: Tabeller over folketællingen af 1769, Færøerne og Island (352.32). Kreditering: Rigsarkivet.

Rubric	Mandfolk		Kvinder		Summa
	Mandfolk	Kvinder	Mandfolk	Kvinder	
<i>Anders Indrannens</i>	54	58			
<i>Anders Indrannens</i>	40	35			
<i>Anders Indrannens</i>	11	4			
<i>Anders Indrannens</i>	11	11			
<i>Anders Indrannens</i>	11	11			

■ Ærø, som indtil 1864 hørte til hertugdømmet Slesvig, er et af de områder, hvorfra der eksisterer navnelister fra folketællingen i 1769. Kilde: Rigsarkivet: Rentekammeret: Folketælling 1769, Slesvig. Kreditering: Niels Gravesen, Rigsarkivet.

1890. En samlet oversigt over dette ses i artiklen om folketællinger på <https://wiki.dis-danmark.dk>. Her er der også nyttige oversigter over alle folketællingsår og hvilke typer af oplysninger, man kan finde i de enkelte tællinger. Når det drejer sig om oplysningstyper, er Rigsarkivets faktaark om folketællinger dog mere fyldestgørende, da det omfatter alle tællinger til og med 1950. Her kan man fx se, at der blev indført en rubrik for arbejdsplads i 1901 og

én for statsborgerskab i 1925. Det fremgår også, at visse oplysninger kun er blevet efterspurgt én eller ganske få gange. Eksempelvis var der kun felter om indkomst og formue i listerne fra 1916. Rigsarkivets faktaark kan ses her: <https://www.sa.dk/wp-content/uploads/2014/10/Hvilke-oplysninger-finder-jeg-i-folketaellingerne.pdf>.

Det kan også være på sin plads med nogle bemærkninger om andre kildetyper af folketællingslignende

karakter – eller ”folketællinger, der ikke er folketællinger”, som Ole Degn har formuleret det i Alle skrives i mandtal. Udover landsdækkende skattelister o.lign. drejer det sig om forskellige befolkningsregistreringer, der er sket på lokalt eller regionalt initiativ. I 1753 tog den nytiltrådte stiftamtmand for Sjællands stift, Holger Scheel, fx initiativ til en registrering af alle husstande i de købstæder, han havde fået tilsyn med, og i 1760’erne blev der to gange lavet opfølgende tællinger i Helsingør. Det er også bemærkelsesværdigt, at der i midten af 1740’erne blev udarbejdet en liste over samtlige beboere i Hørsholm som en del af en indberetning til Danske Kancelli (de såkaldte Jessenske relationer).

Et beslægtet kildemateriale, som kunne fortjene en stor bevågenhed, er de kommunale mandtalslister, der blev fremstillet i mange købstæder i årtierne omkring 1900. En lov fra 1875 gav kommunerne mulighed for at lave sådanne oversigter to gange om året, og i en del byer blev der udarbejdet en længere række af mandtal, inden denne aktivitet stort set blev overflødiggjort af folkeregistrene. Et af skemaerne er gengivet i kildeudgivelsen Efter bemyndigelse (2008), hvor det fremgår, at de mange personlige spørgsmål (om bl.a. arbejdsplads, husleje og tilflytningstidspunkt) kunne suppleres med spørgsmål om husets indretning og tekniske installationer. I det konkrete tilfælde kan man således læse om antallet af vandhaner i de enkelte rum. Det har åbenbart været vigtigt for kommunens tekniske forvaltning at få et bedre overblik over de sanitære forhold.

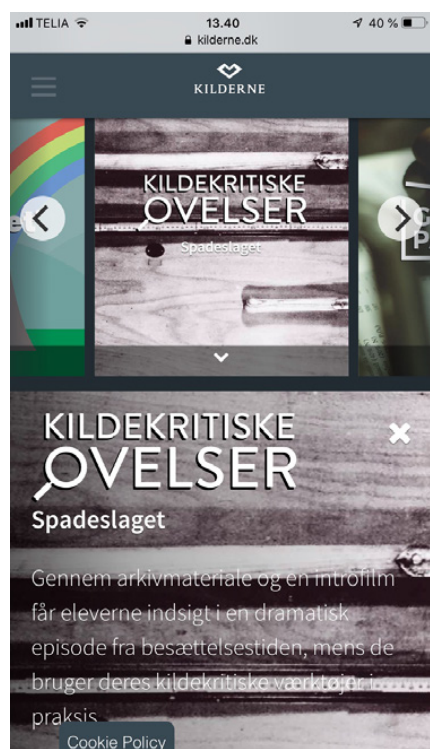
◆ Skribenten er arkivar og seniorforsker, Rigsarkivet

Kilderne.dk – en ny platform til undervisnings-tilbud fra Rigsarkivet

Ronja Hougren Vejdegren

Primo 2019 lancerede Rigsarkivet en ny undervisningsplatform under domænet kilderne.dk. Hensigten er at samle alle undervisningstilbuddene i en ramme der både er intuitiv, "lækker" og let tilgængelig. Der er i opbygningen af sitet hentet inspiration i Netflix.

Kilderne.dk er en ny online platform for digitale undervisningsmaterialer til grundskolen og ungdomsuddannelserne. Den primære

■ Sitet er responsivt og fungerer på både telefon, tablets og computer. Der er blevet opbygget en grafisk identitet for hvert enkelt tilbud. Foto: Rigsarkivet.

målgruppe er undervisere og studerende, der nu har en samlet indgang til Rigsarkivets mange tilbud, hvor man kan komme helt tæt på 800 års Danmarkshistorie.

Tankerne bag opbygningen af kilderne.dk

Webspecialist Rasmus Rødvig, der har udviklet det nye site, forklarer at ideen er affødt af, at Rigsarkivet har så mange forskelligartede undervisningstilbud, at der efterhånden var behov for en platform, der kunne rumme alle typer af tilbud, på en måde så det var lettere at overskue.

Undervisningsportalen er derfor opbygget således at der nu er let adgang til de enkelte undervisningstilbud, samtidig med at man kan danne sig et overblik over, hvilke tilbud der behandler hvilke temaer. Med de enkelte tags er der forskellige indgange til de forløb, der fx omhandler 2. Verdenskrig, Genforeningen i 1920 etc. Det er også hurtigt at få et indblik i, hvilken målgruppe der gør sig gældende i de enkelte forløb.

Hvad angår opbygning og det grafiske udtryk på kilderne.dk, så er der bl.a. hentet inspiration i Netflix-tankegangen. Altså en moderne og ny måde at tilgå de mange spændende måder, man kan anvende originalt kildemateriale i sin undervisning på.

Rigsarkivets undervisningstilbud

Fælles for alle de tilbud, der bliver lavet af Rigsarkivets skoleteam, er at de vækker elevernes nysgerrighed gennem gode historier, detektivarbejde og direkte adgang til uredi-

■ Med lanceringen af den nye undervisningsportal kilderne.dk, kan alle interesserede få nem adgang til alle Rigsarkivets undervisningstilbud og samtidig danne sig et overblik over, hvilke tilbud der er.

Foto: Rigsarkivet.

gerede arkivalier. Eleverne arbejder med originale kilder i både en digitaliseret version og eventuelt en transkriberet version, som er let at læse.

I øvelserne og værktøjspakkerne er der fokus på kildekritik, og eleverne øver sig i at stille kritiske spørgsmål til kilderne, analysere dem og vurdere deres værdi. Alt materialet tager højde for grundskolen og ungdomsuddannelsernes faglige mål og læreplaner, og mange af forløbene er ledsaget af detaljerede lærervejledninger.

Der vil løbende blive lagt nyt indhold på sitet kilderne.dk

Skribenten er arkivar i Rigsarkivet

Ridders segl genforenet med aftryk efter 600 år

Charlotte S. H. Jensen

En amatørarkæolog har fundet adelsmanden og ridderen Niels Krabbes segl – en slags middelalderens NemID. Seglet matcher et seglaftryk, og det er en sjældenhed, der vækker opsigt.

Det er ikke usædvanligt, at seglstamper fra middelalderen dukker op blandt de tusindvis af fund, som gøres af amatørarkæologer, når de svinger deres metaldetektorer over

den danske muld. Gennem århundreder har rigets fremmeste personer brugt segl til underskrivelse af dokumenter. Men sjældent ved vi, hvem de har tilhørt, og hvornår de har været brugt. Derfor er den seglstampe, som blev fundet på en mark i Salling i Nordjylland, en historisk sjældenhed for vi ved, at den har tilhørt adelsmanden Niels Krabbe.

Fundet af seglstampen

Det var første gang Hjalte Wadskjær Mølgaard, der fandt seglstampen,

gik på marken på Sallingholm, hvor dens ejermand Niels Krabbe og hans adelsslægt "Krabberne" gennem det meste af middelalderen holdt til. Den lille seglstampe af bronze indleverede han til det lokale museum Museum Salling, som sendte den til danefævvurdering på Nationalmuseet. Her fik Lisbeth Imer seglet i hånden, og hun gik straks i gang med undersøge, hvem det havde tilhørt. Latinske bogstaver afslørede indskriften "S' NICULAI CRABBE", og det ledte hende på

■ "Vi får mellem 30–40 seglstamper ind til danefævvurdering hvert år, og det er sjældent, at vi kan knytte denne helt personlige genstand til en person, som vi kender fra historiske kilder. Så da det blev tydeligt, at seglstampens ejermand var adelsmanden Niels Krabbe, blev jeg begejstret," fortalte Lisbeth Imer der er seniorforsker og museumsinspektør på Nationalmuseet. Foto: Charlotte S. H. Jensen, Rigsarkivet.

sporet af Niels Krabbe, som levede i slutningen af 1300-tallet og starten af 1400-tallet.

Første match i over 25 år

Men Lisbeth Imers detektivarbejde skulle imidlertid vise sig at gemme på en endnu større overraskelse. Den lå gemt på Rigsarkivet i København. Blandt tusindvis af dokumenter, som ligger i Rigsarkivets magasiner, er et dokument fra 1408. Og på netop dette dokument pressede Niels Krabbe sin seglstampe ned i et stykke varm voks den 23. april i 1408. En seglstampe var datidens NemID eller underskrift. Når man havde sat sit seglaftryk, var en aftale underskrevet og juridisk gyldig. Man kender til mange seglstamper og mange dokumenter med seglaftryk – men alligevel er det meget sjældent at finde en seglstampe, som passer med et aftryk på et bevaret dokument.

I årene 2016-2018 er næsten 100 seglstamper erklæret danefæ. Begejstringen er derfor stor, når det en sjælden gang lykkes at finde en seglstampe, som matcher med et seglaftryk på et dokument. Sidste gang, det skete er mere end 25 år siden, da man nord for Roskilde Domkirke i 1992 fandt et stykke af en seglstampe, som havde tilhørt hertug Christoffer, Valdemar Atterdags søn.

Hvad underskrev Niels Krabbe med sin seglstampe i 1408? Arkivalier fra rigsarkivet viser, at Niels Krabbe brugte seglstampen den 23. april 1408 i Aalborg. Her var Niels Krabbe vidne til, at de to brødre, Palle og Jacob Kirt, gav dronning Margrete 1. skøde på godset Amtoftgård og andet gods i Han herred, der lå i Nordjylland.

Det var en alvorlig sag at miste sin seglstampe, da det betød, at andre kunne udstede dokumenter og breve i ens navn og på den måde forfalske ens underskrift. Hvorfor Niels Krabbes seglstampe er dukket op i Salling, ved man ikke, men seglstampen gemmer måske på et spor. I et ønske på seglets bagside er et stykke snor bevaret, så måske bristede snoren en dag, hvor Niels

■ "Det gav en helt vild rus, da jeg stod med den i hånden. Seglstamper er rigtig sjove at finde, for indimellem kan man finde ud af hvem de har tilhørt, og denne har jo ikke tilhørt hr. hvem-som-helst," fortalte Hjalte Wadskjær Mølgaard, finder af seglstampen. Foto: Charlotte S. H. Jensen, Rigsarkivet.

■ "Vi ved ikke, hvorfor heraldikken opstår. Men vi kan konstatere, at traditionen begyndte i midten af 1100-tallet i Nordvestfrankrig. Herfra spredte heraldikken sig geografisk relativt hurtigt, og det ældste danske rigsvåben får vi i 1194. I starten af 1200-tallet dukker de første adelsvåbener op i Danmark, og det er denne tradition, som Krabbeslægten våben vokser ud af," fortæller Ronny Andersen der er heraldisk konsulent i Rigsarkivet.

Illustration: Rigsarkivet.

Krabbe gik en tur på sine jorder på Sallingholm?

Krabbernes våben

Krabberne var en af de adelsslægter, der tidligt førte et fast slægtsnavn i Danmark, faktisk over 100 år før det blev gjort til lov i 1526 under Frederik 1. Udover slægtsnavnet, havde slægten også et ejermærke, et såkaldt våben. På Niels Krabbes seglstampe kan man se slægtsvåbenet som et skjold med en tværgående bjælke.

"Krabbe-slægtens våben er et tværdelt skjold med en hvid bjælke på rød baggrund. Det er et våben, der er karakteristisk for den tidlige heraldik. Det er et simpelt, let genkendeligt motiv, der har fungeret godt og været let at genkende som segl, hvor et våbens farver i sagens natur ikke kunne ses", fortæller Ronny Andersen, der er kongelig våbenmaler i Ordenskapitlet og heraldisk konsulent på Rigsarkivet.

De heraldiske våben, som er et system af kendemærker, blev brugt på blandt andet seglstamper og signetringe, men også på gravmæler og bygninger, hvor våbenet kunne være malet i farver.

"Vi ved ikke, hvorfor heraldikken opstår. Men vi kan konstatere, at traditionen begyndte i midten af 1100-tallet i Nordvestfrankrig. Herfra spredte heraldikken sig geografisk relativt hurtigt, og det ældste danske rigsvåben får vi i 1194. I starten af 1200-tallet dukker de første adelsvåbener op i Danmark, og det er denne tradition, som Krabbeslægten våben vokser ud af," fortæller Ronny Andersen.

Krabberne havde deres storhedstid i 1500- og 1600-tallet, og slægten uddøde i Danmark i 1800-tallet, men lever endnu i England og Argentina under navnet Krabbé – og i den nyfundne seglstampe.

Charlotte S.H. Jensen i samarbejde med medarbejder i Nationalmuseet og Rigsarkivet

Digital hukommelse

– nye krav til, hvordan vi bevarer dokumentationen

Anne-Sofie Jensen

Mange danskere har fulgt med i TV-serien "De forsvundne arvinger", som har været med til at vise, hvordan Rigsarkivet er en skattekasse af autentisk dokumentation, der giver den enkelte adgang til sin egen historie. Men Rigsarkivet har i høj grad også til opgave at sikre dokumentationen af hele det danske samfund og dets udvikling. Og den dokumentation er helt afgørende. Den understøtter retssikkerheden i samfundet, skaber et faktisk grundlag for den demokratiske debat, kan give vigtige indsigter, når nye politiske beslutninger skal træffes og bidrager i det hele taget til en mere datadrevet offentlig sektor.

I århundreder er den opgave blevet løst ved at indsamle og bevare fysiske dokumenter i et utal af håndskriftsvarianter på pergament og papir med historier om høj og lav og om både det almindelige hverdagsliv og om store, historiske begivenheder. Men de senere årtiers digitalisering af samfundet betyder indlysende nok, at dokumentationen af det danske samfund sker på helt andre måder. Information i form af bits og bytes, lagret på medier og i formater, som kun har en begrænset holdbarhed, stiller andre og nye krav til, hvordan vi bevarer dokumentationen. Samtidig åbner det også mulighed for, at dokumentationen kan stilles til rådighed og blive brugt på

helt andre måder og i et helt andet omfang. Så derfor skal Rigsarkivet – ligesom alle andre – løse de udfordringer og gribe de muligheder som den teknologiske udvikling og digitaliseringen fører med sig.

Rigsarkivet tog tidligt udfordringerne fra digitaliseringen op. Allerede i 1973 oprettede Rigsarkivet en "edb-sektion", som – udover at stå for driften af Rigsarkivets egne edb-systemer – skulle sikre mulighed for, at data fra de stadigt flere store offentlige registre kunne afleveres til arkiv og bevares for fremtiden.

Gennem de mere end 40 år, hvor Rigsarkivet har arbejdet med digital bevaring, har arkivet opbygget en imponerende samling på mere end 8000 datasæt fra såvel offentlige myndigheders it-systemer som data fra forskningsprojekter, navnlig inden for samfunds- og sundhedsvidenskabelig forskning. Disse datasæt benyttes allerede i dag til både

administrative formål og til ny forskning, men rummer på begge områder store, uudnyttede potentialer.

Udfordringerne ved bevaring af digitalt materiale handler både om logisk og fysisk bevaring. Med logisk bevaring menes, at data skal bevares i en form, så de til stadighed kan læses og forstås. Dataformater kan blive forældede og det er ikke nødvendigvis en helt enkel opgave at åbne en fil, der er skabt med et ældre program. Medier bliver tilsvarende forældede, og det kan selv efter få år være vanskeligt at finde den rigtige teknologi til at tilgå ældre medier. Samtidig vil alle digitale medier før eller siden begynde at tabe data.

For at løse de udfordringer har Rigsarkivet implementeret en bevaringsstrategi, som baserer sig på et migreringsprincip. Det betyder, at data og digitale dokumenter ikke bevares i den form, de er skabt, men omformes/migreres til nogle få,

helt bestemte formater, som vi har udpeget som velegnede til bevaring på langt sigt. Strategien er forankret i et princip om systemuafhængig bevaring, dvs. at det skal være muligt at læse og forstå data, uden at have adgang til det system eller det program, hvor de er skabt.

Den standardiserede bevaring af data muliggør, at data fra de mange forskellige it-systemer i den offentlige forvaltning kan formidles og genanvendes på en standardiseret måde. Og det er helt afgørende, for vi indsamler og bevarer data med det formål, at de skal bruges igen. Uanset om der er tale om kriminalstatistik, karakteroplysninger eller klimadata, vil Rigsarkivet kunne tilbyde data til forskningsprojekter eller dokumentation i et format, som kan anvendes med nutidens teknologi. Og når de medier og formater, som bruges til bevaring i dag, bliver forældede, sørger Rigsarkivet for migrering til nye medier og formater efter behov. Vores indsats afspejler en erkendelse af, at digital bevaring kræver en aktiv indsats med bevidste valg – ellers går data til, og samfundet bliver dement.

At Rigsarkivets bevaringsstrategi er udtryk for en aktiv og bevidst indsats, betyder også, at opgaven aldrig er slut. Den teknologiske udvikling stiller stadig nye krav til den måde, Rigsarkivet løfter opgaven på. Samtidig har myndighederne en berettiget forventning om, at det over tid skal blive så nemt som muligt at aflevere data til Rigsarkivet uden unødige omkostninger – og at det skal være nemt at få adgang til data igen. Rigsarkivet har derfor en ambitiøs digital vision, hvor Rigsarkivet er en vigtig komponent i og en integreret del af den digitale forvaltning, som også fremadrettet sikrer, at data kan afleveres, bevares og genbruges så effektivt som muligt.

Vi er klar over, at opgaven med til stadighed at kunne sikre den digitale bevaring er en udfordring, og vi spiller derfor en meget aktiv rolle i udviklingen af fælleseuropæiske arkivstandarder, i forventningen om, at både metode- og systemudvikling i fremtiden i langt højere grad kan

■ Data skal sættes i spil, så de skaber mere værdi for andre, blandt andet inden for forskningen. Rigsarkivet er Danmarks digitale hukommelse og det skal være let at finde og bruge vores data.

Foto: Tom Jersø, Rigsarkivet.

ske i fællesskab med arkiver og andre bevaringsinstitutioner i resten af Europa. Aktuelt står Rigsarkivet således i spidsen for et projekt, som skal skabe fælles standarder for digital arkivering i Europa. Ved en bevidst indsats for at sikre den digitale

bevaring, er det Rigsarkivets mål, at vi også på det digitale område løfter opgaven med at bygge bro mellem fortid, nutid og fremtid.

Seminarium i Riksarkivet uppmärksammade Molotov- Ribbentroppakten

Pertti Hakala

Diplomat kåren i Helsingfors var väl företrädd då de inbjudna åhörarna samlades den 23 augusti i Riksarkivets gamla forskarsal för att ta del av en rad inlägg med anledning av att det förflutit exakt 80 år sedan den pakt som utlöste ett världskrig slöts i Moskva. Genom seminariet uppmärksammade arrangörerna, Riksarkivet och Statsrådets kansli, den europeiska minnesdagen för stalinismens och nazismens offer.

Seminariet öppnades av riksarkivarie Jussi Nuorteva. Han citerade slutklämmen i den resolution som antogs för ett år sedan i Reval (Tallinn) av företrädare för åtta öst- och centraleuropeiska länder för att hedra totalitarismen offer, och rekapitulerade kort följderna av den pakt vars tilläggsprotokoll delat upp Östeuropa i en tysk och sovjetisk intressesfär. Dagens innebörd och betydelse framhölls också i ett videoklipp, där EU-kommissionens viceordförande Frans Timmermans tog upp sambandet mellan andra världskriget och den europeiska integrationen. Timmermans oro över tilltagande nationalism i Europa, enligt honom ett kortvarigt rus med negativa följder på sikt, mynnade ut i de onekligen vackra orden *to be a patriot is to be European, to be European is to be a patriot*.

■ Den nonaggressionspakt som slöts i Moskva 23.8.1939, mer känd som Molotov-Ribbentroppakten, följdes av en rad preciserande avtal. En månad senare, den 28 september blev det dags för ett tysk-sovjetiskt gräns- och vänskapsavtal, som här undertecknas av utrikesministern Vjatjeslav Molotov. Polen har ockuperats och Sovjetunionens ledare Josef Stalin myser förnöjt; tyske utrikesministern Joachim von Ribbentrops (bakom Molotov) hållning är stramare. Foto: Wikimedia Commons.

Arvet efter tyska och sovjetiska ockupationer

De komplexa frågeställningar som aktualiserats under den s.k. Jakobsonkommissionens utredningar av brott mot mänskligheten förorsakade i Estland av tysk och sovjetisk totalitarism presenterades av chefen för Estlands internationella historiekommision, FD *Toomas Hiio*. Jakobsonkommissionens rön, utgivna i rapportform och som publikationer, *Estonia 1940–1945* och *Estonia since 1944*, samt senare iakttagelser refererades med särskild blick för problematiken vid estnisk *Vergangenheitsbewältigung*. Estland och esterna som offer för sovjetisk repression och deportationer, men även som kollaboratörer under den tyska ockupationen, de ester som stridit på tysk sida och de ester som stridit på sovjetisk, esternas medverkan i Förintelsen etc. Vem var offer och vem var förövare?, var alla offer för förtryck oskyldiga eller handlar det om att vid behov iklä sig offerrollen?, är det rättvist att de som medverkat på tysk sida bestraffats medan motsvarande aktörer på sovjetisk sida gått fria? Frågorna var många, och ofta obekväma, men sopas tydligen inte under mattan. Arbetet med dessa frågor fortsätter.

Till bilden av det förgångna hör också bestridandet av sovjetiska påståenden. Hiio noterade att man i sovjetisk propaganda redan 1962 utpekade esterna som Förintelseaktörer. Att det estniska parlamentet (med ny sammansättning) i juni 1940 röstat för en anslutning av Estland till Sovjetunionen hade gett Sovjetunionen och ger än idag Ryssland anledning att hävda att det skett på frivillig väg. Betydelsen av Europeiska människorättsdomstolens beslut 17.1.2006 att Estland blivit ockuperat 1940 framhölls där för av Hiio.

Efterkrigstida hantering av massiv skuld

Professor *Cordelia Hess* från universitetet i Greifswald belyste den efterkrigstida tyska hanteringen

av arvet efter det nationalsocialistiska Tyskland, aspekter av samma *Vergangenheitsbewältigung* som föregående talare uppehållit sig vid. Hess noterade att de två tyska efterkrigstida staterna i sin hållning uppvisat stora skillnader: för Västtyskland (BRD) handlade det om att begränsa skulden till en smärre elit och frikänna ”vanligt folk”, medan Östtyskland (DDR) utan större besvär ansåg att dess invånare närmast varit motståndare till nationalsocialismen. Skillnaderna återspeglades också i hållningen till Förintelsen, som i DDR närmast betraktades som ett uttryck för rövarkapitalism. Att 1968-rörelsen i BRD bl.a. bidrog till ökat intresse för Tredje riket och dess offer hade ingen östlig motsvarighet.

Enligt Hess var det först på 1990-talet som man ställdes inför vidden av de tyska krigsforbrytelseerna under världskriget, särskilt efter Daniel Goldhagens verk *Hitler's Willing Executioners*, som skildrat vanliga tyskars medverkan i Förintelsen. Projekt som *Vernichtungskriegsverbrechen der Wehrmacht* (1995–2004) bidrog till ökad insikt, liksom rönen om massakrer och slavarbetare. Därmed krossades också den länge omhulda föreställningen att skulden burits av SS, vilket gett majoriteten chans att komma undan. Samtidigt hävdade allt högljuddare röster att tyskarna i Hamburg och Dresden också varit offer, för *Bombholocaust*. Att de rättsliga uppgörelserna efter kriget till antalet varit begränsade, och ofta åtföljts av amnestier framgick även; att föregiven ohälsa i praktiken kunde leda till straffrihet trots deltagande i massakrer visades genom ett exempel fall.

Hess framhöll avslutningsvis att de tyska myndigheterna avvisat tolkningen att nationalsocialismen och realsocialismen var jämförbara yttringar av totalitarism: den förstnämndas karaktär av unikum erkänns utan några förbehåll. Skillnaderna i förhållningssätt mellan f.d. BRD och DDR är fortfarande

märkbara sade Hess, som inte stack under stol med att hon som tysk känner skam över tidigare generationers dåd.

Död och förintelse med långa anor

Filosofie magister *Marta Laskowskas* inlägg om Molotov-Ribbentrop-paktens följder för Polen, även i jämförelse med Finland kom rätt långt att röra sig på en allmän nivå. Hon noterade dock att andra världskriget för Finlands del är en historia om segrar och nederlag, medan det för Polens del handlar om strider i utlandet. Laskowska framhöll också skillnaden mellan den fortsatta normaliteten i det krigstida finska civilsamhället och tillvaron i Polen som tillhörde de *Bloodlands* som beskrivits av den amerikanske historikern Timothy Snyder. Där rådde ständig terror och laglöshet.

Sambandet mellan totalitarism, Förintelsen och judiska sår i Europa, lydde rubriken för nästa talare, förtagaren *Gideon Bolotowsky*, som även varit ordförande för judiska församlingen i Helsingfors. Bolotowsky noterade träffande historikernas förmåga att få sammanhang och processer att framstå som närmast självklara, men ifrågasatte att människor på den tid de skildrade kunnat göra det. Att inlägget till stor del handlade om den långa linjen i europeisk antisemitism, från kyrkomötet i Nicaea år 325 till de antijudiska stämningar som präglat stora delar av Västeuropa i slutet av 1800-talet var inte överraskande; Bolotowsky påminde också om att Finland och Rumänien var de sista länderna i Europa som gav judarna medborgerliga rättigheter (1918).

Beträffande Förintelsen noterade Bolotowsky parallellerna/förebilderna: armeniernas öde i Turkiet år 1915 och det tidiga 1930-talets ukrainska hungerkatastrof (*holodomor*). I och med att Stalin visat totalt ointresse för de polska judar som Tyskland 1939 önskade driva österut var deras öde beseglade; för deras del fick Molotov-Ribbentrop-paktens intressesfärer

en sinister innebörd: väster om paktens linje blev 2,5 miljoner judar förintade i dödsfabriker, öster om linjen blev 2 miljoner skjutna.

Bolotowskys avslutande ord om europeiska värderingar var präglade av besvikelse; återställandet av rövad egendom stampar på stället och antisemitismen har återkommit (Sverige blev nämnt). Det enda land som tar saken på allvar var enligt honom Tyskland; till hycklarna hörde bl.a. Österrike.

Nytolkning av motiven bakom Stalins agerande

Professor *Kimmo Rentola*s stringenta reflexioner kring de motiv som fick Stalin att välja Tyskland och Molotov-Ribbentroppakten (som enligt Rentola väl kunde kallas Hitler-Stalinpakten) avslutade semi-

narier. De traditionella sovjetiska förklaringarna – västmakternas bristande vilja att sluta avtal med Sovjetunionen och behovet att vinna tid – avfärdades; Rentola framhöll att Stalin välkomnade ett krig mellan de kapitalistiska länderna som skulle främja världsrevolutionen och ansåg att han i det sammanhanget underskattat Tysklands militära styrka.

Det finsk-sovjetiska vinterkriget som bröt ut 30.11.1939 var enligt Rentola i linje med Stalins strävan efter en världsrevolution. Att det inte fördes till slutlig seger berodde på västmakternas planer att intervensera i Skandinavien, vilket kunde leda till ett krig mellan dem och Sovjetunionen. Hotet fick Stalin att sluta fred med Finland. Finland blev därmed (liksom år 1944) undantaget som undgick det övriga Östeuropas

öde: att höra till Stalins och Hitlers *killing fields*. (Frågan om finländsk medverkan på dessa fält restes dock i en kommentar av riksarkivarie Nuorteva.)

Rentola påminde avslutningsvis om att Stalin vid konferensen i Teheran år 1943 lyckades utverka allt territorium som Molotov-Ribbentroppakten redan sensommaren 1939 tilldelat Sovjetunionen. Utom i norr, Finland förblev undantaget.

Cocktails med snittar avslutade seminariet. Den cocktail som Vinterkriget gjort världsberömd stod dock inte på menyn.

■ Professor Cordelia Hess från universitetet i Greifswald har ordet och moderator, generaldirektör Jussi Nuorteva väntar på kommentarer från publiken. Foto: Finlands riksarkiv.

Read-projektet avslutat med ett seminarium i Riksarkivet

Pertti Hakala

Finska riksarkivets gamla forskarsal var välfylld då ett blandat sällskap av arkivanställda, forskare och teknologer samlades 26.6 för att delta i det internationella Transkribus -seminarium som kom att markera slutet för det sameuropeiska READ -projektet. Syftet med detta projekt har varit att skapa verktyg för automatisk identifiering av handskrivna text med tillhörande sökegenskaper för digitalt material. Projektet har presenterats för Nordisk Arkivnyts läsare i NA 2/2016.

Att projektkoordinatör Günter Mühlberger från Innsbrucks universitet, som först fick ordet efter de obligatoriska välkomsthälsningarna, var nöjd med slutresultatet var uppenbart. Inledande skepticism, *cannot be done*, hade successivt ersatts av alltmer övertygande resultat. Mühlberger redogjorde för projektet (14 partner, finska Riksarkivet enda nordiska konsortiummedlem), som beviljats 8,2 miljoner euro inom ramen för EU-programmet Horizon 2020: 60 % hade avdelats för maskinell inlärning och igenkänningsfunktioner (*pattern recognition*), 20 % för nätverksbygge, workshops och vetenskaplig konkurrensutsättning och 20 % för skapandet av projektplattformen (*service platform*) *Transkribus*, en tillämpning för läsning av handskrivna dokument. Projektet riktade sig till en vid mål-

■ En nöjd man. Projektkoordinatör Günter Mühlberger har i samarbete med partner rott i hamn ett stort europeiskt projekt och nu gäller det att slå vakt om fortsättningen.

Foto: Finlands riksarkiv.

grupp, från institutioner inom ABM-sektorn och forskare inom humaniora till IT-forskare, tillhandahållare av teknologi och frivilliga inmatare. Det framgick att Transkribus-tjänsten noterat ca 24 000 användare under en vecka vid midsommartiden 2019 (2015 låg motsvarande tal under 2000).

Fortsatt READ-verksamhet inom ramen för kooperativ

Att Mühlberger var mån om en fortsatt framtid för det bestånd av data och tillämpningar som skapats och hela projektet blev klart. Från och med 1.7 övertas förvaltningen av projektets resurser av *READ-COOP*, ett europeiskt kooperativ baserat på delat ägande & delning av data,

resurser och kunskaper, som det står institutioner/individer fritt att ansluta sig till efter en smärre insats (1 000/250 euro). Beskedet att en avgift kommer att uppbäras för professionell användning av Transkribus-tjänsten föranledde genast undran över kriterier (vem är professionell användare?), vilket renderade svaret att det kommer an på antalet använda dokument. Finska riksarkivet och Svenska Litteratursällskapet i Finland är grundande medlemmar av kooperativet.

De följande inläggen var av teknisk karaktär. Sebastian Colutto, även han från Innsbrucks universitet, presenterade Transkribus-plattformen, varefter Roger Labahn och Gundram Leifert (Universitetet

i Rostock) redogjorde för erfarenheter av HTR (*handwritten text recognition*) inom ramen för READ-projektet och Transkribus. Sofia Ares Oliveiras (Ecole polytechnique fédérale de Lausanne) inlägg om automatisk identifiering av bildelement, anfangar och avbrott [styckeindelningar] etc. och Hervé Déjeans (NAVER LABS Europe) om identifiering och strukturering av tabeller som enheter, vilka därefter kan behandlas, gav inblickar i de verktyg som utvecklats för att möjliggöra hantering av stora bestånd av digitaliserade originalhandlingar.

Lösningar för snabbare hantering och färre felläsningar

Coluttos pedagogiskt upplagda inlägg redogjorde för HTR-processen, där syftet är maskinell läsning och transkribering av digitaliserat originalmaterial. Eftersom Transkribus efter ett hanterbart antal manuellt inmatade sidor (ca 50–100 nämndes under seminariet) ”lärt sig” att känna igen texten kan en acceptabel (högst 5 % felläsningar) CER (*character error rate*), uppnås. Att inmatningsprocessen numera kan göras semiautomatisk och ske med hjälp av automatisk radidentifiering försnabbar förstås processen. Vid CER-värden kring 15–20 % är materialet dock oanvändbart, och eftersom det handlar om gissningar för ordens del är indikatorn WER (*word error rate*) lika viktig. En rad exempelfall blev presenterade: Transkribus gav för franska medeltidsurkunder CER 6 %, WER 19 %, österrikiska tryckta tidningar CER 1,6 %, WER 3 % och finska renskrivna 1800-talsdomböcker CER 5 %, WER 16 %.

Åhörarna upplystes även om andra verktyg: nyckelordsidentifierare och tillgängliga webbverktyg för studenter och frivilliga (inläring med tanke på transkribering m.m.) och *Docscan*-applikationen för skanning med hjälp av smarttelefon etc.

Leiferts och Labahns inlägg utvecklade temat vidare, med fokus

■ Inläggen under seminariet föranledde åtskilliga frågor. Lokalredaktören för Nordisk Arkivnyt hör sig för om kvalitetsaspekterna vid textidentifiering med hjälp av Transkribus: vilket utfall kan ses som tillfredsställande? Foto: Finlands riksarkiv.

■ Panelen har samlats för att diskutera möjligheter och utmaningar inom en alltmär digital framtid i ljuset av de möjligheter som READ-projektet förefaller öppna. FD Kati Katajisto har ordet. Foto: Finlands riksarkiv.

på automatisk igenkänning av text, ATR (*automatic text recognition*). Där hade man med hjälp av filtrering av input och lay-outanalys som en del

av ”inläringen” kommit ner till ett sidantal kring 50. Att ATR-träning som hänförde sig till en bestämd text i regel gav ett bättre resultat vid

Transkribus-hantering av ifrågavarande text än mer generell ATR-dito var, vid närmare eftertanke, kanske inte så förvånande.

Efter Oliveiras och Déjeans tematiskt snäva presentationer av metoder och verktyg för hantering av varierande grader av irregularitet i bildmaterial samt problemen vid konfrontation med t.ex. stora partier utan text, framstod Matthias Wödlings (Computer Vision Lab i Wien) produktpresentation som uppfriskande konkret. Åhörarna fick bekanta sig med kupollika *ScanTent*, som utvecklats för att underlätta skanning av dokument med mobiltelefon. Tältet *ScanTent* befann sig ännu i prototypfasen (300 ex. hade tillverkats), men erbjöd i kombination med gratisapplikationen *DocScan* onekligen en rad fördelar: direktkoppling till Transkribus, automatisk igenkänning av det skannade dokumentets kanter, avbrott i skanningen då sidan vänds och (på sikt) möjligheter till separat skanning av sidorna i ett uppslag.

Transkribus i praktiken: konstnärsbrev, notariatakt och domböcker

Efter lunch blev det dags för en rad presentationer av hur Transkribus tillämpats i praktiken. För det första inlägget stod Maria Vainio-Korhonen (Svenska Litteratursällskapet i Finland), som redogjorde för arbetet med utgivning av konstnären Albert Edelfelts brev (för mer om projektet, se NA 4/2014). Det framgick att man vid HTR-hantering av 2 849 sidor uppnått CER-värdet 5,6–6,6 %, men att man även konfronterats med vissa problem: tillägg i texten och rader som skrivits tvärs över tidigare dito, växlingar i använda språk, de många namnen och byten av brevskribent, vilka fortfarande beredde svårigheter. Transkribus klarar väl av förändringar i handstilen, noterade Vainio-Korhonen. Målet med hela projektet är att återge Edelfelts brev *in toto*. De goda erfarenheterna har aktualiserat frågan hur man i högre grad skulle kunna utnyttja

Transkribus inom SLS arkiv och publikationsverksamhet.

Mark Pontes och Jirsi Reinders' presentation av projektet *VeleHanden* [flera händer] vid Amsterdams stadsarkiv var rubricerad *Crowd Teaches Computer to Read*. Som titeln antydde var det fråga om storskalig crowdsourcing: ca 700 frivilliga som inom ramen för projektet *Alle Amsterdamse Akten* arbetar med c. 330 000 urkunder, inalles ca 1 miljon digitala sidor (notariatakt från 1578–1915). Projektets historia, från en inledande slutna fas till det öppna publika arbetet med verkliga dokument belystes, varvid det framgick att den allmänna HTR-modell som byggde på 5 000 skanningar från 1 000 olika faser fungerade lika väl som mer specifika dito; skillnaderna i CER-värden var närmast marginella. Utmaningarna var rätt långt organisatoriska, men t.ex. kontrollen av slutresultatet hade visat sig nog så tidskrävande. Detta arbete som borgade för ett gott slutresultat hade skötts av sakkunniga.

Ville-Pekka Kääriäinen, Kaisa Luhta, Hanna Strandberg och Sampo Viiri presenterade slutligen det pågående arbetet vid finska Riksarkivet med de renoverade (renskrivna) domböcker från perioden 1623–1910 vilka som bäst håller på att digitaliseras. Arbetet med etableringen av *ground truth* (GT), materialet som skall utgöra modell för textidentifieringen, har inletts i år, och har successivt gett allt bättre CER-värden. Skillnaden i utfall beträffande handstilarna från år 1811 (CER 11,4 %) och år 1863 (CER 2 %) var ändå fortfarande markant trots att inmatningen av GT stigit till 1 000 sidor. Värdena vid s.k. *key word spotting* var ca CER 30 %, vilket tydligen var acceptabelt. Vid utgången av år 2019 borde ca 800 000 vyer vara tillgängliga för sökfunktioner, på dessa premisser. – Att Riksarkivet i år gått in för *READ-integrationsprojektet Making a Modern Archive* med hjälp av beviljade medel från Undervisnings- och kulturministeriet är i linje med Riksarkivets engagemang i READ-COOP.

Stora möjligheter, men allt hänger på resurserna

Seminarier avslutades med en paneldiskussion mellan Mühlberger, digitaliseringsansvariga vid finska Riksarkivet István Kecskémeti, forskningskoordinator Kimmo Kettunen (finska Nationalbiblioteket) med gedigen erfarenhet av arbete med digitalt material, undervisningsrådet Paavo-Petri Ahonen från Undervisnings- och kulturministeriet och FD Kati Katajisto som företrädde forskarvärlden. Inläggen gjorde klart var man stod ifråga om det paradigmatiskt som READ-projektet ställde i utsikt. Katajisto och Kecskémeti betonade de fantastiska möjligheter att hantera stora materialbestånd som öppnar sig. Mühlberger var, förstärkt nog, främst mån om projektets kontinuitet och noterade att man i Finland inte delar den skepsis som han tidvis upplevt i Österrike. Frågan om kvaliteten på den output som står till förfogande (CER- & WER-värdena, hur korrekt bör återgivningen vara?) berördes i en kommentar från publiken. Mer handledning för användarna av Transkribus-tillämpningen efterlystes också.

Den alltid lika brännande frågan om resurser visade klart var man stod. Kettunen konstaterade krasst att användarna aldrig är nöjda, men han sällade sig till Kecskémeti som ettrigt yrkade på mer resurser för digitaliseringen. Ahonens svar var, inte oväntat, undvikande och mynnade ut i efterlysning av mer information och strategier. Mühlberger påminde om att resurstilldelningen för naturvetenskaperna låg på en helt annan nivå än motsvarande för humaniora, och efterlyste en förändring. Såväl Kecskémeti som Katajisto framhöll *free access*-principen, dvs. att det inte var användarnas sak – enligt Katajisto inte ens vid *on demand* – att betala för digitalisering.

Därmed var seminariet över; där- efter återstod endast slutna *debriefing* för projektdeltagarna under ett par dagar i Riksarkivet.

S:t Michel var värd för de nionde finska arkivdagarna 5–7.6.2019

Pertti Hakala

Efter ett längre avbrott – de åttonde arkivdagarna ägde rum i Jyväskylä år 2010 – arrangerades åter finska arkivdagarna, denna gång i arkivstaden S:t Michel, som även år 2002 varit värd för arkivdagarna. Förändringarna inom den offentliga förvaltningens informationshantering och de utmaningar som är förknippade med verksamhet i digital miljö var, jämte säkerhetsfrågor, den här gången i fokus. Denna rapport från arkivdagarna bygger på erhållna deltagarreferat och PowerPoint-presentationer, eftersom medverkan i arkivdagarna var begränsad för Riksarkivets del.

Konceptet för arkivdagarna följer i mångt och mycket motsvarande för de nordiska arkivdagarna: en första eftermiddag med rundturer och mingel, följt av ordinarie program under två dagar. Keynotes m.fl. anföranden av notabiliteter inleder den första av dessa dagar, som avslutas med en bankett och kvällsprogram. Den andra dagen upptas av parallella sessioner kring givna teman inom arbetsgrupper och efter avslutande keynotes inför samlat auditorium brukar dagarna vara över. Så gick det till också denna gång. Cirka 300 dokumentförvaltnings- och arkivhanteringsproffs deltog i arkivdagarna, vilka förlöpte i det välbekanta kongresscentret Mikaeli.

■ Glada miner efter ankomsten till arkivdagarna: Specialplanerare Jenni Einola (t.v.), planerare Ulrika Köngäs (t.h.) och överinspektör Ville Kontinen från RA/Helsingfors bekantar sig med programmet.

Foto: Finlands riksarkiv.

Eftersom "alla" förväntas vara på plats under arkivdagarna var hälsningarna *legio*. Riksarkivarie Jussi Nuorteva påminde i sin hälsning via video (det pågick samtidigt ett EU-arkivmöte i Bukarest) om att det digitala paradigmskiftet varit på tapeten i Jyväskylä 2010, varför det var dags för utvärdering: hur har man lyckats? Inte särskilt väl: finska Riksarkivet saknar – som det enda inom EU – ett fungerande elektroniskt arkiv, tilldelningen av statliga resurser har dramatiskt skurits ner och utvecklingsarbetet inskränker sig till projektfinansierat dito. Nuorteva hoppades på

bättre läge framöver. Internationella Arkivrådets (ICA) president David Fricker framhöll i sin hälsning via video vikten av att arkivarierna tillhör förtruppen inom det digitala, och uppmanade till vaksamhet beträffande ev. skadliga åtgärder (*disruptive behavior*), för att säkra tillgången till det gemensamma kulturarvet.

Digitaliseringen väcker forskarnas förväntningar

För öppningsanförandet (*keynote*) stod FD Ville Kivimäki (Tammerfors universitet), som i sin analys av de stora elektroniska materialbestånden ur forskningens synvinkel – möjligheter & utmaningar – drog en lans för socialhistoriens återkomst. (Kivimäki har undersökt finländarnas krigsupplevelser.) Han noterade *digihistorikerns* mångsidiga möjligheter att kombinera och göra sökningar, snabbt, och att ta itu med kvantitativa frågeställningar av helt ny typ samt hantera stora bestånd. Snävt definierade sökningar utgör dock en risk, de kvantitativa indikatorernas skenbara exakthet och siffrors fascination en annan. En rad projekt som utnyttjar det på ett unikt sätt kompletta krigstida finländska materialet, (databaser och digitala fotografibestånd som i kombination med GPS-data möjliggör produktion av kategorier av spatial och kohortbaserad information etc.) nämndes.

Anförandet kompletterades av professor Jari Ojala, som beträffande de digitala arkiven påminde

om utgångsläget: också dessa arkiv innehåller bara en bråkdel av all producerad information. Ojala drog en lans för *open access* inklusive direkt fri tillgång till forskningsdata; *open publishing* framstår redan som passé. Att forskarna förhåller sig entusiastiskt till *digital humanities* blev klart för alla, READ-projektet (se s. 115) var också en källa till glädje. Ojala noterade oklarheterna i regelverket för digital arkivering, men var nöjd med digitaliseringstakten i Riksarkivet. – Ojalas tillfredsställelse delades av nästa talare, chefredaktören för tidningen *Länsi-Savo* Timo Laitakari, som dryftade offentlighetsläget ur pressens synvinkel; kritiken av myndighetssölet var hovsam. (Bladet utkommer i S:t Michel.)

Offentlighet, integritetsskydd och informationshantering

Biträdande justitiekansler Mikko Puumalainen hade ombetts yttra sig om offentlighetsprincipen och dess tillämpning i myndigheternas verksamhet, ur justitiekanslersämbetets synvinkel sett. Anförandet var rätt långt en presentation av justitiekanslerns uppgift – att övervaka att lagarna följs i all offentlig verksamhet – och en betraktelse kring offentlighetsprincipen som grund-

rättighet. Åhörarna upplystes om den lagstiftning som tryggar offentligheten och medborgarnas rätt till myndighetsservice i avvägd balans med rätten till integritetsskydd etc. Handlingsoffentligheten och det faktum att lagarnas helgd övervakas av oberoende myndigheter utgör enligt Puumalainen grunden för de nordiska samhällenas framgångar.

En paneldiskussion kring frågan hur arkivprofessionen förändras avslutade dagens fackliga program. Man var ense om att digital hantering är i dag *mainstream*, alltmer kopplad till robotik och automatisk databehandling. Integritetsskyddet utgör numera den primära grunden för gallring av digitalt material; under kuloarprat hade det även framgått att ekonomiska faktorer börjat styra bevarandeanalysen, vars regelverk i dagens läge framstår som alltför detaljerat. Osäkerheten var stor beträffande den nya lagen om informationshantering (se NA 4/2018), som bl.a. förutsätter informationshanteringsmodeller av myndigheterna: ett duktigt paket (arkivbildningsplan + informationsstyrningsplan + beskrivningar av övriga informationstillgångar), vars utarbetande man i väntan på närmare anvisningar dragit sig för. Farhågorna för att

lagen skulle leda till marginalisering av proffsen inom dokumenthantering delades dock inte av panelen.

Tre parallella arbetsgrupper tog del av materialpaket à 3–5 presentationer, för ventilerings och utbyte av erfarenheter (på knappt 3 h). Särskilt inom den grupp som pejlade *digitaliseringens framskridande* var det fråga om ett massivt informationsflöde. De två andra grupperna behandlade *säkerheten, sedd ur informationshanterings synvinkel och utmaningar och möjligheter inom informationshantering*.

Alltmer avancerad digitalisering, varierande resurser

Utvecklings- och informationshanteringschef Jarkko Levasmaas (Skatteförvaltningen) koncisa inlägg om digitaliseringen av skatteförvaltningen, uppskattad av medborgarna, visade hur långt integrerat det informations(eko)system är som byggts upp i 22 år. Utmaningarna är många: artificiell intelligens, globalisering, alltmer fragmenterade betalningssätt, nya affärsmodeller (Airbnb, Uber...) Testa först!, var ett av råden. Nationalbibliotekets etablerade och diversifierade digitala tjänster presenterades av servecedirektör Johanna Lilja: hur och varför digitaliserar NB sina bestånd och vilka? Nya egenskaper och sökmöjligheter (direkt efter sajtöppning, riktad...) redovisades. En enkät bland användarna 2018 visade, som väntat, att det *historiska tidningsbiblioteket* som ger tillgång till alla tidningar i Finland 1771–1929 är favorit. Sektoröverskridande projekt inom ramen för EU-finansierade *NewsEye* (*data mining*, nya semantiska approacher, automatisk textidentifiering etc.) och dito i egen regi vittnade om dynamiskt utvecklingsarbete. Lilja nämnde även Nationalbibliotekets faciliteter i S:t Michel med stor kapacitet för digitalt långtidsbevarande.

PowerPoint-vyerna var många då dokumenthanteringschef Susanna Kokkinen (Aalto-universitetet) [för

■ Arrangörsgardet inväntar deltagarna: från vänster direktör Juhani Tikkanen, special-sakkunniga Tytti Voutilainen, kommunikationschef Marie Pelkonen och utvecklingschef Kristiina Laine, alla fyra vid Riksarkivet. Foto: Finlands riksarkiv.

teknik, design och ekonomi]) presenterade en gynnad institutions arbete med digitaliseringen av lärdomsprov och bildsamlingar. Ställt inför valet att bygga nya arkivutrymmen eller digitalisera s.g.s. hela detta bestånd valde Aalto-universitetet sistnämnda ca 2 miljoner euro billigare alternativ, vilket förväntas ge materialet ökad tillgänglighet och synlighet. I nuvarande "analoga" format tillmättes t.ex. bildsamlingen (ca 1 miljon bilder) närmast obefintligt bruksvärde. Digitaliseringsprojektets olika faser, från brydsamt avvägande av format, OCR-läsbarhet och filstorlek till offerttävling redovisades, de praktiska problemen under digitaliseringen i *PostNords* regi likaså. Då kvalitetskontrollen slutförts kan lärdomsproven (originalen) förstöras. Även i fortsättningen är de dock tillgängliga endast i Aalto-universitetets utrymmen, av upphovsrättsliga skäl.

Utvecklingschef Mikko Eräkaski och projektchef Ville Kajanne (Riksarkivet) belyste slutligen olika dimensioner av det massdigitaliseringsprojekt som Nordisk Arkivnyt har rapporterat om (NA 3/2017, 2/2018). Eräkaski presenterade principer & praxis vid digitalisering där syftet är att originalmaterialet därefter skall kunna förstöras. Villkoren (saknar kulturhistoriskt värde, tillförlitlig digital version som kan bevaras) och kriterierna för uppfyllandet av dessa villkor, såväl tekniska som innehållsmässiga, utreddes också. Projektets processuella dimensioner och pilotskede presenterades av Kajanne, efter inledande fastidtabell (där det framgick att finansministeriets utvärdering av piloten sker vid årsskiftet 2019/2020) och jämförelser av pilot och fullproduktion. Kartläggningen av det material som kommer att digitaliseras, produktionsfasen och uppföljningen av projektet redovisades, med särskild blick för de tidskrävande förberedelserna och fördelningen av materialet på tre produktionslinjer: högeffekt-, dokument- och mastskaner. Ansvarsfördelningen beträffande *outsourcing* och produktion *in-house* belystes genom späckade diagram över faser, programvara

och tjänster. Som bäst arbetar 10 personer med piloten vid Riksarkivets Brobergsfilial, för övrigt helt avskärmat från det övriga Riksarkivet.

Säkerhetsfrågor inom informationshanteringen

Ett 70-tal åhörare hade samlats för att ta del en rad inlägg kring de säkerhetsfrågor som under senare tid väckt ökande uppmärksamhet. Kimmo Rousku (Befolkningsregistercentralen, generalsekreterare

■ Säkerhetsfrågorna har under det senaste året ägnats stor uppmärksamhet i Riksarkivet. Att temat var i fokus även under arkivdagarna i S:t Michel var således inte förvånande. Informationssäkerhetschef Sami Niinikorpi vid Skyddspolisen har ordet. Foto: Finlands riksarkiv.

■ Åhörarna var många då arbetsgruppen behandlade säkerhetsfrågorna.

Foto: Finlands riksarkiv.

för VAHTI-ledningsgruppen för statsförvaltningens informations- och cybersäkerhet), framhöll i sitt anförande att cybersäkerheten framförallt handlar om att verksamheten är säker. Digital hantering är i sig bara en annan form av verksamhet påpekade Rousku, som uppmanade envar till *risk management* i sitt dagliga värv, att inse ev. hot och minimera riskerna. Informationssäkerhetschef Sami Niinikorpi (Skyddspolisen [finska SäPo]) tog i sitt inlägg upp integritetsskyddets säkerhetsaspekter, vilka gällde både personer och informationstillgångar. Åtgärder som främjar informationssäkerheten vidtas i syfte att verksamheten skall kunna fortgå i alla lägen under fortsatt förtroende p.g.a. tillgång till information i ograverad form. Niinikorpi redogjorde även kort för den nya *lagen om civil informationsinhämtning* och dess verkningar; frågor ställdes även om de *personsäkerhetsutredningar* som numera kan företas, i regel på ansökan av arbetsgivaren (lagen om dessa utredningar trädde i kraft 2014).

Temat för nästa block av inlägg om säkerhet var lokaler/verksamhetsutrymmen. Säkerhetssakkunnige Samu Lauttamus (Senat-fastigheter [hyresvärd för bl.a. Riksarkivet]) tog upp de åtgärder som vidtas för att organisationerna skall kunna verka utan störningar för vare sig personal, kunder eller partners. Rent konkret handlade det om byggnadsplanering, strukturella skyddslösningar, säkerhetssystem som håller rycken och förfaringsätt som främjar och upprätthåller säkerhet. Planering av säkra utrymmen främjar i praktiken även informationssäkerheten påpekade Lauttamus. Brandsäkerhetssakkunniga Ari Sormunens (Senat-fastigheter) inledningsanförande om brand- och räddningssäkerhet gav upphov till diskussion om brandfaran för arkivens del. Deltagarna ansåg att mycket gjorts i förebyggande syfte, men att bränder kunde inträffa; det gällde därför att vidta förbättringar och vara beredd.

Överinspektör Niko Mäkinen (Riksarkivet) redogjorde till slut för

säkerhetsaspekter i samband med mottagning, förvaring och behandling av konventionellt arkivmaterial. De omfattande överföringarna efter utrymningen av Riksarkivets filial i Sömnäs, såväl inom Helsingfors som till Riksarkivets nya centralarkiv i S:t Michel, anfördes som exempel.

Utmaningar och möjligheter inom informationshanteringen

Den tredje parallellsessionen tog upp aktuella frågor inom informationshanteringen, bl.a. utgående från den nya informationshanteringslag som träder i kraft 1.1.2020 (se NA 4/2018). Syftet med lagen är att samla förpliktelserna om planering och beskrivning av informationshanteringen och lansera ett helt nytt verktyg, en informationshanteringsmodell, som specialsakkunniga Tuula Seppo (Finlands kommunförbund) redogjorde för i sitt inlägg. Varje informationshanteringsenhet skall före 1.1.2021 skapa en informationshanteringsmodell som en del av utvecklingen av verksamheten och riskhanteringen; i modellen beskrivs ansvaret för informationshanteringen, informationsflödena samt informationens kvalitet, användbarhet och åtkomst. Återanvändning av arkivbildningsplaner, anvisningar för dokumenthantering, datasäkerhet, dataskydd och beredskap, processbeskrivningar och datasystembeskrivningar torde underlätta upprättandet av modellen.

Utvecklingschef Maritta Korhonen (Folkpensionsanstalten) redogjorde för det senaste inom Kanta-tjänsterna dvs. de digitala tjänster inom social- och hälsovården som såväl medborgarna som social- och hälsovårdsaktörerna använder: Recepttjänsten och Patientdataarkivet samt de Kanta-sidor som varje medborgare själv har tillgång till. Kanta-tjänsterna utvidgas inom de närmaste åren till att även omfatta socialvårdens klientuppgifter. Till det nya hörde också det framtida Datalagret för egna uppgifter, som gör det möjligt för var och en att via integrerade hälsoappar lagra uppgifter om sitt eget välbefinnande (t.ex. blodtrycksmätningar,

■ Det församlade arkivfolket blev också trakterat med musik under öppningen av arkivdagarna. Foto: Finlands riksarkiv.

levnadsvanor, aktivitet). Inom den elektroniska recepttjänsten har samarbete inletts med Estland, där man numera kan köpa läkemedel med finländska elektroniska recept.

Arkiven efter privata social- och hälsovårdsaktörer som upphört med sin verksamhet har varit ett svåröst problem. Nu har social- och hälsovårdsministeriet och Folkpensionsanstalten (FPA) avtalat att FPA ansvarar för arkiveringen av dessa gamla pappershandlingar. De privata aktörerna har dock inte någon leveransplikt. Under år 2019 beräknas FPA ta emot ca 500 hyllmeter patientjournaler.

Parallellsessionen avslutades av gruppchef Antti Lehto (Polisstyrelsen), som belyste riktlinjer inom polisens dokumenthantering. Bedömningen av den nya informationshanteringslagens konsekvenser pågår: bl.a. vilka krav ställs på datasystemutvecklingen, vilka administrativa åtgärder måste vidtas (ändringar i reglementen, fastställande av ansvar, utbildning av personalen). Lehto dryftade också den fortsatta regleringen av informationshanteringen och arkiveringens digitala infrastruktur. Att arkivfrågorna i sista stund lyftes ut ur regerings-

propositionen berodde på att arkiveringens digitala infrastruktur är halvfärdig. Antti Lehto framhöll vikten av att man i den fortsatta beredningen av arkivfrågorna samordnar regleringen av hanteringen av informationens hela livscykel och kravet på minimering av personuppgifter med det arkivändamål som är av allmänt intresse. En snar lösning av dessa frågor är önskvärd, trots meningskiljaktigheter på ett principiellt och terminologiskt plan.

Då arbetsgrupperna gjort sitt närmade sig arkivdagarna sitt slut. Författaren FD Anna Kortelains personligt redovisade upplevelser i arkiven under studium av dokument på papper, ett paradigm vars aftonskymning på sina håll ivrigt inväntades, gav en avslutande relief åt arkivdagarnas digitala profil. Dagarna avslutades därefter av forskningsdirektör Päivi Happonen, som samtidigt framförde inbjudan till följande arkivdag om 3 år.

Ur inbjudan att delta i de nionde finska arkivdagarna i S:t Michel:

”Mycket håller på att förändras och vi som verkar i arkivbranschen bör försöka finna best practices och bidra till en positiv, innovativ och flexibel hållning samt förhålla oss bejakande till förändringar. Det är viktigt, för att arkiven också i framtiden skall kunna ha en viktig roll inom hela det fält som informationshanteringen utgör och särskilt inom den tillförlitliga förvaringen av sådan information som är av betydelse för samhället, inom en diversifierad informationsservice samt inom värnandet av kulturarvet i dokumentform och fördjupandet av historisk förståelse.”

*Riksarkivets generaldirektör
Jussi Nuorteva*

15 millioner pasientjournaler blir tilgjengelige for forskning

**Helen Daae Frøyseth
Ingvild Aarøe Tønnesen**

De neste 25 årene vil 15 millioner pasientjournaler fra sykehus og spesialisthelsetjenester over hele Norge blir fraktet til Norsk helsearkiv på Tynset for digitalisering og langtidsbevaring. Med det er Arkivverket og Norge først i verden med digitalisering av pasientjournaler i et slikt omfang.

De digitaliserte pasientjournalene vil utgjøre et nytt, nasjonalt helsearkivregister, som vil gi forskere tilgang til unike helsedata som frem til nå har vært utilgjengelige.

– Aldri før har noen digitalisert pasientjournaler i et slikt omfang på nasjonalt nivå. Norge blir med dette først i verden med å etablere et nasjonalt digitalt helsearkivregister. Pasientenes data fra hele livsløpet samles endelig på ett sted, og dette vil frembringe viktig og spennende forskning, både alene og sammenkoblet med andre helse- og kvalitetsregistre, sier riksarkivar Inga Bolstad om Norsk helsearkiv.

Fra kjeller og loft til tilgjengelige data

Mange av arkivene som helsearkivet vil motta har hittil vært utilgjengelige for forskning fordi de har stått lagret på loft og i kjellere inne på sykehusområder.

I august 2019 startet Norsk helsearkiv opp driften for fullt. Men alle-

rede i mai kom den første lastebilen med materiale til Tynset.

– Pasientjournaler fra Oslo universitetssykehus, Aker og Lovisenberg Diakonale sykehus, kom til oss 8. mai. Dette er spennende materiale å forske på, og som vil være tilgjengelig allerede neste år, forteller direktør Bjørn Børresen i Norsk helsearkiv, Arkivverket.

Tilgang for forskere skjer ved at Norsk helsearkiv gjør datauttrekk, som hovedregel uten direkte personidentifiserbare kjennetegn.

Bygger opp unikt kompetansemiljø

Arkivverket har så langt rekruttert 44 medarbeidere med topp kompetanse til digitaliseringsfabrikken på Tynset. Det har vært stor interesse for stillingene og mange søkere.

– Vi er allerede godt i gang og gleder oss til å skape resultater. På ikke så veldig lang sikt kommer vi til å skape et unikt kompetansemiljø innen digital langtidsbevaring og tilgjengeliggjøring av helsedata – og data er jo kalt den nye oljen for Norge i vår digitale tidsalder. Arbeidet som gjøres på Tynset vil legge grunnlag for forskning som det aldri før har vært mulighet til, sier Børresen.

Norsk helsearkiv består nå av de tre seksjonene Digitalisering, Brukerkontakt og IT- og helsearkivregister. Interimsorganisasjonen i Oslo vil bestå fram til nyttår.

Storstilt åpning

4. juni var den offisielle åpningen av helsearkivet, og både kultur- og likestillingsminister Trine Skei Grande og helseminister Bent Høie deltok

■ Direktør Bjørn Børresen ved Norsk helsearkiv, helseminister Bent Høie og kultur- og likestillingsminister Trine Skei Grande på omvisning i helsearkivet. Foto: Arkivverket.

■ Kultur- og likestillingsminister Trine Skei Grande og riksarkivar Inga Bolstad under nøkkeloverrekkelsen. Foto: Arkivverket.

■ Tynset sykehus avleverer sine første pasientjournaler til helsearkivet. Alvdal-Tynset janitsjar spiller. Foto: Arkivverket.

på store deler av arrangementet. Blant gjestene var også fylkesmann i Innlandet Knut Storberget, ordfører i Tynset kommune Merete Myhre Moen og flere stortingspolitikere og ansatte i Kulturdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet.

De inviterte gjestene entret helsearkivet på rød løper og fikk omvisning i bygget av Bjørn Børresen. Gjestene fikk også møte flere av de ansatte som kunne fortelle om hvordan de skulle løse oppdraget med å digitalisere pasientjournaler. Det var et stort engasjement hos både ansatte og gjester under omvisningen.

En del av arrangementet var åpent for alle, og et oppmøte på flere hundre personer utenfor bygget etterlater ingen tvil: Åpningsdagen for helsearkivet var en stor dag for tynsetingene.

En symbolsk "avlevering" av pasientjournaler fra nabobygget Tynset sykehus skjedde med hjelp av trillebår. Dette ble ledsaget av Alvdal-Tynset janitsjar og et helt lite folketog. Enkelte hadde til og med trukket i bunad for anledningen.

– Helsearkivet skal komme hele befolkningen til gode, og jeg er stolt av å kunne si at Helsearkivregisteret

FAKTA: Norsk helsearkiv

Norsk helsearkiv er en del av Arkivverket, men er underlagt Helse- og omsorgsdepartementet. Både offentlige og private virksomheter i spesialisthelsetjenesten skal avlevere sine pasientjournaler til Norsk helsearkiv når pasienten har vært død i 10 år. Formålet med bevaringen er å legge til rette for forskning. Alt fysisk pasientarkivmateriale skal digitaliseres, slik at all tilgangen til Helsearkivregisteret skjer digitalt.

Registeret realiserer visjonen om "én innbygger – én journal" for avdøde pasienter, og skiller seg fra de andre helseregistrene ved det store omfanget av både strukturerte og ustrukturerte data. Registeret vil gi gode muligheter for sammenligning; mellom før og nå, mellom ulike institusjoner og ulike geografiske områder. Helsedataene skal oppbevares i ubegrenset tid og vil derfor beskrive utviklingen i den norske befolkningens helsetilstand. Dette gir muligheter for ny forskning som kan komme hele verden til gode.

Fastleger og virksomheter i kommunenes helse- og omsorgssektor omfattes ikke av avleveringsplikten til Norsk helsearkiv.

er helt unikt i verdensammenheng, sa Inga Bolstad i sin åpningstale. – Slik skal vi bidra til en bedre folkehelse!

Skribentene arbeider i Stab for kommunikasjon og formidling i Arkivverket

Tre vanskelige trolldomsprosesser i nord

Liv Helene Willumsen

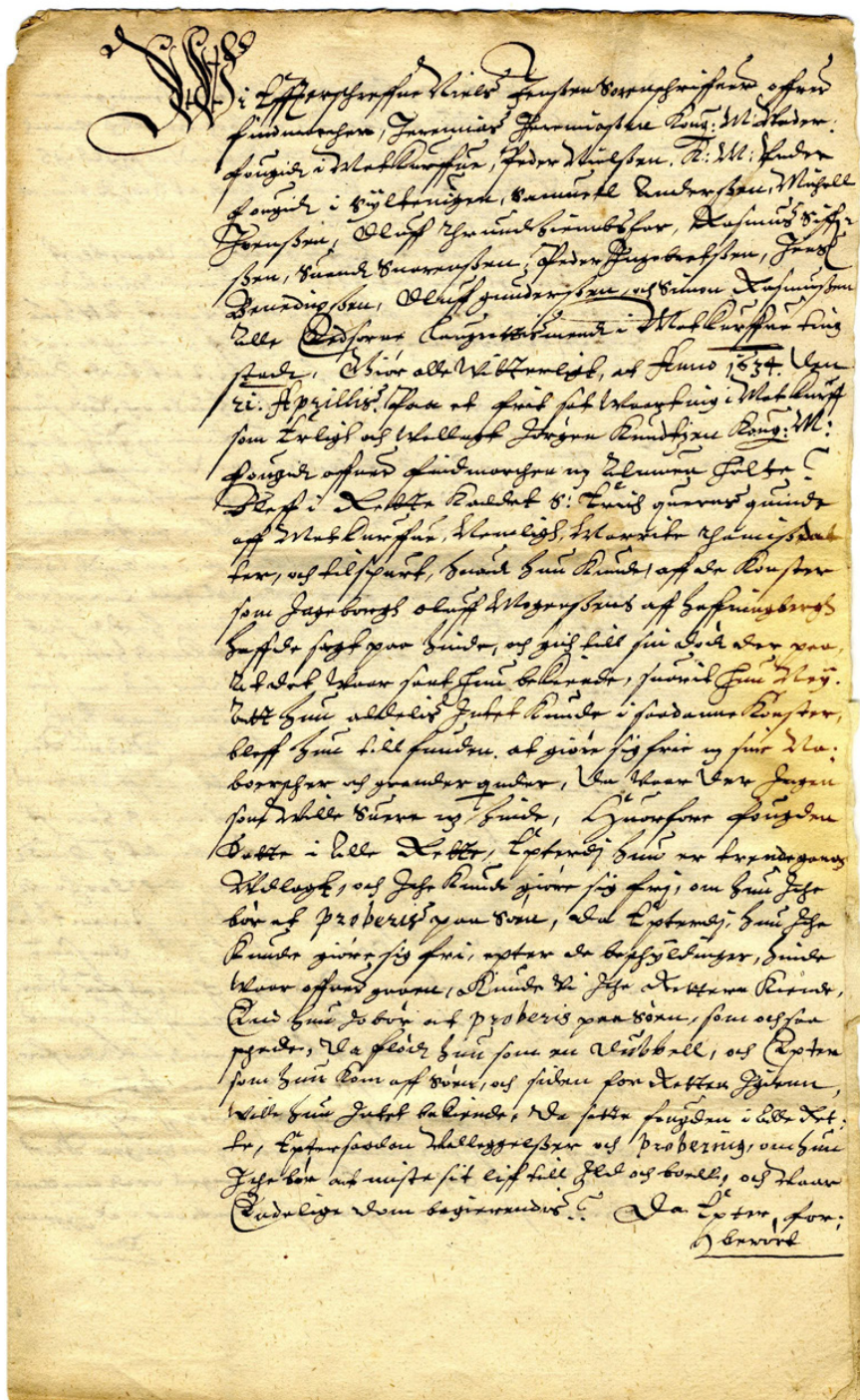
I august ble professor emerita Liv Helene Willumsen overrakt Kongens fortjenstmedalje på Statsarkivet i Tromsø av ordfører Kristin Røymo. Willumsens ekspertområde er trolldomsprosessen i Finnmark på 1600-tallet. Til sin forskning har hun funnet kilder i Statsarkivet i Tromsø, der hun også har arbeidet som arkivar. Statsarkivar Solbjørg Ellingsen Fossheim ledet seremonien. Arkivverket ba for anledningen Willumsen om å beskrive ti vanskelige trolldomssaker. En forkortet versjon følger nedenfor.

Kilder til trolldomsprosessene

De viktigste arkivkildene som kan belyse trolldomsprosessene i Finnmark er referater fra trolldomssaker i rettsprotokollene, tingbøkene, i sorenskriveren i Finnmarks arkiv, som finnes i Statsarkivet i Tromsø. Serien med tingbøker begynner i 1620 og er av den norske UNESCO-kommisjonen innført i registeret Norges dokumentarv. I tillegg er verdifulle kilder lensregnskaper, lagmannens protokoller og Hans H. Lilienskiolds skrift om trolldom (Oppbevares i original i Thotts samling i Det Kongelige Bibliotek, København.)

Vanskelige saker i forskningssammenheng

Jeg har valgt ut tre saker som jeg mener er vanskelige ut fra flere forhold. Ordet "vanskelig" henspiller på forhold ved rettsakene som i en forskningssammenheng fremtrer som utfordrende. Det dreier seg om trolldomssaker der rettslige bestem-

■ Bildet viser den første siden i trolldomssaken mot Maritte Thamisdatter i 1634. Arkivreferanse: Statsarkivet i Tromsø, Amtmannen i Finnmark, lnr. 2543, domsutskrifter trolldomssaker 1634.

meler om bruk av tortur tydelig er krenket, om trolldomssaker preget av brutalitet og om trolldomssaker som er blitt stående uavklart med henblikk på domfelling.

Ulovlig bruk av tortur – Marrite Thamisdatter

En trolldomssak som er vanskelig fordi rettslige bestemmelser om bruk av tortur er krenket, er saken mot Marrite Thamisdatter i 1634. Det var på denne tiden ikke tillatt med tortur før dom var avsagt. Etter dom var tortur tillatt for å få frem navn på medsammensvorne. Marrite Thamisdatter, en gift kvinne bosatt i Makkaur, var blitt beskyldt for trolldom av en anklaget kvinne og ført for retten 21. april 1634 ved Makkaur tingsted. Marrite Thamisdatter nektet først. Så gjennomgikk hun vannprøven og fløt, noe som var et tegn på skyld, en gudsdøm. Men fremdeles nektet hun. Så ble hun kjent skyldig ut fra trolldomsbeskyldning og vannprøven. At dom ble avsagt på et slikt grunnlag, uten at det forelå noen tilståelse fra Marrites egen munn, er uvanlig i trolldomssaker.

Etter domsavsigelsen ble hun torturert, noe som er innført i rettsreferatet. Til å begynne med tilstod hun lite. Så ble hun ført for retten igjen dagen etter. Da tilstod hun "upint". Dette er en sannhet med modifikasjoner, ettersom hun ble torturert dagen før. Hun tilstod nå alt det som forhørerne ønsket å høre; pakt med Djevelen, kollektiv trolldomsaksjon for å kaste trolldom over en jekt; at hun hadde kastet trolldom over fire menn med sykdom som resultat. Hun navngav en annen kvinne, bekreftet sin bekjennelse og ønsket å ta imot sakramentet.

Saken mot Marrite Thamisdatter er et eksempel på ulovlig bruk av tortur. Dette er en sak som jeg anser som vanskelig og utfordrende fordi den viser at rettsmyndighetene ikke holdt seg til lovens bokstav, men lot behovet for en tilståelse veie tungt. Saken viser også at det til tross for at hun vittrilig var torturert første dag, ble innført i proto-

■ Tingbøker fra Finnmark sorenskriveri i Statsarkivet i Tromsø. I disse protokollene er det blant annet ført inn rettsreferat fra trolldomssaker. Foto: Arkivverket.

■ Generalmajor Heinsohns flotte, men udaterte kart viser den gamle "Wardøehuus" slott eller festning som lå like ved kirken. Trolldomssakene i denne artikkelen må ha foregått på denne festningen, fordi det som er dagens Vardøhus festning først stod ferdig i 1738 og ligger på motsatt side av bukten. Arkivreferanse: Riksarkivets kart- og tegningssamling, KBK XVIII-I 8o "Wardøehuus".

koll andre dag at hun tilstod "upint". Språkbruken viser at ved lesing av rettsreferater må man lese ord som å tilstå "upint", "godvillig", og "av egen fri vilje" med et mistankens blikk.

Peder Krogs hustru Ingeborg ble torturert til døde

Den siste krampetrekningen under trolldomsprosessene i Finnmark foregikk i 1662–1663, en intensiv forfølgelse som var meget brutal. Totalt

ble 20 kvinner fra Vardø, Vadsø og de nærliggende fiskevær brent fra oktober 1662 til april 1663.

Ingeborg, Peder Krogs hustru, ble ført for retten på Vardøhus den 26. januar 1663. Hun var bosatt i Makkaur og beskyldt for trolldom av tre dømte kvinner. Ingeborg nektet hele tiden, også etter vannprøven. Hun ble ført for retten igjen den 29. januar 1663, og nektet fremdeles. Men hun forsøkte å saumfare alle muligheter for at hun kunne ha fått trolldom i seg på en eller annen måte. Hun sa at hun hadde fått en fisk av en annen kvinne, og at hun ble syk etter å ha spist av denne fisken, så hun visste ikke om kvinnen hadde hatt noe i fisken. Noe mer nektet hun å si. Ingen dom ble avsagt. Samme kveld ble Ingeborg torturert til døde på strekkbenken, pinebenken, på Vardøhus. Liket hennes ble noen dager senere slept ut til Steilneset, retterstedet i Vardø, og brent sammen med levende trollkvinner.

Saken mot Ingeborg viser stor brutalitet utøvd under forhør. Den avdekker hvor viktig det var for rettens betjenter å få anklagede til å tilstå, og dermed den store frykten for trollfolk som eksisterte innen rettsapparatet. Samtidig viser saken mot Ingeborg, en åpenbart jordnær kvinne, den angsten hun selv hadde for at hun muligens kunne ha fått trolldom i seg gjennom mat. Saken er utfordrende fordi den viser at også de anklagede trodde at trolldom var mulig, og at det gikk an å få i seg trolldom uten at man var seg det bevisst. Saken mot Ingeborg er også utfordrende fordi hun plutselig forsvinner ut av protokollsidene og ingen forklaring gis. Det kunne ikke føres inn i rettsprotokollen hvordan tortureringen utviklet seg. Grunnen til at vi kjenner hennes skjebne, et at ryktene gikk om at Ingeborg var tatt av dage, og noen menn fra Vardø skrev et brev til myndighetene der de ba om å få svar på hva som hadde skjedd. Dette brevet har medført kjennskap til Ingeborgs endelikt.

■ Liv Helene Willumsen ble tildelt Kongens fortjenstmedalje for sitt forskningsarbeid i august.

Anders Poulsen ble drept mens han var i rettslig forvaring

Saken mot Anders Poulsen i 1692 var den siste saken under trolldomsprosessene i Finnmark der en person mistet livet. Anders Poulsen var en gift, samisk mann, født i Torne Lappmark i Sverige. Han ble ført for retten ved Vadsø tingsted 9. februar 1692, anklaget for å ha brukt rune-bomme og utøvd ugudelig trolldoms-kunst. Runebommen var tatt fra ham i desember 1691. Han ble forhørt om betydningen av runebommens symboler, som han delvis forklarte ut fra en naturreligiøs ramme, del-

vis ut fra en kristen ramme. Særlig noen djevler malt nederst på rune-bommen ble fokusert på, men selv understreket han at han ikke brukte kunsten i ond hensikt.

Anders Poulsen ble også spurt om hvordan han brukte runebommen, og han demonstrerte dette i rettslokalet. Imidlertid gav han ulike svar på spørsmål om hvem som hadde laget runebommen og hvem som hadde lært ham runebommens visdom. Saken er utfordrende fordi man må ta i betraktning at rammen er en rettssak. Det kan påvirke påliteligheten av tilståelsen, og på noen punkter vakler den. Min oppfatning er at når det gjelder fortolkning av runebommens symboler innen en naturreligiøs ramme, er Anders PoulSENS utlegning pålitelig, mens andre symbolers utlegning kan være påvirket av konteksten: Dette var en alvorlig kriminalsak som ingen visste utfallet av. Saken varte i to dager. Retten fant ikke å kunne avsi dom, og saken ble utsatt inntil øvrighetens svar fra København var innhentet. Anders Poulsen ble holdt i rettslig forvaring i Vadsø. Han ble drept med øks av en sinnsforvirret person dagen etter rettssaken. Man vet dermed ikke utfallet, og en slik uvisshet er utfordrende fordi man i 1692 var helt på slutten av trolldomsprosessene i Finnmark.

Skribenten er professor emerita i historie ved Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet

FAKTA: Trolldomsprosessene i Norge

Trolldomsprosessene i Norge foregikk hovedsakelig i siste del av 1500-tallet og hele 1600-tallet. I Norge ble Finnmark rammet særlig hardt. I perioden 1600–1692 ble 135 mennesker anklaget for trolldom og ført for retten der. Av disse ble 91 dømt til ild og bål, 77 kvinner og 14 menn. De ble henrettet ved å bli brent levende på bålet. Antall dødsdommer under trolldomsprosessene i Finnmark utgjør nesten en tredjedel av dødsdommer under trolldomsprosessene i Norge totalt. For hele Norge regner man med 310 dødsdommer under trolldomsprosessene, som totalt omfattet mer enn 750 anklagede personer.

Riksarkivet får ansvar för världsminnen

Helena Långström

Svenska Unescorådet utsåg i juni en ny kommitté för Unescos Världsminnesprogram i Sverige för perioden 2019–2022. Genom beslutet tar Riksarkivet över det administrativa ansvaret för programmet.

Till ny ordförande för kommittén utsågs riksarkivarie Karin Åström Iko och till sekreterare Maja Dahlkvist, arkivarie vid Riksarkivet, Landsarkivet i Uppsala. Björn Asker, enhetschef vid Riksarkivet Marieberg, kommer att bistå i arbetet med världsminnesprogrammet.

– Unescorådets beslut är glädjande, säger Björn. Framförallt understryker det Riksarkivets ledande roll när det gäller att bevara och lyfta fram Sveriges skriftliga kulturarv. Beslutet är en stimulans för alla som arbetar med de historiska arkivbestånden. Ett par tänkbara kandidater till världsminneslistan är under diskussion inom myndigheten, och alla är naturligtvis välkomna att höra av sig med egna förslag.

Sverige har idag sju världsminnen, ett av dem finns på Riksarkivet: Alfred Nobels familjearkiv. I arkiven finns bl.a. kopieböcker, manuskript, brevkorrespondens, ritningar, akvareller, avskrift av Alfred Nobels testamente. Alfred Nobels arkiv och Alfred Nobels sterbhus arkiv förvaras tillsammans i Marieberg, de deponerades i Riksarkivet år 1972. Det Nobelska arkivet med handlingar rörande fadern och bröderna förvaras hos Riksarkivet, Landsarkivet i Lund, där de deponerades år 1970.

■ Ingmar Bergman (1918–2007) fotograferad i Amsterdam 1966. Bergmans arkiv är idag ett av sju svenska världsminnen. Bildkälla: Wikimedia Commons. CCO

Unescos Världsminnesprogram grundades 1992 och uppmärksammar det skrivna kulturarvet, så som papper, pergament, trä eller i form av film, foton och filer. Arbetet med världsminnen bidrar till att stärka yttrandefriheten genom att sprida kunskap och information. Sveriges sju världsminnen är Astrid Lindgrens arkiv, Alfred Nobels familjearkiv, Stockholms stads byggnadsritningar, Silverbibeln, Emanuel Swedenborgs arkiv, Ingmar Bergmans arkiv och Dag Hammarskjölds samlingar.

Övriga ledamöter i kommittén för världsminnesprogrammet är:

Göran Konstenius, verksamhetsutredare, Kungliga Biblioteket, Inger Mattsson, avdelningschef, Avdelningen för arkiv och bibliotek, Riksantikvarieämbetet, Jonas Nordin, professor vid Avdelningen för bokhistoria vid Lunds universitet, Annika Nordström, arkivchef vid Institutet för språk och folkminnen samt Birgitta Svensson, professor i etnologi, Stockholms Universitet.

Skribenten är Riksarkivets informationsstrateg

Landsarkivet i Östersund på tåget med BBC

Sara Grut och Maria Press

*Det är inte varje dag som nordiska arkiv får chans att synas i brittisk TV. Men den 24 juni fick Landsarkivet i Östersund chansen att göra BBC-debut när en del av programmet *Great Continental Railway Journeys* spelades in på Inlandsbanan med Östersund i fokus.*

Landsarkivets Sara Grut tog bussen till Sveg och mötte upp tv-teamet som varit ombord på Inlandsbanan sedan starten i Mora. På färden tillbaka till Östersund berättade Sara om Östersunds historia med utgångspunkt i källor från arkivet.

Populär TV-serie

Great Continental Railway Journeys är en mycket populär brittisk tv-serie som sänts på BBC i sju års tid och har runt nio miljoner tittare. Programledaren Michael Portillo (tidigare Torypolitiker och minister i Margaret Thatchers regering) reser i serien världen runt med den historiska guideboken Bradshhaws Guide som utgångspunkt och försöker sätta sig in i de olika resmålen historia. Denna gång hade turen kommit till Sverige och 1930-talet. Portillo och det fem personer starka inspelningsteamet startade i Stockholm och Uppsala och tog sedan Inlandsbanan från Mora med slutmålet Abisko. Inlandsbanan stod färdig 1930 och var tänkt

■ Programledare Michael Portillo.

Foto BBC.

■ Sara Grut i arkivet i samband med research inför filmteamets besök.

som en inre stambana som skulle stärka näringslivet i mellersta och norra inlandet och kunna användas av militären i krigstid. Men banan har hela tiden haft en så låg teknisk standard att den aldrig kunnat överta stambanans trafik. Idag används banan mest av turister och arbetspendlare.

Spanska sjukan och välfärdssystemets framväxt

Avsnittet fokuserar på Sveriges historia, kultur och industri. När det gällde Östersund var det dock Spanska sjukan 1918 som teamet intresserade sig mest för och uppbyggnaden av det svenska välfärdssystemet. Östersund och Jämtland drabbades hårdast i landet av sjukdomen och har kallats för Spanska sjukans huvudstad. Järnvägen anses ha haft stor betydelse för sjukdomens spridning. Stort intryck på BBC-teamet gjorde en dagbok från arkivet som den 12-åriga Carl Karlsson Nordanberg i Ångsta skrev 1918. Dag för dag beskriver han sjukdomens härjningar, skrällen den spred och vilka insatser som gjordes. Landsarkivet hade gjort en kopia av dagboken som Sara läste högt ur på resan. BBC intresse-

rade sig också för staden Östersund på 1930-talet och hur välfärdssamhället sakta växte fram i efterdyningarna av Spanska sjukan.

Duktigt inspelningsteam

För flera i inspelningsteamet var det första besöket i Sverige, utöver den rekognoseringsresa som genomfördes två veckor innan själva inspelningen. Sara berättar att inspelningsteamet framstod som proffsigt och mycket samspelt:

– De visste precis hur de ville ha allting och anpassade sig till de minst sagt besvärliga inspelningsförhållandena. Det är svårt att reglera ljuset på ett tåg och det var trångt, svettigt och skakigt. Vi spelade ju dessutom in mitt bland andra passagerare och fick avbryta eller ta om när medresenärer ville ta sig framåt eller bakåt i tåget. Kameramannen hade tidvis halva kroppen inne på tågtoaletten för att överhuvudtaget få plats att filma i vissa vinklar.

Dessa svårigheter verkade dock inte beröra inspelningsteamet särskilt mycket enligt Sara:

– De har spelat in motsvarande program på tåg runtom i hela världen och flera av dem hade jobbat

tillsammans länge. Det var tydligt att detta var vardag för dem.

Inlandsbanan ankom Östersund kring 20.30 på kvällen. Där fick inspelningsteamet göra halt för natten innan de tidigt nästa morgon åter gick ombord på tåget för att fortsätta färden norrut.

Hur hittade BBC till landsarkivet? Jo, de hade läst artikeln i The Guardian i fjol där landsarkivets arkivpedagog Jim Hedlund intervjuades om Spanska sjukan. Jim har hållit flera föredrag tidigare om ämnet och ryktet har spridit sig att på Landsarkivet i Östersund finns historisk kunskap, unika källor och förmåga att förmedla. Långt och tråget arkivpedagogiskt arbete ger ringar på vattnet i både tid och rum!

Huruvida vi kommer att kunna se Great Continental Railway Journeys avsnitt om Sverige eller i andra nordiska länder när det sänds i höst eller kommande vår vet vi inte än. Men det lär pågå diskussioner med SVT om att sälja in programmet.

Skribenterna är verksamma vid Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund

Premiär för digital beställningsrutin

Elin Lindström

Planerar du att besöka Riksarkivet, Landsarkivet i Göteborg? Då kan du förbeställa dina arkivhandlingar hemma i lugn och ro innan ditt besök med hjälp av vår nya digitala tjänst. Riksarkivet har tillsammans med Stockholms stadsarkiv utvecklat en digital beställningsrutin för att hantera beställningar till läsesalarna.

Besökare till Riksarkivet, Landsarkivet i Göteborg, kan numera via Nationell arkivdatabas (NAD) förbeställa arkivhandlingar på distans eller på plats i läsesalen. Från Göteborg berättas det om nöjda beställare som säger att tjänsten är enkel och behändig att använda. Riksarkivet förenklar därmed hanteringen av inkomna beställningar till sina läsesalar.

Bättre service för våra besökare

I en nyligen genomförd kundundersökning i Riksarkivets läsesalar framkom att mer än en tredjedel av våra besökare var intresserade av att kunna förbeställa material. Den digitala beställningsrutinen gör det möjligt för våra besökare att bättre förbereda och planera sitt besök. Beställningar kan göras dygnet runt via NAD. När besökaren kommer till läsesalen är det önskade arkivmaterialet redan framtaget och hen slipper vänta.

Den nya tjänsten ger också bättre service till den besökare som beställer fram material som omfattas av sekretess eller villkor. Personal i läsesalen kan i förväg kommunicera med beställaren och informera om att prövning måste göras och att det därför kommer att ta längre tid

■ Genom den nya rutinen görs alla beställningar av arkivhandlingar digitalt, oavsett om beställaren sitter hemma vid sin dator eller som här i läsesalen. Foto: Göran Larsson.

innan handlingarna eventuellt finns tillgängliga. Besöket kan på så sätt planeras bättre.

Tack vare den digitala beställningsrutinen behöver våra besökare inte heller fylla i beställningslappar för hand. Vid omfattande arkivforskning innebär det en stor tidsbesparing. På sikt ska det finnas en funktion (typ "Mina sidor") där beställaren kan välja att spara uppgifter och skapa en översikt över alla sina beställningar. På så sätt kan beställaren enkelt gå tillbaka till tidigare beställningar och skapa en källförteckning. Självklart hoppas vi att vår nya beställningsrutin ska locka fler besökare till våra läsesalar när det är möjligt att enkelt göra beställningar av arkivmaterial.

Nytt sätt att hantera inkomna beställningar

Den digitala beställningsrutinen förenklar hanteringen av inkomna beställningar för personalen på flera

olika sätt. I en digital beställning hämtas direkt upplysning från NAD om det förekommer sekretess- eller villkorsbelagd information i arkivmaterial. På så sätt blir den nya beställningsrutinen en extra säkerhetskontroll vid utlämning av arkivhandlingar i läsesal.

Inför framtagning hjälper beställningsrutinen också till att ge placeringsinformation för ett visst arkiv. Information om placering samt eventuell sekretess eller villkor följer med på den så kallade "arkivflaggan" som enkelt kan skrivas ut från systemet. Det finns också möjlighet att få fram så kallade plocklistor för att underlätta framtagning. Om flertalet besökare beställer arkivmaterial i förväg blir det med den nya rutinen lättare att planera arbetet med framtagningar. Stressiga arbetstoppar med många beställningar samtidigt kan dessutom undvikas. På så vis skapas en bättre arbetsmiljö.

Den nya beställningsrutinen ger oss dessutom högre säkerhet och bättre kontroll på vårt arkivmaterial. Vi kommer att få ett digitalt lånesystem, likt ett bibliotek, där vi exakt ser var arkivmaterial finns; vad som är framtaget, utlämnat, till vem det är utlämnat samt vad som är återställt.

Den här utökade kontrollen möjliggör bättre statistik rörande användning och tillgänglighet. Vilka arkiv är populärast? Hur många unika besökare har läsesalen? Vi kan få svar på en rad frågor och skapa bättre arbetsrutiner. Exempelvis kan statistiken ge oss underlag för riktade vårdinsatser av särskilt efterfrågade arkiv och se vilka handlingar

som bör digitaliseras. Statistiken skapar också gemensamma måttal för våra läsesalar som möjliggör bättre fördelning av våra resurser.

Utvecklingen framöver

Utvecklingsarbetet med den digitala beställningsrutinen fortgår alltså men inte i samma tempo som förut. Processen med att hantera beställningar behöver bli mer självinstruerande och enklare för oss medarbetare att handlägga. Vi måste också lägga fokus på registreringsarbete så att informationen i NAD blir ännu bättre. Men det finns möjlighet att beställa med fritext ifall registreringen skulle vara bristfällig. Till

hösten planeras för utökad testning i olika fokusgrupper för att skapa ytterligare förbättringar i beställningsfunktionen.

Ett stort grattis till Riksarkivet, Landsarkivet i Göteborg som är först ut inom Riksarkivet med att använda digital beställning, samt till Stockholms stadsarkiv som också använder systemet. Planen är att fler läsesalar inom Riksarkivet ska ansluta sig till den digitala beställningsrutinen under det närmaste året.

Skribenten är verksamhetsutvecklare för Riksarkivets läsesalsverksamhet

Byggarbete och flytt i Stockholmsområdet

Jan Dahlström

I Nordisk Arkivnyts förra nummer skrevs om Stockholm stadsarkivs pågående flytt av delar av sin verksamhet till Liljeholmskajen. Ett ännu större projekt av liknande art pågår just nu i Stockholmsområdet. Riksarkivets lokaler i Arninge strax norr om Stockholm bygger ut sina lokaler. Arbetet kommer att resultera i nya magasin, kontor och publika utrymmen och ska också inrymma Krigsarkivets verksamhet.

Bakgrunden till det som nu sker hittar man delvis i Riksarkivets långsiktiga lokalförsörjningsplan som blev klar häromåret. För att få en helhetsbild bör man dock gå tillbaka till 2011 och den förstudie om Riksarkivets lokaler i Stockholm som då genomfördes. Den följdes av en brett upplagd utredning 2012–2013, utifrån vilken riksarkivarien fattade beslutet att lokalerna i

■ En arkivflytt för med sig mycket arbete innan själva flytten är möjlig. Dammsugning är en av uppgifterna. Foto: Jenny Odell.

■ Inventeringsarbetet inför flytten har varit omfattande, såväl i arkivhyllorna som här, bland kartor och ritningar. Foto: Jenny Odell.

Marieberg skulle renoveras samt att Krigsarkivets lokaler skulle avvecklas och verksamheten flytta till Arninge.

Det fanns många motiv bakom beslutet. De viktigaste var dels målet att minska antalet verksamhetsställen i Stockholm från tre till två, dels målet att alla arkivlokaler ska leva upp till det regelverk som gäller. Beslutet gjorde det också möjligt att hantera bristen på kontorsarbetsplatser i Riksarkivet i Marieberg.

Byggnadsarbetet beräknas vara klart till årsskiftet. Därefter påbörjas flytten av Krigsarkivets samlingar,

som enligt planeringen ska vara klar oktober 2020. Sedan flera år tillbaka har Krigsarkivets personal arbetat med olika flyttförberedelser och för tillfället handlar det dels om att förbereda de delar av samlingarna som behöver åtgärdas före flytten, dels detaljplanering så att en flyttfirma kan avropas.

Den mest genomgripande förändringen som detta projekt för med sig är att Krigsarkivets samlingar och verksamhet flyttar till Arninge. Men samtidigt flyttas även verksamheter och personal från Marieberg

till Arninge, närmare bestämt hela Avdelningen för offentlig informationshantering samt registratur och myndighetsarkivet. När alla flyttar av personal och samlingar är genomförda, så kommer Riksarkivet i Arninge att ha omkring 75 medarbetare på plats och innehålla drygt 23 hyllmil arkiv och närmare i hyllmil bibliotek.

I Arninge byggs det för fullt och personalen där försöker utföra sitt uppdrag fast lokalerna just nu bäst kan beskrivas som en byggarbetsplats. Läsesalen är för närvarande stängd men arkiven är fortfarande tillgängliga via läsesalen i Marieberg och personalen där.

Projektsamordnare för arbetet är undertecknad, Jan Dahlström, som har helhetsansvar för det operativa arbetet och att projektets olika delar samverkar. Projektet har löpande samordningsmöten där alla olika delprojekt, bevarandepersonal och fackliga representanter deltar. Projektet har även en styrgrupp som består av projektsamordnaren, projektledarna, chefen för administrativa avdelningen Anna Cedemar (beställare), chefen för nationella avdelningen Anna Karin Hermodsson, fastighetschef Petter Falk och säkerhetschef Marie Lennersand.

Det är i de fyra delprojekten som huvuddelen av det operativa arbetet sker. Ett delprojekt arbetar med utbyggnad av Arninge samt ombyggnad/renovering av befintliga delar och det leds av enhetschef Vladimir Labus. Ett annat ansvarar för att planera och genomföra flytten av Krigsarkivets samlingar och det leds av sektionschef Morgan Svedlund. I detta delprojekt är i stort sett all personal på Krigsarkivet engagerad, liksom all personal på Enheten för bevarandeteknik och konservering.

Ett tredje delprojekt arbetar med avveckling av Krigsarkivets nuvarande lokaler och detta arbete leds av fastighetschef Petter Falk. Det fjärde delprojektet, som leds av krigsarkivarie Bo Berg, ansvarar för öppethållande och tillhandahållande av i läsesalar under bygg- och flyttperioden, samt kommunikation med allmänheten om de begräns-

■ Omlägningsarbete i Frihamnen pågår.

Foto: Jenny Odell.

■ Inventerade och uppmärkta handlingar Frihamnen.

Foto: Jenny Odell.

ningar i tillgänglighet och service som Riksarkivet tvingas införa under bygg- och flyttperioden.

Riksarkivet är för närvarande inne i en period av verksamhetsomställning och hårt ansträngd ekonomi, vilket också påverkar pågående bygg- och flyttprojekt. Det innebär

att många aktiviteter måste prioriteras ned eller helt tas bort från planeringen för att säkerställa att flyttförberedelser och så småningom själva flytten ska kunna genomföras på ett bra och säkert sätt. För närvarande märks prioriteringarna allra mest på Krigsarkivet och Enheten för be-

varandeteknik och konservering. Mot slutet av 2019 och under hela 2020 kommer prioriteringarna vara påtagliga inom flertalet andra verksamheter i Riksarkivet i Stockholm. En viktig uppgift för beställare och styrgrupp är därför att säkra de resurser som behövs för att kunna genomföra flytten på ett bra och säkert sätt.

– Beslutet att flytta Krigsarkivet till Arninge togs redan 2013 och är en del i Riksarkivets långsiktiga lokal-försörjningsstrategi. Det är också en del i vårt arbete med att koncentrera verksamheter för att kunna jobba på ett rationellt och modernt sätt. I Arninge får vi nya ändamålsenliga lokaler, för både personal och besökare. Jag är givetvis medveten om de utmaningar som det ekonomiska läget och verksamhetsomställningen medför, men jag känner tilltro till det engagemang och de arbetsinsatser som alla inblandade lägger ner i projektet, säger riksarkivarie Karin Åström Iko.

Skribenten är chef för Riksarkivets enhet i Arninge samt projektsamordnare för utbyggnaden i Arninge och flytten av Krigsarkivet

“Crazy Nights” i Islands Nationalarkiv

Unnar Ingvarsson

I 1930 fejrede Island tusindåret for Islands Alting, og der var mange arrangementer i den anledning. Men Island var ikke godt rustet til at modtage fornemme gæster. Der fandtes intet hotel i Reykjavík til hædersgæster fra udlandet. Det problem blev løst, da mesterbryderen Jóhannes Jósefsson, der var rejst verden rundt og havde vist islandsk glíma-brydning, vendte tilbage og ville investere i en virksomhed med gode fremtidsudsigter. Hotel Borg blev derfor bygget mest med kapital fra Jóhannes Jósefsson, men også med generøs støtte fra regeringen. Men en ting var at bygge et fint hotel, noget andet var at drive det. Efter at de fornemme gæster var rejst hjem, var der ikke meget grundlag for hotellet, og derfor var det vigtigt at finde et grundlag for driften af det.

Der havde været spiritusforbud i Island siden 1915, men i 1922 blev det tilladt at sælge vin fra Spanien og Portugal i Island som en del af en vareudvekslingsaftale mellem landene. Betydningen af, at Island kunne eksportere fisk til middelhavslandene, blev således den egentlige grund til delvist at ophæve alkoholforbuddet. Der var imidlertid adskillige begrænsninger for salget af alkohol. Således var der i begyndelsen kun ét hotel i Reykjavík, der måtte sælge vin, nemlig Hotel Borg. Der skete altså det besynderlige, at Jóhannes Jósefsson, et af Islands mest kendte medlemmer af Good

■ Islands fineste hotel åbnede i 1930.

Foto: Nationalarkivet.

■ Personalet og orkestret på Hotel Borg i 1930. Foto: Nationalarkivet/fotograf okänd.

■ Islands Nationalarkivs program vakte stor opmærksomhed, og i stedet for de traditionelle gæster så man nye ansigter, der morede sig glimrende. Foto: Eiríkur Guðmundsson.

Templar-ordenen, blev landets største forhandler af alkohol under protektion af en regering, der generelt var imod salg af alkohol, selv om den var blevet nødt til at tillade salg af vin fra Spanien og Portugal.

Selv om salg af vin bestemt havde været et incitament til besøg i hotellets fornemme restaurant, og en del gæster ligefrem bestilte værelser for at kunne drikke i fred, måtte der mere til. Hotelejereren gav ikke op. Han importerede udenlandske showfolk til at optræde. Jazzmusikere, mest fra Storbritannien, blev hyret til at underholde og skabe stemning på dette landets fineste hotel. Forskellige kendte musikere kom således til Island og spillede i længere og kortere tid i perioden fra 1930 til 1940.

Borgerskabet i Reykjavík blev ikke skånet for den bølge af vildskab, der skyllede over verden i mellemkrigsårene, og der blev reklameret for showaftenerne, så det faldt moralsk sindede borgere for brystet. Et fast punkt på programmet var "Crazy Nights", hvor musikerne, og nok også gæsterne, rigtig slog sig løs.

Men hvad har denne historie med Islands Nationalarkiv at gøre? En gang om året, i februar, afholder kulturinstitutioner i Reykjavík et arrangement under overskriften Kultur-natten som en del af Vinterfestival i Reykjavík. Islands Nationalarkiv har i en årrække deltaget i dette program og forsøgt at præsentere arkivet og arkivalierne på en mere utraditionel

Vegabréfsnúmer	7264	Hvænær afgreitt	23'2'1/2
Fullt nafn	Jack Quinet		
Fæðingardagur og ár	25.10.1906		
Fæðingarstaður	Sunderland, England		
Heimili	Koltsgata 20		
Hvænær slutt til Reykjavík og hvaðan	1933		
Atvinna	hljómsveitarstj.		
Atvinnuveitandi			
Eigin maður kona			
Foreldrar eða fósturforeldrar			
Tala barna og aldur			
Vandamenn í Reykjavík	Hafnarfirði		
Sjónishorn undirskriftar	Jack Quinet.		
Aðrar upplýsingar			

■ Jack Quinet var en af de orkesterledere, der kom til Island for at spille jazz på Hotel Borg. Foto: Nationalarkivet.

måde. I år handlede præsentationen om det såkaldte jazzårti i Reykjavík, årene fra ca. 1930 til Anden Verdenskrig. I dagens anledning kom der et jazzorkester og spillede melodier, der var populære i de år, og Islands jazzspecialist, Vernharður Linnét, fortalte om denne interessante historie. Desuden blev der vist forskellige dokumenter fra arkivet i forbindelse med arbejds- og opholdstilladelser til musikerne og de stridigheder, der opstod omkring Hotel Borg.

Det er interessant for arkiver at se, hvilke dokumenter de har om forlystelselivet, og hvilken historie de fortæller. For Islands Nationalmuseums vedkommende gemmer der sig flere dokumenter om forlystelseli-

vet, end man skulle tro, og der er mange slags dokumenter. De mest omfattende dokumenter er knyttet til retssager og andre stridigheder, der regelmæssigt kommer ind på myndighedernes bord.

Udrugningscentral for amerikansk varylerkultur

I 1930 opstod der en besynderlig strid på Hotel Borg. En aften ville en mørklødet sømand på et skib i Reykjavík havn ud at more sig og gik ind på Hotel Borg. Det gik hverken værre eller bedre, end at han blev vist bort på grund af sin hudfarve. Det vakte straks megen strid, og en del gæster protesterede mod denne behandling af manden. En avis,

Alþýðublaðið, spurgte, om Hotel Borg var blevet udrugningscentral for amerikansk varylerkultur. Det blev hævdet af avisens redaktør, at racehad var en amerikansk overklassekik, som overhovedet ikke havde noget ærinde i Island. Trods redaktørens påstand fandtes der bestemt racefordomme i Island såvel som andre steder, og der var rent faktisk intet i loven, der forbød en hotelledende at vise folk bort, hvis han havde lyst til det. Hoteldirektøren valgte imidlertid en noget usædvanlig metode til at undersøge sine kunders holdning til, om sorte måtte sidde til

bords med bleghvide islændinge. Han iværksatte en afstemning blandt kunderne. Afstemningen varede i to dage, og spørgsmålet lød: "Ønsker De, at folk af alle farver får plads og servering på Hotel Borg?" Resultatet var meget definitivt. I alt svarede 338 ja og 19 nej. Nogle syntes, at det ligefrem var utroligt, at der fandtes 19, der var imod denne selvfølgelig ret tilhørende for alle mennesker, men avisen, der havde kritiseret bortvisningen af den sorte, mente imidlertid, at en del af dem sandsynligvis havde været udlændinge. Ifølge afstemningens resultat fik folk af forskellig

oprindelse således servering på Hotel Borg, efter at resultatet var fremlagt.

Trods det afgørende resultat af hoteldirektørens opinionsundersøgelse var Island ikke uimodtageligt for racisme. I Island som mange andre steder fandtes der opfattelser i samme retning som dem, der var ved at blive udbredte i Tyskland. For eksempel anmodede de islandske myndigheder om, at sorte ikke indgik i de amerikanske tropper, der overtog den militære beskyttelse af Island i 1940.

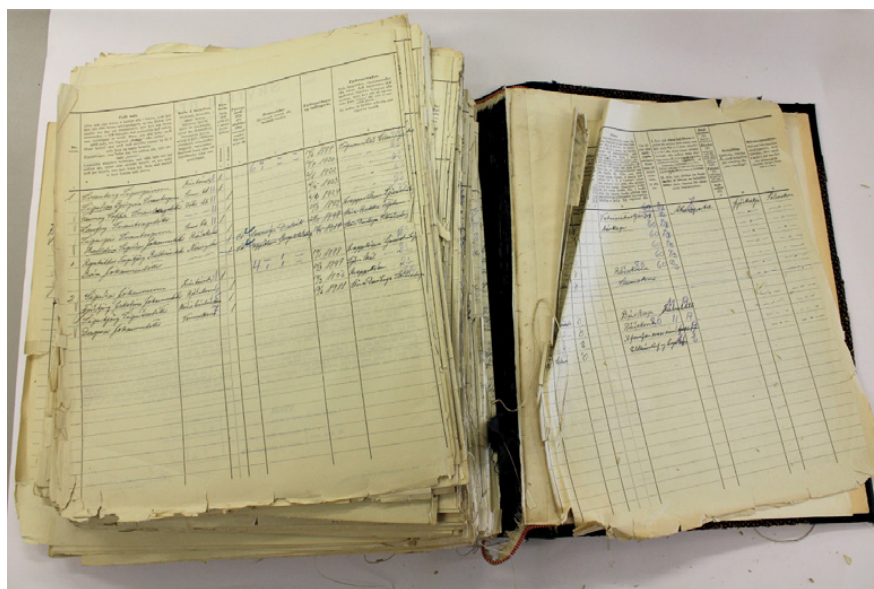
Reparation af folketællingsprotokollerne fra 1930

Karen Sigurkarlsdóttir
Olga Dagmar Erlendsdóttir

I 2012 besluttede man at gå i gang med en reparation af 35 folketællingsprotokoller fra 1930. I virkeligheden var deres tilstand så ringe, at det hverken var forsvarligt at låne dem ud eller scanne dem. Reparationen blev ledet af medarbejder ved konservering, Olga Dagmar Erlendsdóttir.

Folketællinger i Island

Folketællinger er basale kilder om personer, slægter og samfundstype for enhver nation, og som sådanne bruges de meget. Den første samlede folketælling i Island er fra 1703. Den blev foretaget på foranledning af kong Frederik IV af Danmark efter gentagne klager fra Island over de strenge tider i slutningen af 1600-tallet. Man nedsatte det såkaldte Jordbogsudvalg til at undersøge indbyggernes forhold grundigt, og de økonomiske forhold i Island blev undersøgt ved at tælle indbyggere og kreaturer og skrive nøjagtige beskrivelser af alle

■ Folketælling 1930 før konservering.

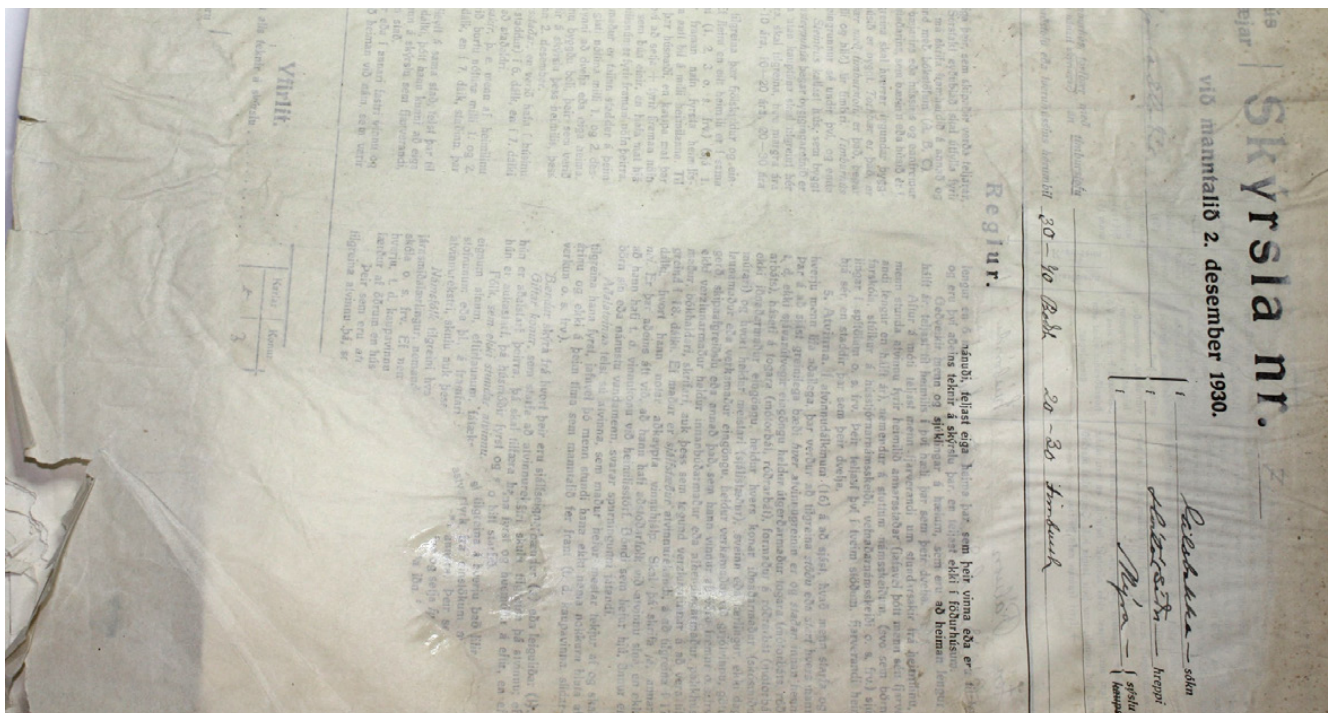
Foto: Karen Sigurkarlsdóttir.

gårde i landet.¹ Mandtal 1703 er optaget på UNESCO's liste *Memory of World Register* som en skriftlig kilde af betydning for hele menneskeheden.

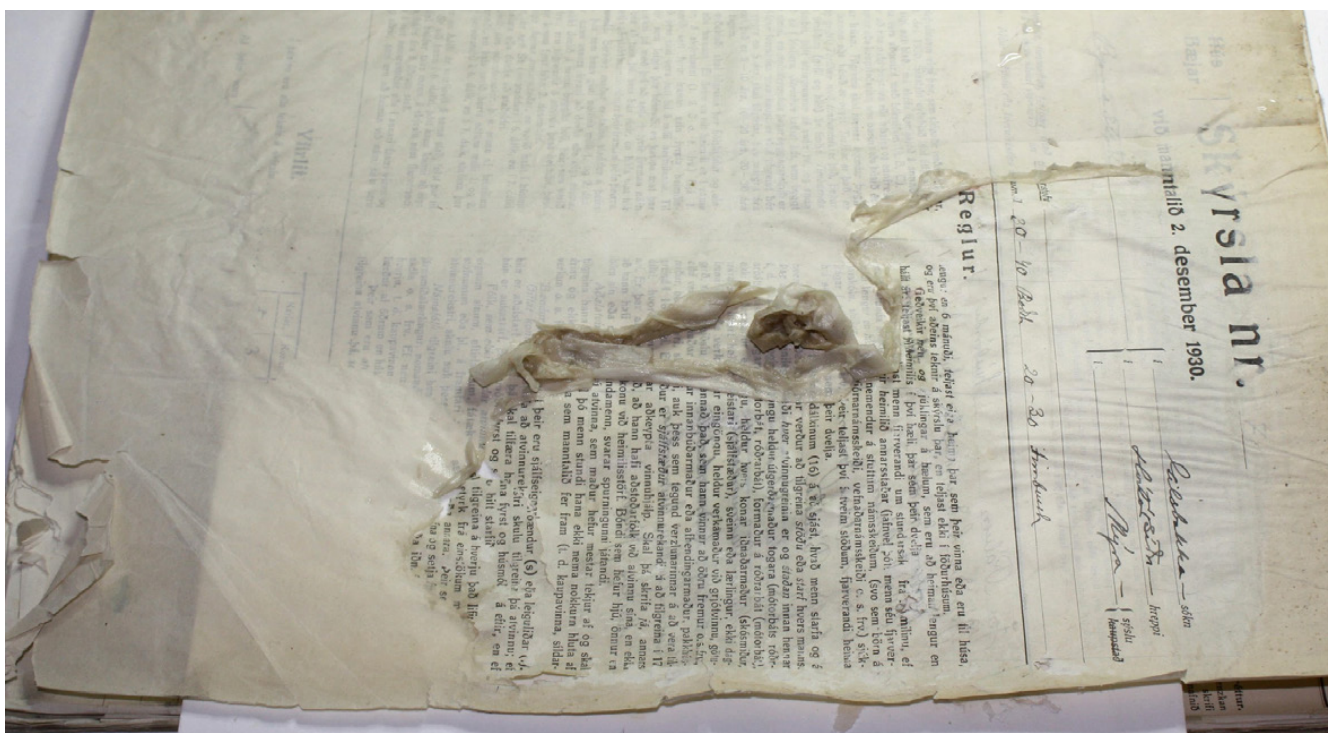
¹ Eiríkur Guðmundsson: "Manntalið 1703; Arfur okkar allra.", *Þjóðskjalasafn Íslands*, 2017, s. 7–8.

Efter Mandtal 1703 blev der foretaget folketællinger med jævne mellemrum, og der er nu bevaret 23 årgange af disse interessante kilder i Islands Nationalarkiv, det sidste fra 1981.

I Island har der været stor interesse for folketællingerne, ikke mindst på grund af den store interesse for

■ Gamle reparationer var begyndt at sprede ødelæggelse, og nogle steder var der limet over tekst. Foto: Karen Sigurkarlsdottir.

■ Gamle reparationer bliver fjernet. Foto: Karen Sigurkarlsdottir.

slægtsforskning i befolkningen, og en del af dem er udgivet på tryk. Endvidere har Islands Nationalarkiv overført folketællinger til digitalt format og dermed givet bedre adgang til dem på nettet. Konserveringen af folketællingen fra 1930 var en del af det projekt.

Konserveringen

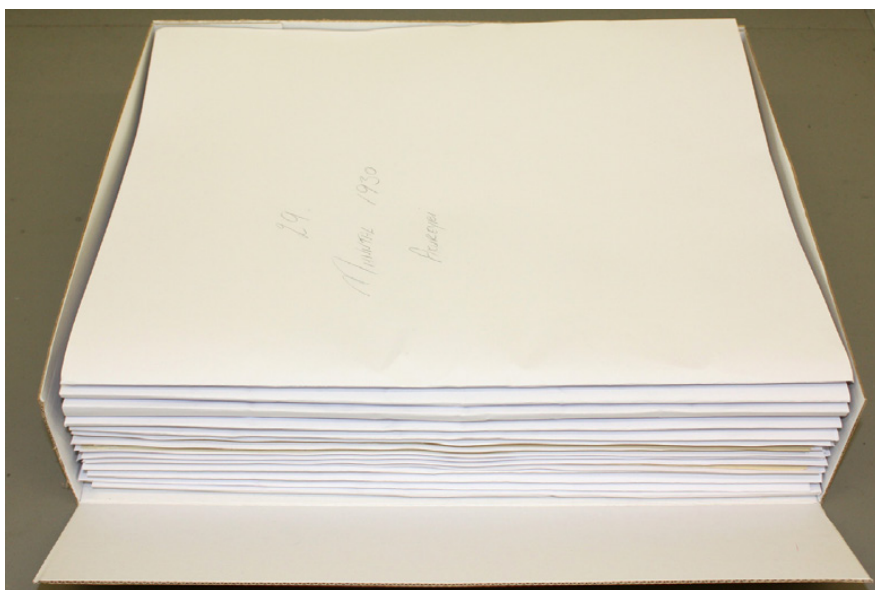
Folketællingen 1930 var som helhed indbundet i 35 protokoller, og de var alle i en yderst ringe stand. Sider var revnet eller var løsnet fra ryggen, og gamle reparationer var begyndt at sprede ødelæggelse. Opgaven gik derfor ud på at reparere revner,

fjerne gamle reparationer og lave kassetter uden om protokollerne. Det er derfor klart, at det var en stor opgave, der ventede Olga Dagmar. Hun begyndte på opgaven i begyndelsen af 2012, men på grund af stort arbejdspress måtte hun udføre den parallelt med andre projekter.

■ Olga Dagmar arbejder med konservering af en protokol af folketælling 1930.

Foto: Karen Sigurkarlsdottir.

■ Folketælling 1930 efter konservering.

Foto: Karen Sigurkarlsdottir.

Reparationerne og ordningen af folketællingen 1930 var derfor først slut i 2018. Målt i arbejdstid varede projektet to et halvt år, og det er et ganske stort stykke arbejde.

Men hvorfor var folketællingen 1930 i så ringe stand? Papirets kvalitet var ualmindelig ringe, hvad der var ret almindeligt på denne tid. Det skyldtes, at hele produktionsprocessen tog sigte på at fremstille så billigt papir som muligt for at tilfredsstille efterspørgslen uden hensyn til kvalitet. Papir fra denne tid bevares

derfor tit dårligt, er følsomt over for den mindste belastning, og der skal næsten intet til for at rive det i stykker. Der har igennem tiden været stor efterspørgsel efter folketællingerne, og de lånes ofte ud på læsesalen, både til fagfolk og til folk med interesse for slægtsforskning, og dokumenter og bøger, der bruges meget, bliver slidt med tiden. Det bliver bestemt ikke bedre af, at folketællingsprotokollerne fra 1930 er store og tunge og derfor ikke særlig lette at håndtere, hverken for arkivarer eller

læsesalens besøgende. Man havde heller ikke været særlig omhyggelig med opbevaringen af protokollerne. De har helt klart stået på skrå i reolerne, så ryggen er blevet skæv, og blade er gået løs. Folketællingsprotokollerne har derfor helt sikkert fået skader meget tidligt, og det ses blandt andet af gamle reparationer, som sandsynligvis er ældre end Nationalarkivets konservatorværksted, der blev oprettet i 1964.

Reparationer af folketællingen, der er udført omkring og efter midten af 1900-tallet, var børn af deres tid og har ikke været holdbare, og desuden har de spredt ødelæggelse. Reparationspapiret har været for tykt og er desuden nogle steder limet over tekst. Heldigvis har man brugt vandopløselig lim, så man har kunnet fjerne de fleste af disse gamle reparationer og erstatte med nyere og bedre egnede metoder. Det er desværre et kendt fænomen i konservatorfaget, at man i gamle dage brugte materialer eller metoder, som man ikke havde god nok erfaring med, og som så ikke har modstået tidens tand. Nogle reparationer af dokumenter har man kunnet fjerne, men andre er så grundigt fæstnet, at det er bedre at lade dem være og hellere forsøge at lave kopier for at bevare oplysningerne.

Efter reparationen af folketællingen er der fremstillet en speciel kassette uden om hver protokol, så den opbevares bedre i magasinerne. Efter alt dette arbejde kunne man omsider gå i gang med at scanne folketællingsprotokollerne fra 1930. De bliver inden længe tilgængelige på Islands Nationalarkivs kildewebsite (www.heimildir.is). Dermed får originalerne fred for regelmæssig berøring, så der er større chancer for, at de bevares i fremtiden. Det minder os også om, hvor vigtig en digital kopiering kan være for bevaringen af dokumenter.

Forfatterne arbejder med konservering i Islands Nationalarkiv

Nordiskt diplomatariemöte i Stockholm

Peter Ståhl

Den 28 maj 2019 träffades de nordiska diplomatarieredaktionerna för en endagskonferens. Ett tjugotal medeltidsspecialister samlades denna gång i Riksarkivet Marieberg i Stockholm.

Detta var fjärde gången som denna typ av konferens ägde rum; den första anordnades i Stockholm 2012, den andra i Köpenhamn 2014 och

den tredje i Oslo 2016. Deltagarna representerar de olika nationella projekt som finns i Norden för utgivning av medeltidsurkunder, det vill säga *Diplomatarium Danicum* (Danmark), *Diplomatarium Norvegicum* (Norge), *Svenskt Diplomatarium* (Sverige) och *Diplomatarium Fennicum* (Finland).

Digitalt och analogt

Det finska projektet är en elektronisk fortsättning på den avslutade skriftserien *Finlands medeltidsurkunder* (1910–1935), medan de svenska och norska utgivningsprojekten började redan på 1820-talet respektive 1840-talet och pågår ännu oförtrutet med tryckta böcker som utkommer med vissa intervall. *Svenskt Diplomatarium* utges kronologiskt och utkom med sitt senaste häfte 2017, som innehåller brevtexter från året 1380. I *Diplomatarium Norvegicum* utges inte brevtexterna kronologiskt utan de olika volymerna täcker istället vissa bestämda arkiv-

tidsurkunder (1910–1935), medan de svenska och norska utgivningsprojekten började redan på 1820-talet respektive 1840-talet och pågår ännu oförtrutet med tryckta böcker som utkommer med vissa intervall. *Svenskt Diplomatarium* utges kronologiskt och utkom med sitt senaste häfte 2017, som innehåller brevtexter från året 1380. I *Diplomatarium Norvegicum* utges inte brevtexterna kronologiskt utan de olika volymerna täcker istället vissa bestämda arkiv-

■ Några av deltagarna i diplomatariekonferensen i Stockholm. Från vänster: Peter Bruun Hansen, Anders Leegaard Knudsen, Markus Hedemann, Kirsi Salonen, Christian Lovén, Maria Arvidsson, Sebastian Møller Bak, Finn Gredal Jensen, Claes Gejrot och Clas Tollin.

Foto: Annika Björklund.

bestånd. *Diplomatarium Danicum*, som huvudsakligen utgivits kronologiskt, påbörjades på 1930-talet och dess tryckta serie avslutades år 2000 med det medeltida året 1400. Vad gäller det danska brevmaterialet efter 1400 pågår för närvarande ett projekt att utge dessa texter elektroniskt på internet.

Diplomatarium?

För den som undrar vad begreppet *diplomatarium* betyder ska här klargöras att det kommer av ordet *diplom*, som i detta sammanhang syftar på ett officiellt brev från medeltiden, i regel skrivet på pergament och med någon form av juridisk innebörd och giltighet. Ett diplomatium är alltså en tryckt bok eller en skriftserie med utgivna diplom. Rena privatbrev på papper är i strikt mening inte diplom, men i den mån de har bevarats – de är relativt sällsynta bland det medeltida arkivmaterialet – tas de ändå med i våra diplomatier. Även notiser i exempelvis vissa stadsböcker tas med i utgivningen. De texter som utges i de olika projekten är i allmänhet skrivna på latin, forndanska (gammeldansk), fornorska (gammelnorsk), fornsvenska eller medellågtyska. Redaktionerna består av disputerade forskare i historia, latin och nordiska språk. Även experter i medellågtyska är knutna till redaktionerna för utgivning av breven på detta språk.

Sverige

Förmiddagen ägnades åt lägesrapporter från de olika länderna. För *Svenskt Diplomatarium* kunde huvudredaktören Claes Gejrot rapportera att arbetet pågår med utgivning av brev från året 1381, som kommer att utgöra första häftet av band XII med planerad utgivning år 2020. Redaktionerna har under 2018–2019 bestått av fem personer, förutom huvudredaktören även Ingela Hedström, Sara Risberg, Peter Ståhl och Oliver Blomqvist; den sistnämnde har varit vikarie för Ingela Hedström. *Svenskt Diplomatarium* är en enhet i Riksarkivet lokaliserad till Marieberg i Stockholm. Förutom

utgivningen av *Diplomatariet* hör till enhetens arbetsuppgifter även att ansvara för databasen SDHK, *Svenskt Diplomatariums* huvudkartotek. I databasen finns närmare 44 000 poster med uppgifter om medeltidsbrev rörande Sverige och svenska personer i svenska och utländska arkiv. Till enheten hör även redaktionen för det historisk-topografiska projektet *Det medeltida Sverige* (DMS).

Danmark

Från Danmark rapporterade huvudredaktören Markus Hedemann om situationen vid *Diplomatarium Danicum*, som utges av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Sedan början av 2000-talet sker utgivningen endast i elektronisk form on-line; brevtexterna utges numera tematiskt och inte som tidigare kronologiskt. Inom pågående projekt utges texter från 1413–1439. Brevtexterna utges nu endast med register, det vill säga sammanfattningar av innehållet i respektive brev, och inte med fullständiga översättningar som skedde tidigare genom den tryckta parallellserien *Danmarks Riges Breve*. Utgivningen finansieras av Carlsbergfondet och det senast beviljade stödet 2016 möjliggjorde nyanställningar av flera personer. Förutom Markus Hedemann består redaktionen 2019 av Anders Leegaard Knudsen, Sebastian Møller Bak, Peter Bruun Hansen, Maria Arvidsson, Jonathan Adams och Finn Gredal Jensen.

Norge

Om *Diplomatarium Norvegicum* rapporterade Jo Rune Ugulen Kristiansen, som sedan ett antal år är ensam utgivare av bokverket. För närvarande förbereds ett komplett band XX som kommer att innehålla brevmaterial med norsk anknytning från olika europeiska arkiv. Bandet inkluderar även nyutgåvor av de drygt 130 brev som Alexander Bugge utgav 1915 i band XX, häfte 1. I Norge utges även registret *Regesta Norvegica*, som finns såväl i bokform som i form av en databas on-line. Senast utgivna

band X utkom 2015 och täcker åren 1420–1430; band XI utarbetas nu av Arnhild Aasen.

Finland

Från Finland kunde Kirsi Salonen berätta om arbetet med databasen *Diplomatarium Fennicum*. Detta är en webbtjänst som omfattar alla Finlands medeltidsurkunder, även en del nyfunnet material i exempelvis Vatikanarkivet. Projektet, som finansierades av Konestiftelsen, avslutades 2018; databasen administreras från finska Riksarkivet. Till *Diplomatarium Fennicum* var även knutet ett systerprojekt, "Nådendalsdiplomen", som avsåg nyutgåvor av brevtexter med anknytning till birgittinklostret Nådendal. Även detta projekt är nu avslutat men texterna finns sökbara i samma sökmodul som *Diplomatarium Fennicum*.

Aktuella projekt och fördjupningar

Efter lunch vidtog ett pass med föredrag och presentationer. Peter Bruun Hansen informerade om de danska påvebrev och deras öden, Sara Risberg berättade om sitt pågående projekt om de skriftliga källorna till Birgittahuset i Rom, och Markus Hedemann höll ett föredrag om "Diplomer i förbindelse med Erik af Pommerns og holstenernes kamp om Slesvig". Därefter berättade redaktionen för *Det medeltida Sverige* (DMS) om arbetet med denna bokserie och som sista programpunkt höll Clas Tollin ett föredrag om 1600-talets svenska storskaliga kartor. Som en avslutning på denna lyckade konferensdag intogs middag i Riksarkivets lokaler då våra olika erfarenheter kunde dryftas under mer avspända former.

*Skribenten är redaktör vid
Svenskt Diplomatarium*

En god dos finländsk historia, rysk mat och inspirerande arkivsnack

Nelly Laitinen

Den 13–14 juni träffades den samnordiska arbetsgruppen kring Arkivens dag i Norden i ett stundvis regnigt och blåsigt Helsingfors. I träffen deltog Maria Larsson Östergren från Riksarkivet (Sverige), Else Gade Gyldenkærne

från Arkivet i Faxe kommune och SLA (Danmark), Mette Henriksen från Arkivet i Lyngby-Taarbæk kommune och ODA (Danmark), Heidi Meen från Vestfoldarkivet (Norge), Kjetil Landrog från Arkivforbundet (Norge), Pertti Hakala från finska Riksarkivet och Nelly Laitinen från Svenska litteratursällskapet i Finland.

Träffen började med rundvandring och lunch på Riksarkivet. Pertti berättade om byggnadens historia och presenterade Riksarkivets utåtriktade verksamhet. Vi fick se några kuriösa exempel ur arkivets gömmor, bland annat kontroversiella karamellomslag från första världskriget och Barbareskstaternas fribrev

■ Fotograferingspaus under mötet på SLS. Från vänster Else, Kjetil, Pertti, Maria, Mette och Heidi.

Foto: Nelly Laitinen.

■ Arkivpresentation i blåsväder. Pertti med Heidi, Else och Mette utanför Riksarkivet i Helsingfors.

Foto: Nelly Laitinen.

för finska skeppare på arabiska. Vi fick även se utställningen *Finlands ordnar 100 år*.

Ordförande för Helsingfors-Samfundet Martti Helminen dök där efter upp och bjöd på en rejäl dos finländsk historia och guidning i det äldsta Helsingfors. Rundvandringen avslutades med en öl på restaurang Bryggeriet, och därefter var det dags för hela sällskapet att ta spårvagnen till Pertti och Petra Hakalas hem. Vi fick vi avnjuta en fantastisk trerätters rysk middag med alla tänkbara tillhörande drycker. En mycket generös och trevlig avslutning på den första dagen!

Följande morgon träffades vi i Svenska litteratursällskapets nyrenoverade hus. Nu anslöt sig även Kjetil till sällskapet – han hade tyvärr haft

förhinder att delta den första dagen. Arkivchef Kristina Linnovaara hälsade välkommen och Nelly presenterade SLS utåtriktade verksamhet. Därefter höll vi vårt egentliga möte kring Arkivens dag i Norden. Vi rapporterade om vad som var på gång i de olika länderna och arkiven, brainstormade innehållsidéer för årets tema *Gömt eller glömt*, diskuterade hur vi kunde utveckla samarbetet och hur marknadsföringen och synliggörandet av dagen kunde förbättras samt hur vi i framtiden bättre kunde koordinera oss kring ett gemensamt tema. Mycket att tänka på där!

Efter lunch på SLS gick vi över till Finska litteratursällskapet (SKS), som ligger i samma kvarter. (SLS och SKS är systerorganisationer,

men där SLS arbetar med svenskspråkigt kulturarv arbetar SKS med finskspråkigt.) Där möttes vi av arkivarierna Juha Nirkko och Tarja Soiniola, vilka berättade om aktuella pågående projekt.

Det var två mycket innehållsrika och trevliga dagar som man minns med glädje. Nu ser vi fram emot nästa träff i gott och inspirerande sällskap!

Minnesanteckningar från mötet kommer att finnas på Nordisk Arkivportal.

Skribenten är förste arkivarie vid Svenska litteratursällskapets arkiv

Frivillig och gratis i arkivets tjänst

Andreas Wallgård

Under de senaste åren har bilden av USA för många dominerats av murar, massskjutningar, politiska motsättningar och en idogt twittrande president. Under den ytan finns självklart en annan verklighet och vardag, som exempelvis den fortsatt starka amerikanska traditionen att dela med sig av tid och engagemang för andra och ställa upp med ideellt arbete i olika sammanhang. Natthärbärgen och soppkök är inte det enda som engagerar, för somliga är det egna bidraget en insats på arkivet! Men åsikterna om obetalt arbete i arkivsektorn går isär vilket några nedslag i dem amerikanska arkivsektorn visar.

Enligt USA:s statistikmyndighet var uppemot 1/5 del av alla amerikaner, alltså ca 64,5 miljoner personer engagerade i någon form av volontärt arbete under perioden 2011–2012. Intresset för arkivsektorn är så pass stort att Society of American Archivist (SAA) 2014 valde att ta fram riktlinjer på området. Där framgår bland annat att volontärinsatser bör begränsas till att endast förekomma i offentlig och ideell sektor och (d v s ej i vinstdrivande organisationer), att arbetet inte ska ersätta ordinarie personals insatser utan vara ett komplement, ske helt frivilligt utan krav på eller löfte om ersättning och institutionen ska också ansvara för adekvat utbildning och handledning för uppgifterna.

■ Rebecca Katz, chef för District of Columbia Office of Public Records i Washington DC. Foto: AW.

Amerikanska arkiverfarenheter

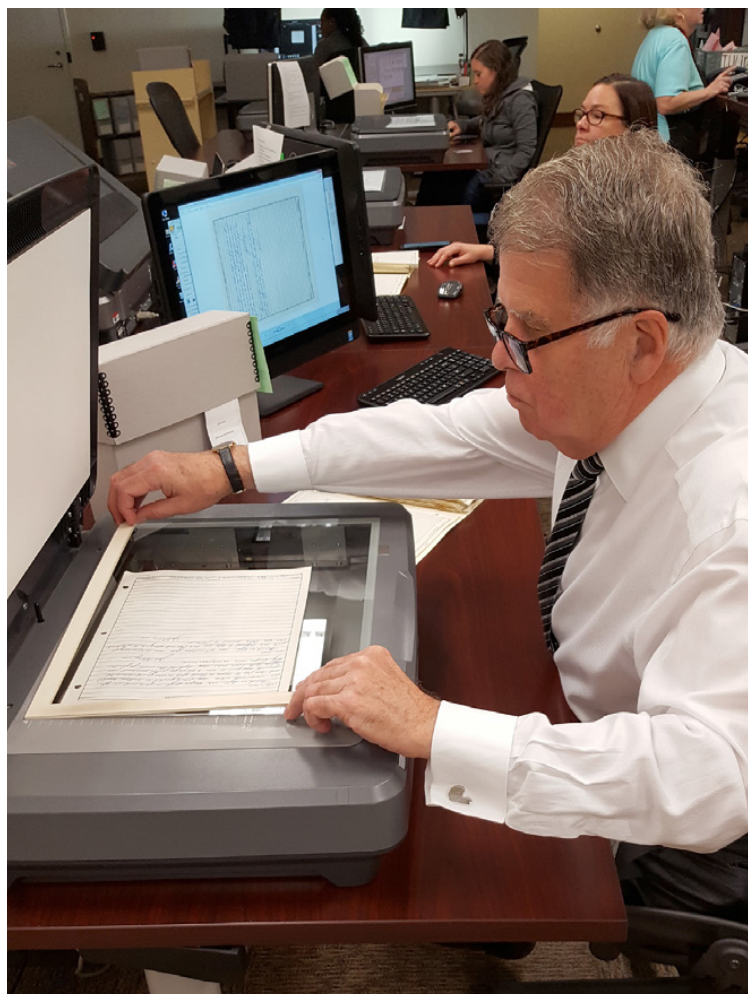
Tidigare i år besökte jag några olika arkivinstitutioner på den amerikanska östkusten, nyfiken i allmänhet men särskilt frågvis om just synen på och volontärarbete och på vilket sätt man valt att (eller avstått från) att engagera volontärer. Resan gjordes möjlig genom stöd från The Bicentennial Swedish-American Exchange Fund, Gustaf Fjeterströms stiftelse för arkivvetenskaplig forskning och Föreningen för arkiv- och informationsförvaltning. (FAI).

Studenter som får betalt

De två besök som gjordes på universitet (New York University och Columbia University, båda på Manhattan, New York City) utgjorde exempel på verksamheter som helt valt bort att använda sig av volontärer, trots att uppgifter som skulle kunna vara lämpliga finns. New York University står exempelvis inför en flytt av större delen av sitt arkivbestånd som innebär ett stort arbete med inventering, enklare ordningsarbete och så själva flytten förstås. Janet Bunde, arkivarie på universitetet förklarar att det finns ett

■ Catherine Brandsen, koordinator för verksamheten vid The Innovauiou Hub, NARA, Washington DC. Foto: AW.

■ David Ferriero, Archivist of the United States, i arbete vid skannern bland volontärerna på The Innovauiou Hub. Foto: NARA.

policybeslut om att universitetet inte tar in volontärer för att göra arbeten inom arkiv- och biblioteksområdet. Ett beslut som grundar sig i att de som institution har till uppgift att utbilda studenter för (ett betalt) yrkesliv, att ta in obetald arbetskraft skulle rimma illa med detta och lämpliga arbetsuppgifter på arkivet erbjuds i stället till universitetets studenter som då jobbar mot ersättning. Ståndpunkten från New York University delas av Tara Craig vid Columbia University några kilometer norrut. Även här har volontärer valts bort och det är lärosätets egna studenter som erbjuds, de inte alltid mest välbetalda, men ändå betalda jobben som exempelvis framtagare till handskriftssamlingens läsesal på Butler Library där universitetets arkiv och samlingar tillhandahålls för forskning.

En möjlighet som inte prövats

En institution som än så länge inte tagit mot eller aktivt försökt att rekrytera volontärer och men som egentligen inte ser några principiella hinder är New Yorks stadsarkiv (NYC Department of Records and Information Service) där jag träffar Kenneth Cobb. Skälen som han anför är att många uppgifter som behöver utföras är för komplicerade och skulle kräva mycket utbildning och handledning, insatser på en sådan nivå som de i nuläget inte har egna resurser att lösa. Han medger också att det sannolikt skulle möta en del skepsis från delar av personalen om volontärer skulle erbjudas utföra alltför kvalificerade uppgifter. Det som skulle kunna ligga närmast till hands vore sannolikt extra stöd i läsesalen. Intresserade och kunniga hobbyforskare som vill hjälpa andra

finns alltid, menar han men som han säger: – We have not walked down that alley yet.

I gränslandet mellan volontär och anställd

Någon som har provat och väldigt gärna skulle vilja se fler volontärer i organisationen än de två som finns sedan en längre tid är Rebecca Katz, chef på Office of Public Records för District of Columbia i Washington DC. Hennes institution är liten, är inrymd i trånga och undermåliga lokaler och är synbart underbemannad. För henne är det tillskott som det frivilliga arbetet innebär helt avgörande för verksamheten även om det inte handlar om mer än några timmars insats per vecka. Hon säger själv med visst dåligt samvete att de inte alltid får den stöttning och handledning som borde ges utan

att volontärerna i vissa avseenden jobbar helt självständigt och fungerar som "vanliga anställda", men i den situation som hon och arkivet befinner sig i kan hon bara konstatera att det är så det är. Om hon hade möjlighet (eller tid) skulle hon försöka få till ytterligare samarbeten med intresserade, men det kräver ett aktivt arbete att hitta rätt personer, exempelvis genom medverkan i något av de "Volunteer Open House" som återkommande arrangeras i Washington DC.

Frivilligt arbete vid NARA

Den mest utvecklade volontärverksamheten som jag mötte återfanns hos National Archives and Records Administration (NARA). I stor skala i Washington DC där NARA:s huvudkontor återfinns och i mindre omfattning men av samma slag på NARA:s kontor i New York City. I Washington DC är volontärerna avgörande för att delar av institutionens verksamhet ska vara möjlig. Totalt räknar NARA in över 300 (!) frivilliga i sin verksamhet i DC-området. Som beskrevs i föregående nummer av Nordisk Arkivnyt (NA 2019:2, s 86f) finns en omfattande publik verksamhet i anläggningen i centrum och

det är där är huvuddelen av de frivilliga resurserna är efterfrågade. Men även i anläggningen i College Park som återfinns strax utanför staden finns ett antal frivilliga engagerade i olika typer av depåarbete. I NARA:s publika arbete i stadskärnan finns två typer av frivilliga arbetsinsatser. Den största gruppen är den som består av anslutna till det formella volontärprogrammet. Verksamhetsansvarig är Christiana Hanson.

Bredd på volontärgruppen

Hon beskriver sina volontärer som ett hyggligt utsnitt av befolkningen. Det grundläggande formella kravet för att få delta är att den intresserade ska ha fyllt 16 år och vara amerikansk medborgare eller ha ett arbetstillstånd. Åldersmässigt spänner gruppen från tonåringar och upp till den idag äldste på 94 år. Den numerärt största gruppen är pensionärer. Volontärerna är också av varierad socioekonomiskt tillhörighet och etnisk bakgrund vilket är en stor poäng enligt Christiana, då många har till uppgift att ta emot de stora mängder besökare som kommer till NARA i Washington DC varje år. Det kan handla om att guida i museet, att hjälpa till att ta hand om en skol-

klass, assistera vid större publika arrangemang, bistå i läsesalar etc. Målet från nationalarkivet är att besökare ska kunna identifiera sig med dem som tar emot grupperna, något som i större utsträckning är möjligt när den breda gruppen av volontärer finns att tillgå.

Långfilmseffekt

Något problem att hitta nya volontärer finns inte enligt Christiana, som berättar att: – NARA är välkänt även utanför de kretsar som ägnar sig åt historisk forskning och vi får erkänna att filmen "National Treasure" från 2004 med bl a Nicolas Cage i en av rollerna och med arkivet i Washington i fokus betytt en hel del för detta.

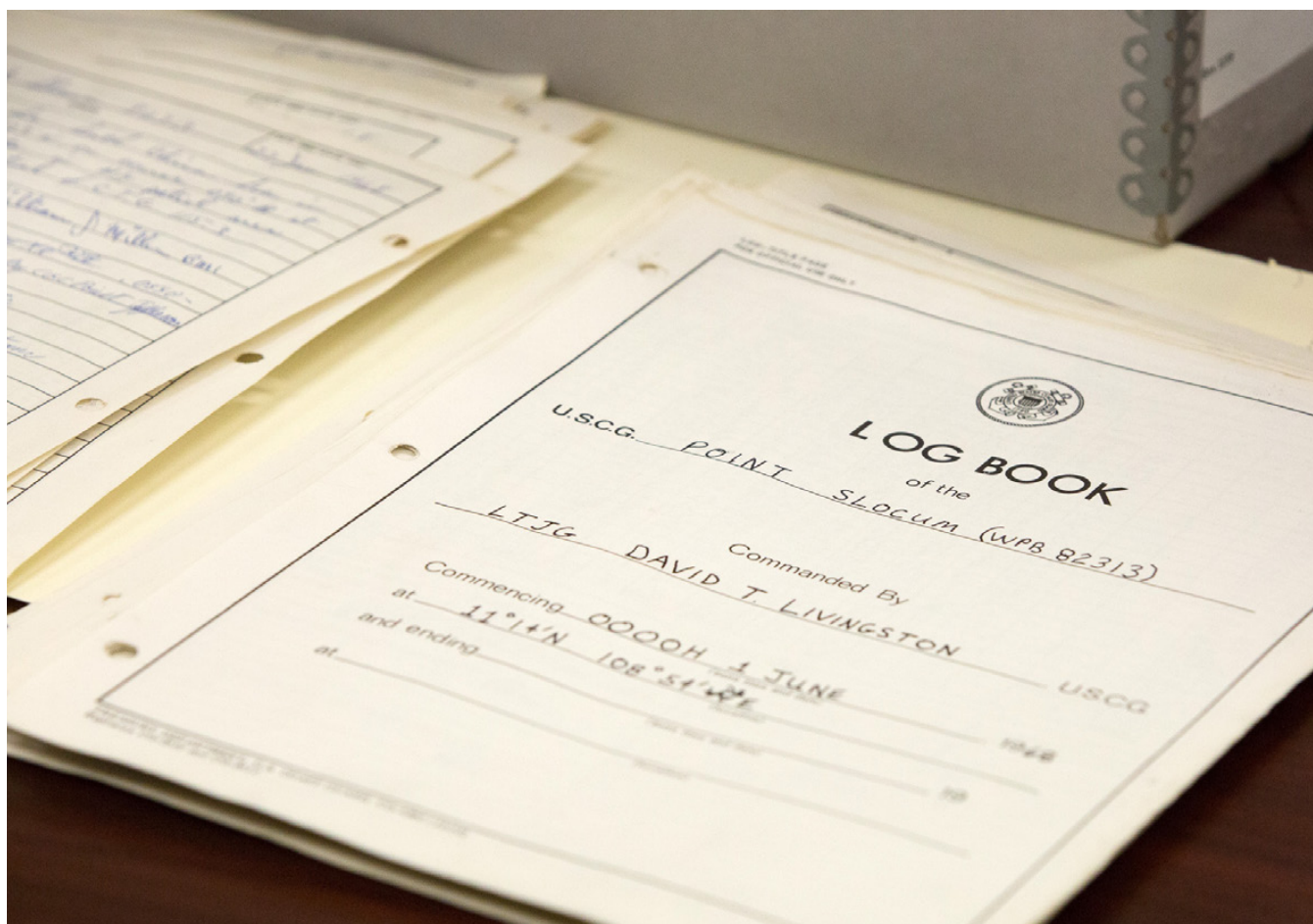
Den som anmäler intresse för att bli volontär intervjuas och man försöker i möjligaste mån matcha det egna intresset hos den intresserade med de behov som finns i organisationen. Efter en kortare introduktionsutbildning skriver man ett kontrakt (på minst en termin) där det slås fast i vilken omfattning som man förväntas arbeta (mellan 20 och 200 timmar per år). En del gör bara en termin, andra stannar kvar. Den som funnits med längst i gruppen har varit volontär i över 25 år. Någon formell ersättning förekommer inte men alla volontärer har t ex rabatter i NARA:s arkivshop, får kontinuerlig fortbildning, kan delta i olika sociala aktiviteter och tillgång till gratis kaffe. Det sistnämnda kan inte underskattas för trivseln både för personal och volontärer menar Christiana.

Olika krav

Men hur är det med gränsdragningen mellan anställda och volontärer i fråga om vilka uppgifter som utförs? Christiana förklarar att å ena sidan är NARA helt beroende av sina volontärer för att en del av deras verksamhet ska vara möjlig att genomföra. En del av uppgifterna (som exempelvis guidningar) utfördes från början av intresserade frivilliga helt på eget initiativ, men för ett 30-tal år sedan skapades en mer formell överenskommelse med

■ Två av volontärerna i projektet för att skanna loggböcker från Vietnamkrigets kustbevakningsfartyg i samtal med en av NARA:s anställda. Foto: NARA

■ Loggbok för fartyget Point Slocum innan inscanning.

Foto: NARA.

guiderna som också blev starten på NARA:s volontärprogram. Att lägga över allt arbete som volontärer gör idag på betald personal skulle inte vara möjligt menar Christiana, men huvudlinjen är ändå att de frivilliga krafterna assisterar den ordinarie personalen i deras arbete och det aldrig går att ställa samma krav på en volontär som på en anställd.

The Innovation Hub

Vid sidan av denna mer formaliserade volontärverksamhet tar NARA i Washington kontinuerligt emot hjälp från allmänheten genom verksamheten i deras Innovation Hub. I en särskild lokal i direkt anslutning till läsesalarna finns enklare skanningsutrustning utplacerad och personal på plats för att hjälpa till. Hit kan vem som helst komma för att bidra till att öka mängden digitiserat arkivmaterial i NARA:s arkivkatalog. Hit hänvisas besökare från de vanliga läsesalarna som behöver kopiera större

mängder, de flesta som får frågan om de vill göra sin kopiering med NARA:s utrustning i stället för med sin egen nappar på förslaget som leder till att bilderna både kommer besökaren och alla andra som söker i katalogen till del. I The Innovation Hub sitter också flera "stammisar" som utifrån sina specialintressen ser till att mer arkivinformation skannas in och kan läggas ut.

Krigsveteraner vid scannern

Catherine Brandsen som leder verksamheten berättar att de också arrangerar en hel del riktade projekt där man bjuder in till att fokusera på en viss verksamhet, särskilda arkiv eller befolkningsgrupper. Ett av de pågående projekten när jag är på besök gäller att digitisera loggböcker från kustbevakningens fartyg under Vietnamkriget. Arbetet sker i samarbete med myndigheten för krigsveteraner och många av de som engagerat sig i arbete har en veteranbakgrund.

– Projektet har varit mycket lyckat, säger Catherine. Både utifrån resultatet av skanningen men också socialt, uppgifterna här har verkligen betytt mycket för många av deltagarna och en helt ny kategori av besökare har hittat till oss och vet nu mer om vad NARA är och kan erbjuda.

Däriigenom sätter hon fingret på en punkt som nämns i förbigående av flera jag möter. De positiva "bif effekter" som ett fungerande volontärarbete kan få. Direkt för den som engageras som volontär men i förlängningen också genom att volontären blir en ambassadör för arkiv i andra sammanhang och kan bidra till att öka intresset för och kunskapen om arkiv i samhället.

Skribenten ingår i redaktionen för Nordisk Arkivnyt

Akureyri Herredsarkiv

Lára Ágústa Ólafsdóttir

Den 1. juli i år fejrede vi, at det var 50 år siden, at Akureyri Herredsarkiv formelt blev stiftet. Der var ganske vist forskellige tilløb til stiftelsen af arkivet, og den første etape var i maj 1967, da man i bestyrelsen for Amtsbiblioteket besluttede at oprette et egnsarkiv for Akureyri og Eyjafjörður Syssel. Ideen var, at egnsarkivet skulle være en afdeling af Amtsbiblioteket, men den ordning kunne nationalarkivaren ikke tilslutte sig, for den var i strid med loven. De lokale syntes, at nationalarkivaren var lidt smålig i sin tolkning af loven, men efter nogen korrespondance og et par møder blev resultatet, at man stiftede et særligt arkiv, og den 1. juli 1969 gav nationalarkivaren sit samtykke til, at *Herredsarkivet for Akureyri Købstad og Eyjafjörður Syssel* blev oprettet lovligt ifølge lovens og bekendtgørelsernes bestemmelser. Det indebar, at arkivet var en selvstændig institution, hvis ledelse var delt mellem på den ene side bystyret og sysselnævnet og på den anden side nationalarkivaren og kulturministeriet. Driften af arkivet skulle være bystyrets ansvar og det faglige arbejde høre under nationalarkivaren og kulturministeriet. Det var biblioteksudvalget, der på byens vegne varetog arkivets forhold.

Selv om Herredsarkivet formelt blev stiftet den 1. juli 1969, havde en arkivar arbejdet med forberedelsen

■ Akureyri Herredsarkiv.

Foto: Lára Ágústa Ólafsdóttir.

■ Herredsarkivets læsesal.

Foto: Lára Ágústa Ólafsdóttir.

■ Herredsarkivets magasiner.

Foto: Lára Ágústa Ólafsdóttir.

af det siden 1967 og været ansat i en halv stilling siden begyndelsen af 1968. Han hed Árni Kristjánsson (1915-1974). Han arbejdede ihærdigt med at få arkivet etableret, han korresponderede med nationalarkivaren og sysselmanden om ordningen af arkivet, købte skabe til magasiner og flyttede dokumenter fra Landsbankinn's bygning. Han arbejdede med registrering og skaffede arkivalier fra Nationalarkivet. Grunden i arkivet var handelsprotokoller fra Gudmandshandel, Gudmanns efterfølgers og Høepfners handel og fra Gránuforeningen, vel ca. 700 bind. Andre dokumenter i arkivets grund var en stor samling dokumenter fra Akureyris bystyre.

Da arkivet blev oprettet i 1969, betjente det 14 kommuner og dækkede området inden for Eyjafjörður Syssel. I dag er der fem kommuner i arkivets område. Der er mere

end én grund til den ændring. For det første kan nævnes oprettelsen af andre herredsarkiver i området, for det andet sammenslutningen af kommuner, og endelig kan nævnes ændringerne, da man nedlagde sysselnævne og i stedet oprettede herredsnævn. De ydre grænser for herredsnævnenes virke var ikke nødvendigvis de samme som for de gamle syslers grænser, og i Eyjafjörður betød ændringerne, at kommuner øst for fjorden, der hidtil havde hørt under Þingeyjarsýssel Herredsarkiv, fik deres eget arkiv. Naturligvis måtte man også foretage ændringer i bestyrelse og drift af arkivet i Akureyri, og det skete med en ny vedtægt i 1996. Fra da af har arkivet heddet Akureyri Herredsarkiv. Vedtægten fra 1996 og en vedtægt fra 2012 betyder, at ansvaret for arkivets ledelse og drift hører under Akureyri Kommune, men at kommunerne Eyjafjarðarsveit, Grýtubakkahreppur, Hörgársveit og Svalbarðsstrandarhreppur bidrager til driften. Ledelsen af arkivet ligger hos Akureyrarstofa. Indbyggerne i området er nu 21.490.

Arkivet har siden stiftelsen ligget i samme bygning som Amtsbiblioteket, i Brekkugötu 17. Den første snes år lå ekspeditionen i et hjørne af Amtsbiblioteket, og besøgende brugte de samme faciliteter som bibliotekets besøgende. Ekspeditions- og åbningstiden svarede nogenlunde til Amtsbibliotekets åbningstid. I denne periode havde arkivet ét magasin i bygningen, men det var langt fra nok, og derfor befandt en del af dokumenterne sig i magasiner ude i byen. Man nåede op på at have tre forskellige magasiner i brug. Da der blev taget en tilbygning i brug i marts 2004, blev der nye tider for virksomheden. Herredsarkivet fik en etage helt for sig selv og større plads til magasiner. Arkivet fik sin egen læsesal til besøgende, og personalet fik kontorer og arbejdsværelser til emballering og registrering. Magasinerne ude i byen kunne nedlægges, og man kunne have alle arkivalier under samme tag i Brekkugata. Åbningstiden blev også ændret, og siden da har antallet af besøgende været ret stabilt.

Det daglige arbejde består især i hjælp til besøgende i læsesalen og ekspedition af forespørgsler. Det er de primære opgaver. Vi arbejder også med emballering og registrering, når der er tid, og desuden hjælper vi afleveringspligtige i kommunerne med arkiveringen. Nogen tid bruges til at gøre opmærksom på arkivet i sociale medier og på arkivets hjemmeside, som også giver adgang til arkivets kataloger. Siden 2016 har man arbejdet med at fotografere dokumenter og offentliggøre dem på hjemmesiden. Her og nu er der offentliggjort 27.838 billeder fra 161 bøger. Projektet modtager støtte fra Islands Nationalarkiv.

Forfatteren er herredsarkivar

Oversigt over Akureyri Herredsarkiv:

- Stiftet den 1. juli 1969
- Kommuner i området: 5
- Antal indbyggere: 21.490
- Antal stillinger: 2
- Lokaler: Ca. 573 m², deraf 373 m² magasiner
- Lokaler fælles med Amtsbiblioteket: Ca. 500 m², derunder udstillingsplads ved indgangen
- Reolplads: Ca. 2,5 km
- Afleveringer: Gennemsnitligt 103 om året de seneste 8 år
- Tilvækst: I gennemsnit 77 m om året de seneste 8 år
- Antal besøgende: 650–750 om året de seneste år, ca. en fjerdedel kvinder
- Udlån: Ca. 2.200 om året
- Antal forespørgsler og/eller sager er ikke registreret, skønsvist 300 om året
- Hjemmeside: www.herak.is
- Facebook: @skjalak

Festskrift

Julie Avery

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie var vært ved en reception i Harsdorffsalen i Rigsarkivet i anledning af arkivar og seniorforsker Jørgen Mikkelsens 60 års fødselsdag. Flere fagfæller, både fra Danmark og de nordiske lande, var mødt op til fejringen. Receptionen var blevet holdt hemmelig for "arkivgutten", som kun lige havde afsluttet sit foredrag "Byhistorie – en markedsplads for mange slags forskere", da han fik overrakt et festskrift til hans ære.

Festskriftet "En byhistorisk mosaik" vil blive anmeldt i et kommende nummer af Nordisk Arkivnyt.

Jørgen Mikkelsen er en af drivkræfterne inden for dansk byhistorie. Festskriftet er derfor artikler, der knytter sig til byhistorien. Han beskriver selv sine vigtigste forskningsområder som "(...) dansk og europæisk byhistorie før ca. 1850. Desuden forskellige aspekter af dansk rets- og kriminalitets-, administrations-, social-, medicin-, uddannelses-, militær-, migrations- og landbrugshistorie." Derfor kan det heller ikke overraske, at der i festskriftets forord står: "Det er ikke

enhver beskåret at få et festskrift. Det er heller ikke enhver, der har gjort så stort og positivt indtryk, at kolleger og fagfæller straks glædeligt siger ja til at bidrage, mens de gransker hjerner for at finde et emne, der interesserer modtageren, hvilket ikke er svært i dette tilfælde, mens det samtidig ikke skal være beskrevet af modtageren, hvilket til gengæld er overordentligt svært."

Skribenten er presseansvarlig og kommunikationskonsulent, Rigsarkivet

■ Fagfæller, kollegaer og familie var mødt op til receptionen. Foto: Rigsarkivet.

■ Festskriftet er udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie, hvor Jørgen Mikkelsen var bestyrelsesmedlem og i en årrække også redaktør af Personalthistorisk Tidsskrift.

Foto: Rigsarkivet.

Mindeord om mag. art. Charlotte S. H. Jensen:

En af kulturarvens ukuelige ildsjæle er gået bort

Ole Magnus Mølbak Andersen
Anni Mogensen

Charlotte S. H. Jensen, København, 57 år, mag. art. i nordisk folkemindesvidenskab, døde af et hjertestop fredag 26. juli. Dermed er en af kulturarvens ukuelige ildsjæle gået bort.

Charlotte var en højt skattet kollega, og hendes skabertrang og nysgerighed for de digitale muligheder gjorde Charlotte til en visionær person i sit arbejde for Nationalmuseet og Rigsarkivet.

Charlotte drømte om en verden, hvor alle – høj som lav – havde fuldstændig og fri adgang til kulturarven. Både digitalt og fysisk. En verden, hvor alle på lige fod kan opleve, bidrage og bearbejde historien ud fra egne interesser og forudsætninger på den måde og via de kanaler, de nu anvender.

Den drøm bidrog hun til at realisere dels ved sit ambitiøse arbejde med at skabe platforme og mødesteder, hvor vores fælles hukommelse får evigt liv og er tilgængelig for alle, og dels med sin kolossale hjælpsomhed for såvel brugere som kollegaer.

Charlotte troede på, at der var mange måder at engagere og fordybe sig i historie og kulturarv på. Hun var fortaler for, at borgerne skulle være med til at indsamle og bidrage til historien. Hun var også en ivrig foredragsholder og formidler af emner som slægtsforskning og

Foto: Rikke Caroline Carlsen, Nationalmuseet.

borgerforskning, som hun oversatte citizen science til.

Din og min historie er lige så dyrebar for kulturarven som konger og berømteders, mente hun.

Charlotte var medstifter af flere initiativer, hvor helt almindelige mennesker kan møde historien og kulturen og få fingrene i den.

Sammen med Historie og Kunst i København søsatte hun café og makerspace Storm 20, hvor man kunne droppe forbi og blive medskaber af kulturen. Storm 20 tilbød en bred palet af aktiviteter, hvor besøgende fik ny viden og ikke mindst kunnen. De blev slægtsforskere, de strikkede, som kvinderne gjorde det i århund-

reder, eller de lærte at digitalisere VHSbånd.

Charlotte har udødeliggjort mange kapitler i vores allesammens danmarkshistorie – både digitalt og i trykte medier.

Hun har været med til at sikre, at breve, billeder og dokumenter bevarer for eftertiden i den digitale verden, og hun var i mange år redaktør af magasinet Siden Saxo.

I 2003 var hun med til at oprette historie-online.dk for Dansk Historisk Fællesråd.

I 2008 fik Caroline Mathilde, en af hovedpersonerne i Danmarks mest dramatiske kærlighedsaffære, sin egen Facebook-profil, og i 2018 var Charlotte med til at skabe Satyren, et satirisk digitalt online-historiemedie, der med et ironisk glimt i øjet kommenterer på aktuelle begivenheder.

Humoren var i det hele taget afgørende i Charlottes utrættelige og idérige arbejde – ikke mindst som

Nationalmuseets og Rigsarkivets stemmer på adskillige sociale medier.

Charlotte var en yndet ekspert i danske skikke og traditioner. Hun havde stor viden om de skæve og ikke mindst frække sider af den danske folketro: hekse, spøgeri, trolddom, nisser, julelege, det lumre og mørkets væsener og alt det andet, der foregik, når mørket faldt på. Det formidlede hun med kant, humor og varme, og hun havde blik for de historier, skikke og traditioner, der binder os sammen i fællesskabet.

Charlotte var også en engageret debattør inden for kulturdebatten. Hun medvirkede til at højne debatten ved at insistere på at bringe data og undersøgelser ind i diskussionerne og ved at få sit enorme netværk aktiveret og dermed få så mange holdninger frem som muligt.

Af samme grund drømte Charlotte også om etableringen af et kulturens analyseinstitut.

Bag det hele lå Charlottes oprigtige tro på, at kulturarv er vigtigt og skal deles og gøres tilgængeligt for så mange som muligt. Kulturarven tilhører os alle. Det var hendes ledestjerne.

For sit arbejde har hun modtaget flere priser. Blandt andet Danske Videnskabsjournalisters formidlingspris, Genius-prisen i 2009 og en hædersmedalje i sølv fra Samfundet for Dansk genealogi og Personalhistorie i 2004.

Charlotte var passioneret omkring sit lokalområde i København Nordvest, hvor hun delte sin tilværelse med sin mand, Per, og kattene Linux og Firefox.

*Ole Magnus Mølbak Andersen,
vicedirektør og chef for Brugerservice
og Formidling i Rigsarkivet &
Anni Mogensen, museumschef,
Nationalmuseet*

Ny direktør for Samisk arkiv:

”Vår jobb er ikke lokal, men nasjonal”

**Inga Marja Steinfjell
Ingvild Aarøe Tønnesen**

Inga Marja Steinfjell tiltrådte i august som ny direktør for Samisk arkiv i Arkivverket. Steinfjell kjenner det samiske kulturlandskapet og har god innsikt i samisk samfunnsliv fra sør til nord og hvordan samfunnet fungerer grenseoverskridende.

Hun har bred erfaring fra media, både som redaktør, produsent og programleder, og har en mastergrad i urfolksjournalistikk. Fra 2010 til

2013 ledet hun Samiskt språkcentrum i det svenske Sametinget i jobben med metodeutvikling for språklig revitalisering av truede språk.

Steinfjell har ambisjoner om å skape engasjement og oppmerksomhet om samisk kulturarv og bidra til at den blir dokumentert og digitalisert.

– Hvilken rolle spiller Samisk arkiv for å ta vare på den samiske kulturarven?

Samisk arkiv har en veldig sentral rolle i å bevare de samiske erfaringene og den tradisjonelle kunnska-

pen som finnes i våre samfunn. Tradisjonell kunnskap om naturforvaltning som blir aktualisert på grunn av klimaendringer som konsekvens av industrialisering. Kulturarv som fortsatt er en del av folkets daglige liv og identitet er essensielt viktig: Den gir tilhørighet, samtidig som den gir energi, inspirasjon og kreativitet for en bærekraftig utvikling i regionene. Samisk arkiv har dessuten en oppgave i å minne hele sektoren på at landet i tillegg til å ha urfolk i landet, også har nasjonale minoriteter, som staten har internasjonale forpliktelser over.

■ Ny direktør for Samisk arkiv, Inga Marja Steinfjell.

Foto: Arkivverket.

– Hva mener du er de største utfordringene når det gjelder bevaring av samiske arkiver?

Den største utfordringen er at Samisk arkiv har ansvar for en tematikk som er svært kompleks, både hva gjelder geografi og tema. Mye ligger i privatarkiver eller i kommuner som ikke er bevisste på sin samiske befolkning. Noe som påvirker den samiske befolkningens tillit til det offentlige, med god grunn. Kommuner som ellers har gode system på arkiv, kan ha ignorert og glemt samiske institusjoner som drives kommunalt. Samtidig som det kan virke som at vi jobber med svært små forhold, så må vi også minne om at vår jobb er ikke lokal, men nasjonal – samtidig som den har internasjonalt tilsnitt der urfolksmetodologi og internasjonal lovgivning påvirker vårt arbeid. Det er spennvidden vi jobber i.

– Hvordan ser du for deg å videreutvikle Samisk arkivs bevaring og tilgjengeliggjøring av den samiske kulturarven?

Først og fremst må det samiske samfunnet være klar over at vi finnes og hvorfor, også de som har kommet langt i fornorskingsprosessen. Tilgjengeliggjøring av samisk kultur er et tema som ikke er så enkelt som det kan se ut til. På grunn av erfaringer man har finnes det en redsel i urfolkssamfunn for kulturell appropriering som gjør at man er skeptisk til å dele dokumentasjon av artefakter. Urfolkssamfunn har praktisert en form for felles copyright som ikke passer den vestlige forståelsen, og det er noe vi får jobbe med å løse. Folk skal ikke føle at de kan bli kulturelt robbet bare fordi de bruker muligheten for å arkivere.

– Hva gleder du deg mest til når du nå tar fatt på den nye jobben?

Samisk arkiv gjør så mye bra og min jobb blir først og fremst å synliggjøre det og sammen med teamet mitt utvikle det. Mange samer lever med en følelse av at mye av kulturarven er i ferd med å forsvinne sammen med de eldre, men Samisk arkiv skal aktivt jobbe for at det består også for framtiden.

Skribentene er henholdsvis direktør for Samisk arkiv og lokalredaktør i Nordisk Arkivnyt

**FAKTA:
Samisk arkiv**

Samisk arkiv ble opprettet for å finne og ta vare på kilder til samisk kultur, historie og samtid. Fra 2005 har institusjonen vært en del av Arkivverket.

Arkivet har et landsdekkende ansvar for mottak av samiske privatarkiver. Disse arkivene er viktig historisk dokumentasjon og kilder til å forstå ulike sosiale, kulturelle og politiske prosesser i det samiske samfunn. Samisk arkiv samarbeider med urfolksinstitusjoner, forskningsmiljøer, organisasjoner og lag både i Norge, i Norden og internasjonalt. Institusjonen igangsetter og gjennomfører en rekke prosjekter for å ta vare på, gjøre tilgjengelig og tilrettelegge digitalt samlinger og arkiver.

Samisk arkiv er lokalisert i Guovdageaidnu/Kautokeino, i kunnskapsenteret Diehtosiida, hvor blant annet Samisk høyskole holder til.

Kvinnors röster i arkiven

Christina Florin

Åsa Karlsson (red.) *Kvinnors röster i arkiven*. Riksarkivets årsbok 2019. Stockholm 2019, 284 s. ISBN 978-91-87491-31-3

En vacker bild från 1918 pryder omslaget på *Riksarkivets årsbok 2019. Kvinnors röster i arkiven*. Den föreställer den första regelrätta demonstrationen för kvinnlig rösträtt som hölls i Göteborg och som samlade över 6000 deltagare. Gatudemonstrationer var inte de svenska kvinnornas vanliga kampmedel men nu var tålmodet slut i den riksomfattande rösträttsorganisationen Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR). Något mer drastiskt måste göras!

Kvinnorna på bilden ser beslutssamma ut. Nu eller aldrig måste den efterlängtdade medborgarrätten börja gälla även för dem. Mellan två vitklädda damer på bilden, främst i ledet står Göteborgs mest kända (och ökända) aktivistkvinna – journalisten och författaren Frigga Carlberg. Hon var en av de många som hade väntat och kämpat för kvinnlig rösträtt i nästan tjugo år utan resultat. Ständigt stod det air av konflikter och bråk kring henne. Det mesta hon företog sig skapade stora rubriker.

I spetsen för demonstrationståget gick alltså den rösträttskvinna som på eget bevåg fem år tidigare hade gjort sig känd i hela Sverige genom att bjuda in en omtalad engelsk suffragett, Sylvia Pankhurst, att hålla ett tal i Göteborg om den engelska kampen ur arbetarkvinnornas perspektiv. Sylvia var inte bara en radikal suffragett utan också socialist. Det konserva-

tiva Sverige var rasande över tilltaget. Även en del av LKPR:s liberala medlemmar tyckte att hon gått för långt. Ordet "suffragett" var ett skällsord och luktade "militant methods" och rimmade dåligt med den svenska lagomkulturen och folkrörelsemetoderna som härskade inom organisationsen. Men Frigga stod på sig. Hon bjöd in Pankhurst med egna medel. Uppståndelsen var stor.

Att temat för årsboken är "Kvinnors röster i arkiven" är således väl valt med tanke på att Sverige just i år firar hundraårsjubileet av den politiska demokratins genomförande då kvinnor fick rösträtt på samma villkor som män och principen "en individ en röst" fick genomslag. Pengar, egendom och kön var inte längre utslagsgivande för vilka som skulle inneha den politiska makten i landet.

Extra krydda åt årets kvinnohistoriska tema i årsboken ger också ett

arkivfynd som länge varit gömt och "försvunnet" – nämligen Pankhursts tal som hon höll i Göteborg den 3 oktober 1913. Hittills har vi bara haft korta tidningsreferat av talet. Nu går det att skapa sig en direktupplevelse av vad hon faktiskt sade. Tack vare ett gediget spårarbete har Karl-Magnus Johansson, arkivarie vid Riksarkivet, Landsarkivet i Göteborg, lyckats hitta det stenograferade och renskrivna talet i Poliskammarens arkiv; det hade inordnats fel i arkivet och fanns inte där det borde ha förvarats. Årsboken inledande kapitel handlar om Johanssons beskrivning av Sylvia Pankhursts besök i Göteborg och hans undersökning bygger på stor sakkunskap och litteraturkännedom i ämnet. En riktig rysare alltså.

Vid mötet i Göteborg hade en engelsk stenograf anlitats. För myndigheterna gällde det att hålla koll

på exakt vad Pankhurst sa: om hon på något sätt uppviglade åhörarna skulle hon kunna anhållas. Förutom att man nu kan komma den historiska händelsen närmare har även Johansson gått utöver själva händelsen och ger oss nya tankar om hur ett arkiv och dess arkivalier kan läsas kritiskt. Med utgångspunkt i arkivteoretiska resonemang menar han att talet kan ses som ett exempel på hur arkiven i sig avslöjar det byråkratiska spelet i samhällsordningens tjänst. Myndigheternas registrering och dokumentation som vi ofta finner i arkiven utgjorde en maktteknologi i sig som skulle hindra omstörtande verksamheter mot den maktordning och det klass- och könssystem som var rådande.

Riksarkivets årsbok 2019 har även en lång rad andra intressanta och väl-skrivna kapitel med utgångspunkt i kvinnohistoriskt källmaterial som visar att källsituationen inte är så mörk som vi kvinnohistoriker gärna ville tro under 1980-talet när ämnet kvinnohistoria skapade ett nytt perspektiv på historien. Årsboken ger exempel på hur enstaka levnadsöden i arkiven kan bli gripande berättelser som ger kunskaper om större sociala och politiska sammanhang om kvinnors liv, beroenden och livsvillkor, om fattigvård, industriarbete, företagsamhet, författarskap, politik, makt och organisering. Boken visar att de ”ösynliga” kvinnorna i arkiven verkligen kan göras synliga och att dessa olika källmaterial kan utvecklas till

spännande och intressant forskning.

Särskilt vill jag framhålla att Riksarkivets årsbok har fått ett sådant vackert utförande. Texterna är läsvänliga och begripliga, bildmaterialet rikligt och läckert strukturerat. De ansvariga för text och bildredigeringen liksom de som arbetat med omslag och grafisk form bör ta åt sig av berömmet. En snygg bok helt enkelt. En viktig del av läsupplevelsen.

Skribenten är professor emeritus i kvinnohistoria vid Stockholms universitet

Om arkiv och arkivanvändande i klassisk essä

Karl-Magnus Johansson

Den prisade författaren Sara Stridsbergs senaste roman *Kärlekens antarktis* (2018) har av kritiker beskrivits som hennes starkaste. Boken handlar om missbrukaren Innis som tar med läsaren på en mörk vandring genom och bortom livet, före och efter det styckmord hon utsätts för. Med samhällets skuggsida som fond beskriver Stridsberg händelser så känslofyllda att de blir kroppsligt påtagliga: laddade uppbrott, dödsögonblick och himmelska herointrippar. Men ingen sekvens skildras starkare än när Innis, från ”andra sidan” i en *Himmel över Berlin*-vy, ser sin dotter i Stockholms stadsarkivs

läsesal. Det är genom nio arkivboxar med byråkratiska spår från polis och socialtjänst som dottern ska försöka förstå vem hennes avlidna mamma var, och när ett fotografi av henne dyker upp bland dokumenten förvandlas läsesalen till en prosaisk flodvåg av känslor.

Det är inte bara de djupt personliga arkivspåren som känslomässigt fånglar arkivanvändare, det kan lika gärna bero på att de är länge eftersökta, eller dokumentens materialitet och taktila upplevelse. Arkivanvändande påverkas också i hög utsträckning av århundraden av arkivpraktik i form av arkivredovisningar och sökgränssnitt. Dessa aspekter behandlas vanligtvis inte i historievetenskapliga arbeten och

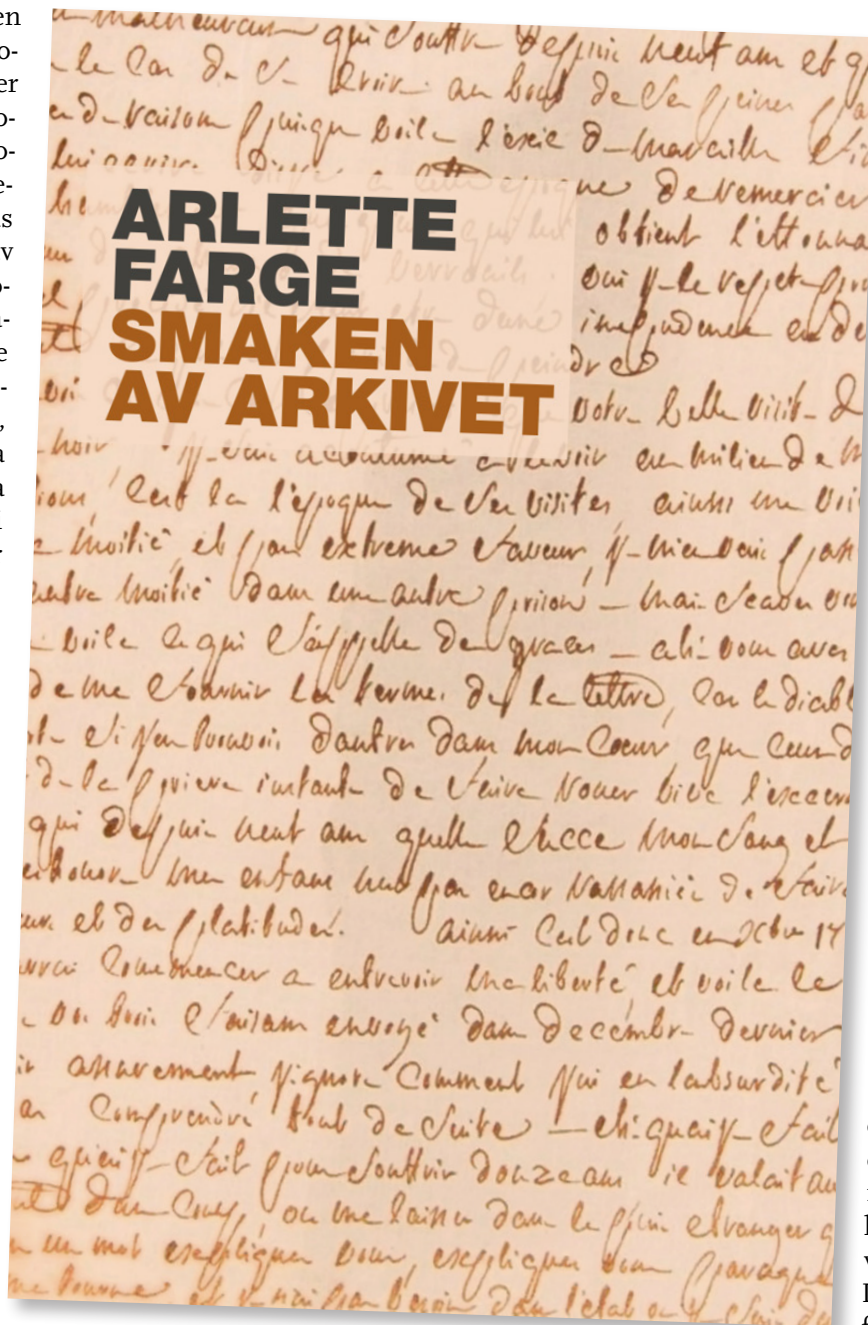
genom att skriva om dem bröt historikern Arlette Farges ny mark med sin klassiska essä *Smaken av arkiven*, som nu har publicerats i utmärkt svensk översättning.

I boken reflekterar Farge över sitt möte med det material hon använt sig av i ett flertal studier: polis- och domstolsarkiv från 1700-talets Paris. I sitt försök att skapa förståelse för arkiven och arkivsystemen i relation till historikerns kunskapsproduktion tar hon sig an olika arkivproblem, alltifrån utsagornas inskription till arkivens krångliga söksystem. Inte minst genom medvetet ovetenskapliga begrepp (såsom att ”genomsyras” av en arkivakt) försöker hon förstå vilka historiska spänningar och konflikter som kan avtäckas genom ar-

kivstudier, men även de förrådiska fallgröpar arkivens lockelser gillrar för den rationellt metodiske historikern. Dessa problematiseringar varvas med redogörelser av vardagliga situationer i arkivens läsesalar: arkivanvändare som kämpar om bästa platsen i läsesalen, irritationer över andra besökares högljudna klackar, eller värk i rygg och nacke efter alltför långa och intensiva excerperingspass.

Essän har ett litet följsamt språk och är stundtals underhållande. Men texten har även teoretiska ambitioner. Tjugo år tidigare hade idéhistorikern Michel Foucault formulerat sin protokolliska definition av "arkivet" som en metaforisk analytisk nivå i sitt kunskapsarkeologiska projekt. Han såg arkivet som "lagen om vad som kan sägas" i en given historisk diskurs, en defini-

tion som var svärgreppad och som därmed blev behandlad med ointresse av de traditionella arkivteoretiska och historievetenskapliga fälten. Som studieobjekt förhåller sig Farge till en radikalt annorlunda definition av arkivbegreppet, nämligen det traditionella myndighetsarkivet, uppkommet, ordnat och förtecknat enligt konstens alla regler. Däremot är Foucaults "arkiv" utgångspunkten, när blicken metodiskt riktas mot, med Foucaults ord, "systemet som styr utsagornas uppträdande som särskilda händelser". Genom den dubbla begrepps användningen visar Farge på möjligheten att

läsa (det traditionella myndighets-) arkivet, genom (det Foucaultska) arkivet.

Det är nu 30 år sedan *Smaken av arkivet* gavs ut på franska. Hur kan en bok från 1989 som handlar om arkivanvändande vara relevant idag, med tanke på hur den medie- och informationsteknologiska utvecklingen radikalt har påverkat dessa aspekter de senaste decennierna? Förvisso upplevs flera av de situationer som Farge beskriver som föråldrade. Men samtidigt är hon inte omedveten om de medieteoretiska perspektiven, exempelvis diskuteras hur dåtidens vanligaste reproduktions-

teknik mikrofilmning påverkar användningen och upplevelsen av arkiven. Och delvis tangerar hennes reflektion över arkivens representationsformer och medieteknologiska förutsättningar den slutsats som mediearkeologen

Wolfgang Ernst kom fram till i en essä 15 år senare: "the more cultural data are processed in electronic, fugitive form, the more the traditional archive gains authority from the very materiality of its artefacts".

Essäns relevans sträcker sig bortom sin välförtjänta status som en klassiker inom det arkivteoretiska fältet som brukar kallas den arkiviska vändningen. Den kommer även framöver att kunna fungera som en väl-

behövlig injektion för såväl historiker och andra arkivanvändare som för arkivinstitutioner att reflektera över hur olika aspekter påverkar det Farge kallar för arkivens underverk, "det förgångnas sammankoppling med samtiden".

Skribenten är arkivarie vid Riksarkivet – Landsarkivet i Göteborg

Roman som tar deg på innsiden av arkivene

Helen Daae Frøyseth

Jurist Helga Hjorth i Arkivverket er ute med sin andre bok. Denne gangen er handlingen lagt til arkivene, og vi måtte selvsagt slå av en prat med henne om romanen "Arkivarens testamentet".

Boka handler om juristen Nora i "Arkivet" som arver en arkivboks etter en avdød kollega. Dokumentene avdekker politiske skandaler og forsikringssvindler, og fører Nora tilbake til sin egen families fortid.

Hvor lenge har du jobbet i Arkivverket, og hva jobber du med?

– Det første jeg jobbet med da jeg begynte i Arkivverket i 2012, var arkivet etter 22. juli-kommisjonen. Kommisjonen skulle gjennomgå og trekke lærdom av samfunnets håndtering av terrorangrepene i regjeringsskvartalet og på Utøya 22. juli 2011. Pressen ville ha innsyn i arkivet og vi måtte gjøre de vanskelige vurderingene av et helt nytt materiale. Dette var på mange måter en ilddåp, men også en veldig fin måte å bli kjent med Arkivverket og de mange brukerhenvendelsene. Da jeg begynte delte jeg kontor med tidligere stabsdirektør Tor Breivik og var veldig heldig som ble godt tatt imot av en som har så god kunnskap om arkivene. I dag jobber jeg fremdeles med juridisk rådgivning i de vanskelige brukerhenvendelsene, fra vanlige folk, fra forskere, forfattere og fra journalister. Det er mange etiske og juridiske spørsmål som må besvares, før det gis tilgang til arkivene.

■ Helga Hjorth har i sin andre roman lagt handlingen til arkivmiljøet. Her fotografert i Arkivverkets lokaler på Sognsvann i Oslo. Foto: Arkivverket.

Hvordan kom du på å skrive en bok med handling fra arkivmiljøet?

– Jeg ble opptatt av historieskriving etter at jeg skrev den forrige boken min, "Fri Vilje". Når jeg først jobber her jeg gjør er det jo så nærliggende å legge handlingen til arkivene at det nesten ikke går an å ikke gjøre det. Selve innholdet i arkivene, hver enkelt sak, men også arkivinstitusjonen som samfunnsinstitusjon, som brobygger mellom fortid og fremtid og som vårt kollektive minne. Alt dette er jo kjempeinteressant og veldig, veldig spennende!

Er du den første som skriver en roman der handlingen er lagt til arkivmiljøet?

– Meg bekjent er det skrevet mange bøker som handler om folk som går og henter ting i et arkiv, men hvilke utfordringer arkivarene står oppi i møte med omgivelsene tror jeg det er få som har skrevet om tidligere.

Hva er det som fascinerer med arkiv? I boka nevner du for eksempel flere sære og smale arkiver, som Kontoret for belgisk murstein, Dyrtidskontoret, Fettdirektoratet, Statens gummiråd, Bunadsnemnda og Kommisariatskommisjonen.

– Disse arkivene lyder så underfundige og absurde, men for sin tid passet de inn. I dag, ut av kontekst, virker de veldig eksotiske. Det som er morsomt med å jobbe som jurist er at du får komme på innsiden av institusjonene og tett på alt det interne som skjer bak kulissene som andre folk ikke ser. Du kommer ned i arkivboksen når du kommer hit. Dette er dokumentasjonen på hvordan forvaltningen virker, og der er Kontoret for belgisk murstein en del av den norske forvaltningen, en del av tannhullet. Arkivene er essensen av og dokumentasjonen på det norske byråkratiet. Det er et privilegium å få jobbe med og bidra til dette, det

gjør meg stolt og glad. Jeg jobbet tidligere i Kommunaldepartementet, og der snakket vi hele tiden om formannskapslovene som kommunes grunnlov. Da jeg begynte å jobbe i Arkivverket oppdaget jeg at det faktisk var mulig å gå ned i magasinene og finne frem forarbeidet til de som satt og skrev. Der lå de, dokumentene, helt autentiske. De finnes. Det er det som er så utrolig. Å jobbe på et sted der jeg har mulighet til å gå ned og se dette, er stor stas.

Hva ønsker du å si med denne boken? Hva ønsker du at leserne skal ta med seg videre i livet etter å ha lest?

– Jeg ønsker kanskje en større entusiasme rundt hva arkiv er og representerer, og hvilken viktig funksjon det ivaretar i samfunnet. Og kanskje noe med at verden består av mange stemmer. Arkivene vi tar vare på er et resultat av en svær maurtue der alle har sin plass og sin funksjon. Arkivene dokumenterer det som skjer nedi tua også, prosessene bak kulissene. Kontoret for belgisk murstein var et skikkelig mislykket foretak, men det er en del av historien det også. Vi mennesker er vevet inn i så mange ulike sammenhenger, vi påvirkes av andre og vi påvirker selv. Vi er sentrum i vårt eget univers men samtidig bare et bittelite lysglimt, vi er viktige og veldig uviktige, det spørres bare hvilken vei vi stiller kikkerten. I boken ønsker jeg også å si noe om det å vise litt ydmykhet overfor andre mennesker. Alle har sin historie og sine ting å bære på, vi vet ikke så mye om hverandre som det vi kanskje tror.

Mye av handlingen spinner ut fra at Noras mor var krigsbarn.

Hvorfor valgte du tema krigsbarn?

– Andre verdenskrig er et svært traume i Norges historie. Krig setter så store ting på spill i menneskeliv, og er veldig godt egnet til å lage og tenke ut dilemma og utfordringer og press på mennesker i handlingen som kan dra tingene skikkelig til.

I jobben har jeg jo sett noen saker. Jeg var blant annet med og

■ Skjulte arkivesker i magasinene: Bak arkivet etter Kontoret for belgisk murstein er det i boken gjemt en arkiveske som Nora arver etter arkivarens død. I virkeligheten oppbevares arkivet i Arkivverkets magasiner på Sognsvann i Oslo. Foto: Arkivverket.

skrev rapporten "Åpen og opplyst" (rapport fra 2014 som har vurdert innsyn og taushetsplikt i arkivmateriale tilknyttet andre verdenskrig red.anm). Da fikk jeg se det såkalte Hovedøya-arkivet også, som dokumenterer noe av det som skjedde i forbindelse med interneringen av kvinner på Hovedøya etter krigen. Jeg husker at jeg så et håndskrevet dokument fra en dame som hadde skrevet til politiet og sagt at hun visste noe om en nabo. Da tenker jeg: Hvem var denne damen som skrev brevet, og hvorfor gjorde hun dette? Hva skjedde med naboen? Det er veldig sterkt å tenke på, også i dag.

Krigen er en felles referanseramme for mange. Om jeg kunne greie å skrive om andre verdenskrig med troverdighet var selvsagt et spørsmål jeg stilte meg, men man må ikke være så redd for å gå inn i ting. Jeg ville også vært en historie fra krigen om jeg hadde levd da, og jeg har tenkt mye på hvordan jeg hadde reagert, hva hadde jeg gjort?

Kan vi forvente flere spennende bøker av deg fra arkivmiljøet?

– Kanskje det? Arkivarens testamente handler om fortiden. Men hva

med fremtiden – den er det jo også utrolig fascinerende å tenke på! Hva slags arkiver skal vi etterlate oss? Overgangen til en digital tid har gjort informasjonstilfanget enormt. Hva skal vi gjøre med alt sammen, hvordan skal det lagres og systematiseres, er det i det hele tatt mulig? Forskerne strever med å finne lagringsmedier med tilstrekkelig kapasitet. De har til og med testet ut lagring på menneskelig DNA! Av og til lurer jeg på om ettertiden egentlig vil være interessert. For det er jo alt vi ikke vet, som gjør oss nysgjerrige. Det er mysteriene som gjør at vi ikke klarer å gi oss med å grave og prøve å finne ut av ting. Tenk om hver eneste viking hadde hatt egen Facebook-profil og vært på Instagram – hvor spennende hadde det vært?

Tror du flere vil fatte interesse for arkiv og personvern etter boka?

– Hehe, jeg er ikke helt sikker på det, men hvem vet?

Skribenten er seniorrådgiver i Arkivverket

Ett udda minne från storfurstendömet

Pertti Hakala

Under arbetet med förberedelserna inför den sista utställningen i finska Riksarkivets utställningsserie Pro Finlandia – Finlands väg till självständighet hösten 2017 gjorde kuratorerna ett överraskande fynd i Finska Statssekretariatets arkiv. På en halvtom hylla, omgiven av serier av handlingar som tillkommit under hantering i S:t Petersburg av ärenden som gällde det ryska kejsardömet och storfurstendömet Finland 1809–1917, påträffades ett fodral av ovanlig storlek med tungt innehåll. Innehållet visade sig vara en skylt av mässing med rysk text:

Финляндская
Его Императорскаго Величества
Канцелярия.

Texten, i svensk översättning *Hans Majestät Kejsarens kansli för Finland*, förklarade varför skylten låg bland Finska Statssekretariatets handlingar. Statssekretariatet, som verkade i S:t Petersburg fr.o.m. 1826, hade liksom föregångaren *Kommittén för finska ärenden* (som fungerade 1809–1826) haft flera funktioner/avdelningar: *Hans Majestät Kejsarens kansli för Finland*, som svarade för föredragningen av finska ärenden inför kejsaren (kejsaren var storfurste av Finland), *Kanslersämbetet*, som svarade för skötseln av ärenden som ankom på kanslern för Kejsarliga Alexanders-Universitetet i

■ Mässingsskylt med mer än sekelgammal patina. Skylten tillverkades av firma Drejden, vars adress var Kazanskaja ulitsa (Kazan-gatan) 4 i S:t Petersburg. Storleken är 37,4 x 24,3 cm. Foto: Finlands riksarkiv.

Helsingfors (kansler var sedan 1816 ryske tronföljaren, som biträdades av vicekansler) och *Passexpeditionen*, som skötte utfärdandet av pass åt kejsarens finska undersåtar för vistelse i kejsardömet. Chef för Finska Statssekretariatet var statssekreteraren, som från 1834 hade titeln *ministerstatssekreterare*. Denne ledde arbetet vid Kejsarens finska kansli och var i regel även vicekansler för Alexanders-Universitetet i Helsingfors.

Föredragningen av finska ärenden inför kejsaren, som därefter fattade det slutliga beslutet, var det ögonblick då det konstitutionella Finlands förvaltningstradition mötte det enväldiga Rysslands dito. Att föredragande, dvs. ministerstatssekrete-

raren, hade kejsarens förtroende var i detta sammanhang av utomordentlig betydelse. Av ministerstatssekreteraren krävdes takt, men också förmåga att avläsa opinioner inom de ledande kretsar som hade kejsarens öra; de förhöll sig inte nödvändigtvis välviljigt till det autonoma storfurstendömet Finlands särställning och autonomi. Den fördragningsordning som införts på initiativ av Gustaf Mauritz Armfelt 1812 – att de finska ärendena skulle föredras direkt inför kejsaren av finske ministerstatssekreteraren, utan inblandning av ryska myndigheter – förblev i kraft till 1908. Hans Majestät Kejsarens kansli för Finland beredde föredragningarna under ledning av ministerstatssekreteraren.

Ministerstatssekreteraren biträdades i detta arbete av en ministerstatssekreterareadjoint. Kansliet var indelat i en rysk och en svensk skriftavdelning, och där verkade en förste expeditionssekreterare, från 1892 också en expeditionschef, samt ett antal andra expeditionssekreterare, registrator, arkivarie, kanslist, kopister och tjänstemän på extra stat. Verksamheten vid Finska Statssekreterariatet fortgick också efter att Nikolaj II abdikerat 15.3.1917; ärendena föredrogs därefter inför en företrädare för den ryska Interimsregeringen. Finland förklarade sig självständigt 6.12.1917, men Statssekreterariatets verksamhet upphörde de facto först vintern 1918. Det slutliga beslutet att upp-

lösa Statssekreterariatet meddelades genom en förordning 28.6.1918.

Då hade mässingsskylten, som varit fäst på statssekreterariatsbyggnadens vägg, invid huvudingången eller på dörren, redan lagts till akterna. Huruvida den förvarades i Statssekreterariatets huvudbyggnad vid *Jekateringofskij Prospekt* (i dag Prospekt Rimskij-Korsakova) 39 eller i arkivbyggnaden på gården är oklart. När skylten skruvats loss är lika oklart; trots hänvisningen till kejsaren kan skylten ha fått vara kvar även efter februarirevolutionen 1917 som störtade det ryska kejsarhuset Romanov, men knappast längre efter oktoberrevolutionen. Statssekreterariatets byggnader förblev i finska statens ägo också efter

freden i Dorpat mellan Finland och Sovjet-Ryssland 14.10.1920.

Skylten har troligen anlänt till Finland i samband med överföringarna av Statssekreterariatets arkiv till Finland, vilka ägde rum 1926 och 1938. De segslitna finsk-sovjetiska förhandlingarna om arkivet har skildrats av professor emeritus Max Engman i artikeln *Arkivdelegaten Kaarlo Ylönens förhandlingar om arkivutväxling med Rådssryssland 1921*, som ingår i *Pertsä. Vänskrift till Pertti Vuorinen 3.6.2002* (red. Pertti Hakala), tryckt i Helsingfors 2002.

Huruvida skylten kan betraktas som ett dokument är sedan en definitionsfråga.

■ Det s.k. Semenovska huset i S:t Petersburg inköptes år 1821 med finska statsmedel för att inhysa Statssekreterariatet för Finland. Huset hade uppförts ett drygt decennium tidigare enligt ritningar av arkitekt G. Bosse och byggdes om år 1845. Foto: Wikimedia Commons.

Sveriges riksdag beslutade våren 1919 om allmän och lika rösträtt. Med anledning av demokrati-jubileet har Riksarkivets årsbok temat "Kvinnors röster i arkiven".
Läs recensionen på sidan 153.

Innehåll

Huvudredaktören	102	Byggarbete och flytt i Stockholmsområdet	131
Undersøgelse viser: Borgerforskning øger de frivilliges livskvalitet	103	<i>Jan Dahlström</i>	
<i>Philip Blüdnikow</i>		"Crazy Nights" i Islands Nationalarkiv	134
Et 250 års jubilæum for det danske registreringssamfund	105	<i>Unnar Ingvarsson</i>	
<i>Jørgen Mikkelsen</i>		Reparation af folketællingsprotokollerne fra 1930	136
Kilderne.dk – en ny platform til undervisningstilbud fra Rigsarkivet	107	<i>Karen Sigurkarlsdóttir, Olga Dagmar Erlendsdóttir</i>	
<i>Ronja Hougner Vejdegren</i>		Nordiskt diplomatariemöte i Stockholm	139
Ridders segl genforenet med aftryk efter 600 år	108	<i>Peter Ståhl</i>	
<i>Charlotte S. H. Jensen</i>		En god dos finländsk historia, rysk mat och inspirerande arkivsnack	141
Digital hukommelse – nye krav til, hvordan vi bevarer dokumentationen	110	<i>Nelly Laitinen</i>	
<i>Anne-Sofie Jensen</i>		Frivillig och gratis i arkivets tjänst	143
Seminarium i Riksarkivet uppmärksammade Molotov-Ribbentroppakten	112	<i>Andreas Wallgård</i>	
<i>Pertti Hakala</i>		Akureyri Herredsarkiv	147
Read-projektet avslutat med ett seminarium i Riksarkivet	115	<i>Lára Ágústa Ólafsdóttir</i>	
<i>Pertti Hakala</i>		Festskrift	149
S:t Michel var värd för de nionde finska arkivdagarna 5–7.6.2019	118	<i>Julie Avery</i>	
<i>Pertti Hakala</i>		Mindeord om mag. art. Charlotte S. H. Jensen: En af kulturarvens ukuelige ildsjæle er gået bort	150
15 millioner pasientjournaler blir tilgjengelige for forskning	122	<i>Ole Magnus Mølbak Andersen, Anni Mogensen</i>	
<i>Helen Daae Frøyseth, Ingvild Aarøe Tønnesen</i>		Ny direktør for Samisk arkiv: "Vår jobb er ikke lokal, men nasjonal"	151
Tre vanskelige trolldomsprosesser i nord	124	<i>Inga Marja Steinfeld, Ingvild Aarøe Tønnesen</i>	
<i>Liv Helene Willumsen</i>		Kvinnors röster i arkiven	153
Riksarkivet får ansvar för världsminnen	127	<i>Christina Florin</i>	
<i>Helena Långström</i>		Om arkiv och arkivanvändande i klassisk essä	154
Landsarkivet i Östersund på tåget med BBC	128	<i>Karl-Magnus Johansson</i>	
<i>Sara Grut och Maria Press</i>		Roman som tar deg på innsiden av arkivene	156
Premiär för digital beställningsrutin	130	<i>Helen Daae Frøyseth</i>	
<i>Elin Lindström</i>		Ett udda minne från storfurstendömets tid	158
		<i>Pertti Hakala</i>	